जवरजस्ती करणी लगायत यौनजन्य हिंसा विरुद्धका कानूनमा रहेको हदम्याद सम्बन्धी अध्ययन प्रतिवेदन

नेपाल कानून आयोग

२०८०

विषय सूची

परिच्छेद-१ 1

प्रारम्भिक 1

१.१ अध्ययनको पृष्ठभूमि 1

१.२ अध्ययन विधि 2

१.३ अध्ययनको उद्देश्य 2

१.४ अध्ययनको सीमा 3

१.५ अध्ययनको संरचना 3

१.६ अध्ययन समितिको गठन तथा कार्यदेश 4

परिच्छेद-२ 6

हदम्याद 6

२.१ हदम्यादको परिचय 6

२.२ हदम्यादको आवश्यकता र औचित्य 7

२.३ हदम्यादको विस्तार वा स्थगन 9

२.४ हदम्यादको प्रभाव 9

परिच्छेद-३ 11

हदम्यादसँग सम्बन्धित अन्तराष्ट्रिय कानूनी ब्यवस्था 11

३.१ यौनजन्य कसूरसँग सम्बन्धित अन्तराष्ट्रिय मानव अधिकारका कानूनी दस्तावेजहरुः 11

(क) महिला विरूद्ध हुने सबै प्रकारका भेदभाव उन्मूलन सम्बन्धी महासन्धि (Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women, 1979 (CEDAW) 11

(ख) नागरिक र राजनीतिक अधिकार सम्बन्धी अन्तराष्ट्रिय अनुबन्ध, १९६६ (International Covenant on Civil and Political Rights, 1966 (ICCPR) 11

(ग) बाल अधिकार सम्बन्धी महासन्धी, १९८९ (Convention on the Rights of the Child, 1989 (CRC) 12

(घ) बालबालिका सम्बन्धी महासन्धिको बालबालिकाको बेचविखन, बाल वेश्यबृत्ति र बाल यौन अश्लिलता सम्बन्धी इच्छाधीन आलेख २००२ (Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the sale of children, child prostitution and child pornography, 2002) 12

(ङ) बेश्याबृत्तीका लागि महिला तथा बालबालिकाको बेचविखन तथा ओसार-पसार विरूद्ध लड्ने र निरोध गर्ने सम्बन्धी दक्षिण एशियाली क्षेत्रीय सहयोग संगठन-सार्क स्तरीय महासन्धी, २००२ (The SAARC Convention on Preventing and Combating Trafficking in Women and Children for Prostitution,2002) 12

(च) महिला विरूद्धका हिंसा निवारण सम्बन्धी घोषणा,१९९३ (Declaration on the Elimination of Violence Against Women, 1993 (DEVAW) 13

(छ) बेइजिङ्ग घोषणा, १९९५ (Beijing Declaration and Platform for Action,1995-Beijing+25) 13

(ज) शक्तिको दुरूपयोग र कसूरबाट पीडितहरुको न्यायका लागि आधारभूत सिद्धान्तहरुको घोषणा, १९८५ (Declaration of Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power,1985) 14

(झ) युद्ध अपराध र मानवता विरुद्धको अपराधमा हदम्याद सम्बन्धी कानूनी प्रावधान लागू नहुने सम्बन्धी महासन्धि, १९६८ (Convention on the Non-Applicability of Statutory Limitations to War Crimes and Crimes Against Humanity, 1968) 14

यस महासन्धीको हाल सम्म ५६ देश पक्ष राष्ट्र बनेको भएतापनि नेपाल पक्ष बनेको छैन। 15

(ञ) मानव बेचविखन तथा अन्यको शोषण र वेश्यावृत्तिको दमनका लागि बनेको महासन्धि,१९४९ (Convention for the Suppression of the Traffic in Persons and of the Exploitation of the Prostitution of Others, 1949) 15

(ट) मानव अधिकारको विश्वव्यापी आवधिक पुनरावलोकन प्रतिवेदन, २०२१ तेस्रो चक्र (Universal Periodic Review 3rd Cycle 37th Session Report, 2021) 16

(ठ) सिड समितिको सुझावहरु (Recommendations of CEDAW Committee): 17

(ड) जवरजस्ती करणी सम्बन्धी कानूनको ढाँचा (जवरजस्ती करणी सम्बन्धी नमूना कानून) (A Framework for Legislation on Rape (Model Rape Law), 2021, UNGA 47th Session):- 18

(ढ) संयुक्त राष्ट्र संघीय मानव अधिकार परिषदको विशेष प्रतिवेदक (Special Rapporteur UNHRC) 20

३.२ विश्वका केही देशहरुको यौनजन्य कसूरमा हदम्याद सम्बन्धी कानूनी व्यवस्था 23

(क) दक्षिण अफ्रिका: 23

(ख) क्यानडा: 24

(ग) जापान: 26

(घ) जर्मनीः 26

(ङ) संयुक्त अधिराज्यः 27

(च) अमेरिकाः 28

(छ) बंगलादेशः 29

(ज) पाकिस्तानः 29

(झ) भारतः 30

३.३ यौनजन्य कसूरमा हदम्याद सम्बन्धी तुलनात्मक अध्ययन 35

(१) कार्यस्थलमा हुने यौनजन्य हिंसा 35

(२) जवरजस्ती सम्बन्धी 35

(३) बाल यौन दुर्व्यवहार 36

(४) विद्युतीय माध्यमबाट महिलालाई जिस्क्याउने, हैरानी गर्ने, अपमान गर्ने वा यस्तै अन्य कुनै किसिमको अमर्यादित कार्य गर्ने वा गर्न लगाउने 37

विद्युतीय (इलेक्ट्रोनिक) कारोबार ऐन, २०६३ 37

(५) बोक्सीको आरोप 37

(६) घरेलु हिंसा यौनजन्य यातना 38

(७) मानव वेचविखन तथा ओसारपसार वेश्यावृत्तिमा लगाउने वेश्यागमन गर्ने 38

३.४ अन्य मुलुकमा भएको हदम्याद सम्बन्धी कानूनी व्यवस्था र नेपाल कानूनमा भएको व्यवस्थाको तुलना 40

परिच्छेद-४ 41

नेपालमा यौनजन्य कसूरमा हदम्याद सम्बन्धी कानून 41

४.१ नेपालमा यौनजन्य कसूरमा हदम्याद सम्बन्धी वर्तमान संवैधानिक तथा कानूनी व्यवस्थाः. 41

(क) मुलुकी अपराध संहिता, २०७४ 41

(ख) कार्यस्थलमा हुने यौनजन्य दुर्व्यवहार (निवारण) ऐन, २०७१ 43

(ग) मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ 44

४.२ नेपालमा हदम्याद निर्धारण नगरिएका कसूरहरुः 44

(क) राज्य विरुद्धको कसूरः 44

(ख) सार्वजनिक न्याय विरुद्धका कसूरः 45

(ग) सार्वजनिक हित, स्वास्थ्य, सुरक्षा, सुविधा र नैतिकता विरुद्धका कसूरः 45
(घ) राष्ट्रिय तथा सार्वजनिक सम्पदा विरुद्धका कसूरः..45
(ङ) भेदभाव तथा अन्य अपमानजन्य व्यवहार सम्बन्धी कसूरः..45
(च) ज्यान सम्बन्धी कसूरः...45
(छ) अपहरण वा शरीर बन्धक सम्बन्धी कसूरः 46
(ज) हाडनाता करणी सम्बन्धी कसूरः...46
४.३ यौनजन्य कसूरमा हदम्याद सम्बन्धमा नेपालको सर्वोच्च अदालतबाट भएका आदेशहरुः.... 46
(क) अधिवक्ता सपना प्रधान मल्ल विरुद्ध नेपाल सरकार, कानून, न्याय तथा संसदीय व्यवस्था मन्त्रालय समेत..46
(ख) सुन्तली धामी (शाह) विरुद्ध प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषदको कार्यालय समेत 47
(ग) रामहरि लामिछाने विरुद्ध ऋषेश्वर न्यौपानेको जाहेरीले नेपाल सरकार..................47
(घ) समयकुमारी (परिवर्तित नाम) को जाहेरीले नेपाल सरकार विरुद्ध नारायण पौडेल खत्री समेत 48
(ङ) अधिवक्ता राजुप्रसाद चापागाईं समेत विरूद्ध नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषदको कार्यालय, सिंहदरबार, काठमाडौं समेत..49
(च) अमरबहादुर बोगटी विरूद्ध कैलाली (ङ) परिवर्तित नामको जाहेरीले नेपाल सरकार 50
(छ) मानकुमार थामी विरुद्ध रामकृष्ण तिमल्सिना 50
४.४. नेपालको वर्तमान सामाजिक परिवेशः 51
परिच्छेद-५..56
हदम्याद सम्बन्धी कानूनी ब्यवस्थाको विश्लेषण..56
परिच्छेद-६..61
निष्कर्ष, सुझाव तथा सिफारिस...61
६.१ निष्कर्ष.. 61
६.२ सुझाव तथा सिफारिशहरुः... 63
सन्दर्भ सामाग्री 65

परिच्छेद-१

प्रारम्भिक

१.१ अध्ययनको पृष्ठभूमि

वि.सं.१९१० सालको मुलुकी ऐनमा जवरजस्ती करणीलाई एघार वर्षभन्दा कम उमेर र एघार वर्षभन्दा बढी उमेर भएका महिला विरुद्ध हुने भनी दुई महलमा वर्गीकरण गरिएको थियो। यसका साथै जातका आधारमा समेत जवरजस्ती करणीको सजायमा भिन्नता हुने समेत व्यवस्था रहेको थियो। तर यस प्रकारका मुद्दामा कुनै हदम्यादको व्यवस्था गरिएको थिएन।[1]

वि.सं.२०२० सालमा आएको नयाँ मुलुकी ऐनले जवरजस्ती करणीको परिभाषा गरी त्यस्तो कसूरमा हदम्यादको समेत व्यवस्था गरेको थियो।सो ऐनको जवरजस्ती करणीको महलको ११ नं. मा जवरजस्ती करणी मुद्दामा पैंतीस दिनको हदम्यादको व्यवस्था गरिएको थियो।सोही ऐनको अदलको महलको १२ नं ले कैद र थुनामा रहेकी महिलालाई सरकारी कर्मचारीले, चिकित्सकले सेवा प्राप्त गर्न आएकी महिलालाई, संरक्षकले संरक्षणमा रहेकी महिलालाई, पुनर्स्थापना केन्द्रका पदाधिकारी वा कर्मचारीले करणी गरेकोमा समेत पैंतीस दिन भित्र मुद्दा गरी सक्नु पर्ने गरी हदम्याद राखिएको थियो।वि.सं. २०५९ सालमा सो ऐनमा भएको एघारौं संशोधन र लैङ्गिक समानता कायम गर्न केही नेपाल ऐनलाई संशोधन गर्न बनेको ऐन, २०६३ ले सो मुलुकी ऐनमा संशोधन गर्दै लिङ्गको योनीमा छेदन (Penile-vaginal penetration) मा मात्रै सीमित नराखी जवरजस्ती करणीको साविकको परिभाषालाई व्यापक तुल्याएको पाइन्छ।

अधिवक्ता सपना प्रधान मल्ल विरुद्ध नेपाल सरकार, कानून, न्याय तथा संसदीय व्यवस्था मन्त्रालय समेत भएको परमादेश मुद्दामा सो मुलुकी ऐनमा भएको जवरजस्ती करणीको महलको ११ नं. को हदम्यादको व्यवस्था ज्यादै कम भई पीडितलाई न्याय दिलाउने कार्यमा वाधा पर्न गएकोले पीडितहरूको सामाजिक मनोविज्ञान, अनुसन्धानमा लाग्ने समय र न्यायमा पहुँचको अवस्थालाई ध्यानमा राखी कसूरको गाम्भीर्यतालाई दृष्टिगत गरी प्रभावकारी अनुसन्धान र अभियोजन गर्न सक्ने गरी पर्याप्त हदम्यादको व्यवस्था गर्ने हिसावले

[1] *मुलुकी ऐन, १९१०*

जवरजस्ती करणीको ११ नं. मा व्यवस्था भएको हदम्याद बढाउने गरी कानूनमा सुधार गर्नु भनी नेपाल सरकारका नाममा निर्देशनात्मक आदेश जारी भएको थियो।[2]

सर्वोच्च अदालतको उक्त आदेश पश्चात लैङ्गिक समानता कायम गर्न तथा लैङ्गिक हिंसा अन्त्य गर्न केही नेपाल ऐनलाई संशोधन गर्न बनेको ऐन, २०७२ द्वारा सो मुलुकी ऐनमा संशोधन गरी जवरजस्ती करणी मुद्दामा भएको साविकको पैंतीस दिनको हदम्यादको सट्टा ६ महिना हदम्याद रहने गरी हदम्याद बढाइएको थियो।

त्यसै गरी यौनहिंसा विरूद्धका केही ऐनलाई संशोधन गर्ने ऐन, २०७९ ले मुलुकी अपराध संहितामा संशोधन गरी जवरजस्ती करणीमा हदम्याद तीन बर्षसम्म पुर्‍याएको अवस्था छ। कानून, न्याय तथा संसदीय मामिला मन्त्रालयबाट नेपाल कानून आयोगलाई यौनजन्य कसूरमा हदम्याद सम्बन्धी ब्यवस्थाको अध्ययनका लागि लेखी आए पश्चात् अध्ययनको क्रममा रहेकै बखत सो विषयमा मिति २०७९।३।३१ मा उक्त संशोधन भईसकेको छ।

१.२ अध्ययन विधि

यौनजन्य कसूरमा हदम्याद सम्बन्धी ब्यवस्थाको अध्ययन तथा अनुसन्धान गर्दा यस सम्बन्धी कानूनी ब्यवस्थाको प्रभावको समेत अध्ययन प्रायोगिक अनुसन्धान विधि (Empirical Research Method) बाट गर्नु उपयुक्त भए तापनि स्रोत र साधनको कमीका कारण सैद्धान्तिक अनुसन्धान विधि (Doctrinal Research Method) बाट यो अध्ययन सम्पन्न गरिएको छ। यस अध्ययनमा हदम्याद सम्बन्धी विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय तथा राष्ट्रिय कानूनी व्यवस्थाहरू, विभिन्न घटनाहरु तथा अदालती दृष्टिकोण समेतको विश्लेषण गरिएको छ। विषय विज्ञहरु तथा सरोकारवालाहरुसँग अन्तरक्रिया तथा छलफल गरी प्राप्त सुझावहरूका आधारमा यौनजन्य कसूरमा हदम्याद सम्बन्धी कानून संशोधनको मस्यौदा समेत तयार गरिएको छ।

१.३ अध्ययनको उद्देश्य

कानून, न्याय तथा संसदीय मामिला मन्त्रालयको प.सं. ०७८/०७९, च.नं. २१९, मिति २०७९।०२।०९ को पत्रबाट "जवरजस्ती करणी लगायत यौनजन्य हिंसा विरूद्धका कानूनमा रहेको हदम्याद सम्बन्धमा समाजका विभिन्न तप्काबाट आवाज उठिरहेको सन्दर्भमा प्रस्तुत विषयमा सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित नजिर सिद्धान्त, मानव अधिकारसँग सम्बन्धित अन्तर्राष्ट्रिय कानूनमा भएको व्यवस्था, विभिन्न मुलुकले प्रस्तुत विषयमा गरेको हदम्याद सम्बन्धी कानूनी व्यवस्था तथा नेपालको सामाजिक परिवेश समेतलाई दृष्टिगत गरी

[2] *ने.का.प. २०६५*, निर्णय नं ८०३८।

सो विषयमा नेपालको हदम्याद सम्बन्धी कानूनको अध्ययन गरी विधेयकको मस्यौदा सहितको प्रतिवेदन पेश गर्नु" भन्ने लेखिआएको हुँदा यस अध्ययनका उद्देश्यहरु बुँदागत रूपमा देहाय बमोजिम उल्लेख गरिएको छः-

१. यौनजन्य कसूरमा अन्तर्राष्ट्रिय कानूनमा भएको व्यवस्थाको अध्ययन गर्नु,

२. विभिन्न मुलुकले प्रस्तुत विषयमा गरेको हदम्याद सम्बन्धी कानूनी व्यवस्थाको अध्ययन गर्नु,

३. सर्वेच्च अदालतबाट प्रतिपादित नजिर सिद्धान्तको अध्ययन र विश्लेषण गर्नु,

४. यौनजन्य कसूरमा हदम्याद सम्बन्धी कानूनी व्यवस्थाको सन्दर्भमा नेपालको सामाजिक परिवेशको अध्ययन र विश्लेषण गर्न,

५. राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय कानूनी व्यवस्था र परिवेशको विश्लेषण आवश्यक सुझाव पेश गर्नु।

१.४ अध्ययनको सीमा

सीमित स्रोत साधनको प्रयोगबाट सैद्धान्तिक विधिद्वारा अध्ययन गर्दा अध्ययनका केही सीमाभित्र रही अध्ययन सम्पन्न गरिएको छ।यौनजन्य कसूरसँग सीमित रहेर त्यस्तो कसूरमा सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित नजिर सिद्धान्त, मानव अधिकारसँग सम्बन्धित अन्तर्राष्ट्रिय कानूनमा भएको व्यवस्था, बेलायत, अमेरिका, क्यानाडा, जापान, बंगलादेश, पाकिस्तान, भारत लगायतका केही मुलुकले प्रस्तुत विषयमा गरेको हदम्याद सम्बन्धी कानूनी व्यवस्था तथा नेपालको यस सम्बन्धी कानूनी व्यवस्थामा सीमित रहेर अध्ययन सम्पन्न गरिएको छ।

१.५ अध्ययनको संरचना

यस अध्ययनलाई देहाय बमोजिम **६** परिच्छेदमा विभाजन गरिएको छः-

(क) **परिच्छेद–१** मा प्रारम्भिक अन्तर्गत अध्ययनको पृष्ठभूमि, अध्ययन विधि, अध्ययनको उद्देश्य, अध्ययनको सीमा, अध्ययनको संरचना र अध्ययन समिति लगायतका विषय समावेश गरिएको छ।

(ख) **परिच्छेद–२** मा हदम्याद सम्बन्धी परिचय समावेश गरिएको छ।

(ग) **परिच्छेद–३** मा यौनजन्य कसूरमा हदम्याद सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय कानूनमा भएको ब्यवस्था तथा विभिन्न देशले गरेको कानूनी व्यवस्थाको बारेमा उल्लेख गर्दै तुलना समेत गरिएको छ।

(घ) **परिच्छेद–४** यौनजन्य कसूरमा हदम्याद सम्बन्धी नेपालको कानूनी व्यवस्था, सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्तको सम्बन्धमा उल्लेख गरिएको छ।

(ङ) **परिच्छेद–५** मा यौनजन्य कसूरमा हदम्याद सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय कानूनमा भएको ब्यवस्था तथा विभिन्न देशले गरेको कानूनी व्यवस्था, नेपालको कानूनी व्यवस्था, सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्त समेत र नेपालको यस सम्बन्धी वर्तमान परिवेशको विश्लेषण गरिएको छ।

(च) **परिच्छेद –६** मा निष्कर्ष, सुझाव तथा सिफारिसहरु प्रस्तुत गरिएको छ।

१.६ अध्ययन समितिको गठन तथा कार्यदिश

नेपाल कानून आयोगको आर्थिक वर्ष २०७९/८० को वार्षिक कार्यक्रम अन्तर्गत विभिन्न कानूनको अध्ययन अनुसन्धान गर्ने वा गराउने सम्बन्धी शिर्षकमा रही आयोगले आवश्यक ठानेको कुनै विषयमा अध्ययन अनुसन्धान गरी प्रतिवेदन तयार गर्न सक्दछ। यसै सन्दर्भमा कानून, न्याय तथा संसदीय मामिला मन्त्रालयबाट लेखिआए बमोजिम जवरजस्ती करणी लगायत यौनजन्य हिंसा विरूद्धका कानूनमा रहेको हदम्याद सम्बन्धमा सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित नजिर सिद्धान्त, मानव अधिकारसँग सम्बन्धित अन्तर्राष्ट्रिय कानूनमा भएको व्यवस्था, विभिन्न मुलुकले प्रस्तुत विषयमा गरेको हदम्याद सम्बन्धी कानूनी व्यवस्था तथा नेपालको सामाजिक परिवेश समेतलाई दृष्टिगत गरी सो विषयमा नेपालको हदम्याद सम्बन्धी कानूनको अध्ययन गरी विधेयकको मस्यौदा सहितको प्रतिवेदन पेश गर्ने कार्यदिश सहित देहाय बमोजिमको अध्ययन समिति गठन गरिएको छः-

<u>अध्ययन समिति</u>

(क)	अध्यक्ष, नेपाल कानून आयोग	-संयोजक
(ख)	सचिव, नेपाल कानून आयोग	-सदस्य
(ग)	प्रतिनिधि, सहसचिव, कानून न्याय तथा संसदीय मामिला मन्त्रालय	-सदस्य
(घ)	प्रतिनिधि, महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय	-सदस्य
(ङ)	प्रतिनिधि, नेपाल वार एशोसिएसन (विशेषज्ञ फौजदारी कानून)	-सदस्य
(च)	सहसचिव (प्रशासन), नेपाल कानून आयोग	-सदस्य-सचिव।

यस समितिमा देहाय बमोजिमका संयोजक तथा सदस्यहरु रहनु भएको छः-

(क)	श्री जागेश्वर सुवेदी, अध्यक्ष, नेपाल कानून आयोग	-संयोजक

(ख) श्री लीला देवी गडतौला (निरौला) सचिव, नेपाल कानून आयोग -सदस्य

(ग) श्री मान बहादुर अर्याल, सहसचिव, कानून न्याय तथा संसदीय मामिला मन्त्रालय -सदस्य

(घ) श्री बीना दाहाल, उपन्यायाधिवक्ता महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय -सदस्य

(ङ) सानुमैया डंगोल, प्रतिनिधि, नेपाल बार एशोसिएसन -सदस्य

(च) पाराश्वर ढुङ्गाना, सहसचिव, नेपाल कानून आयोग -सदस्य-सचिव।

परिच्छेद-२

हदम्याद

२.१ हदम्यादको परिचय

मुद्दा दर्ता गर्नका लागि अवधि किटान गरी कानूनले तोकिदिएको निश्चित समयसीमालाई हदम्याद भनिन्छ। कानूनद्वारा प्रदान गरिएको हक गैरकानूनी रूपमा हनन भएमा सोको प्रचलनका लागि वा कसूरदारलाई कानूनी कारबाही गराउनका लागि सक्षम निकायमा नालिस गर्न जान निश्चित गरिएको समयसीमा नै हदम्याद हो।

कानूनले हक र अधिकारको सुनिश्चिततामात्र नगरी सो हक अधिकार हनन भएमा वा आघात पुगेमा पाउने उपचारको व्यवस्था पनि गरेको हुन्छ। त्यसैले भनिन्छ कि *Ubi jus ibi remedium* अर्थात जहाँ अधिकार हुन्छ, त्यहाँ उपचार हुन्छ (Wherever there is a right, there is remedy)। त्यस्तो उपचारात्मक व्यवस्था कार्यविधि कानूनमा समेटिएको हुन्छ। हदम्यादको सिद्धान्त त्यही कार्यविधि कानूनको एउटा महत्वपूर्ण पक्ष हो। हदम्याद सम्बन्धी प्रश्न कानूनी एवं प्राविधिक प्रश्न हो। यो प्रारम्भिक प्रश्न हो जसको निराकरण पछिमात्र मुद्दाको तथ्यभित्र प्रवेश गरी प्रमाणको मूल्याङ्न गरी न्याय प्रदान गरिन्छ। हदम्याद भूतप्रभावी नभई भविष्य प्रभावी हुन्छ। हदम्यादलाई पक्षहरुको मञ्जुरीले परित्याग वा सर्त बन्देजद्वारा घटाउन वा परिवर्तन गर्न सकिदैन।

कानूनी प्रक्रियामा प्रमाण आवश्यक हुन्छ। प्रमाणको अभावमा न्याय स्थापित गर्न कठिन हुन्छ। निश्चित समयभित्र उजुरी प्राप्त भएमा प्रमाण नष्ट हुनबाट जोगिने र प्रमाण संकलनमा सहज हुने, कसूरदार भाग्न उम्कन नपाउने र पीडितको कथनको विश्वसनीयता प्रमाणित हुने भई प्रभावकारी रूपमा अनुसन्धान, अभियोजन र न्याय सम्पादन गर्न सकिने हुनाले हदम्यादको व्यवस्था गरिएको हो। त्यसैगरी समयमा उपचार नखोज्नेलाई कानूनले सहयोग गर्न सक्दैन। ढिलो न्याय दिनु, न्याय दिन इन्कार गर्नु सरह (Justice delayed is Justice denied) हो भन्ने प्राकृतिक न्यायको सर्वमान्य सिद्धान्त रहेको छ। यस सिद्धान्तअनुसार पीडितले कसूर हुनासाथ यथाशीघ्र उजुरी दिनुपर्ने हुन्छ। समयमा उजुरी नदिई ढिलासुस्ती गरेमा पीडित उपचारको हकबाट वञ्चित हुनसक्छ।

कुनै मुद्दा दायर गर्न हदम्याद चाहिने वा नचाहिने भन्ने सन्दर्भमा वैज्ञानिक वा विधिशास्त्रीय आधारभन्दा पनि सामाजिक आधारको प्रमुख भूमिका रहने गर्दछ। गम्भीर प्रकृतिका फौजदारी मुद्दा जस्तै यौनजन्य कसूरमा हदम्याद तोकिएको खण्डमा अपराधी कानूनबाट बच्न हदम्याद

नगुज्रिएसम्म लुकेरै बस्न सक्छ जसले गर्दा दण्डहिनताको अवस्था सृजना हुन्छ। त्यसैले समाजमा अपराध गर्नु हुँदैन भन्ने चेतना हरेक मानिसमा जागृत गराई अपराधजन्य घटना बारम्बार नघटुन भनेर हरेकलाई सचेत राख्न गम्भीर प्रकृतिका फौजदारी मुद्दामा हदम्याद नलाग्ने व्यवस्था गरेको देखिन्छ।

२.२ हदम्यादको आवश्यकता र औचित्य

पीडितले आफूमाथि अन्याय भएको वा मुद्दा गर्नु पर्ने कारण (Cause of action) भएको यथोचित समयमा नै उपचार खोज्न मनासिव चासो (Reasonable diligence) देखाउनु पर्छ, वेवास्ता गर्नु हुँदैन। लामो समयको निस्कृयता पछि मुद्दा चल्दा प्रमाण गुमाउने सम्भावना अत्यधिक हुने भएकोले न्याय प्राप्ति हुन नसक्ने अवस्थाको सृजना हुन्छ। हदम्यादको औचित्य र आवश्यकतालाई देहाय बमोजिम उल्लेख गर्न सकिन्छ :-

(क) उजुरी गर्न पाउने अनिश्चितता हटाई एउटा निश्चित अवधि पछि विवादको अन्त्य होस् भनी मान्न,

(ख) पीडकलाई समयमा नै कानूनको दायरामा ल्याउन,

(ग) प्रमाणको प्राप्तिलाई सहज बनाउन, प्रमाणको सुरक्षा गर्न र अनुसन्धान र अभियोजन प्रक्रियालाई प्रभावकारी बनाउन,

(घ) उजुरीको शिघ्र न्यायिक सुनुवाई अघि बढाउन,

(ङ) ढिला न्याय दिनु न्याय दिन इन्कार गर्नु सरह हो भन्ने न्यायको मान्य सिद्धान्त बमोजिम न्याय प्राप्त गरेको अनुभूति दिलाउन,

(च) ब्यक्तिलाई जहिलेसुकै मुद्दा लाग्न सक्ने व्यवस्था हुँदा आरोपित व्यक्ति जीवनभर मुद्दा लाग्ने भयमा बाँच्नु पर्ने अवस्था श्रृजना हुने भएकोले त्यस्तो अवस्थाको अन्त्य गरी संविधान र कानूनद्वारा प्रदत्त अधिकारको संरक्षण गर्न,

(छ) पीडितको हित रक्षा गरी समयमा नै विवाद समाधान गर्न,

(ज) पीडित व्यक्तिमा जागरुकता र तदारुकता ल्याउन,

(झ) अदालतमा मुद्दाको चाप कम गर्न,

(ञ) समाजमा शान्ति सुरक्षा कायम राख्न।

(ट) समाजमा सुव्यवस्थाको प्रत्याभूति र कानूनी संरक्षणको प्रत्याभूति गरी कानूनी राज्यको स्थापना गर्न मद्दत पुर्‍याउन।

जहिलेसुकै मुद्दा लाग्न सक्ने अवस्थाले आरोपित व्यक्ति जीवनभर मुद्दा लाग्ने भयमा बाँच्नुपर्ने र असत्य आरोप लागेकै भरमा आत्मसम्मान र इज्जतमा आँच आउन सक्ने हुन्छ। जसले गर्दा उसको मानसिक स्वास्थ्यमा असर परी नकारात्मक कदम समेत चाल्न सक्ने र संविधानमा उल्लिखित सम्मानपूर्वक बाँच्न पाउने हक समेत हनन हुन जाने हुनसक्छ। जहिलेसुकै मुद्दा लाग्न सक्ने गरी व्यक्ति खतरामा रहिरहनुपर्ने अवस्था आउनसक्ने, रिसइबी साँध्न बिना प्रमाण मौखिक रूपमा बोलेको भरमा जुनसुकै व्यक्तिलाई पनि आरोप लगाउन सकिने, निर्दोष व्यक्ति पनि कानूनको दायरामा आउने खतरा रहने, तथ्यहिन प्रमाण खडा गर्न सक्ने, ढिला उजुरी गर्दा पीडितको उजुरीको सत्यतामा नै प्रश्न उठ्न सक्ने र न्याय नपाएको अवस्थामा पीडितलाई नै समाजले नराम्रो दृष्टिले हेर्न सक्ने अवस्था आउनसक्ने भएकोले हदम्यादको व्यवस्था गर्नु परेको हो। हदम्याद सामान्य नियम हो भने हदम्याद नराख्नु अपवादात्मक व्यवस्था हो।

कतिपय गम्भीर मुद्दाहरुमा देहायका कारणले हदम्याद तोकिएको हुँदैनः-

(क) जहिलेसुकै मुद्दा लाग्ने भएमा संकित ब्यक्तिमा सदैव त्रास रहने हुँदा आपराधिक भावना सक्रिय हुन नपाउने,

(ख) गम्भीर प्रकृतिका संगीन अपराधहरुमा हदम्यादको व्यवस्था गर्दा छोटो समयमा प्रमाण संकलन गर्न अप्ठ्यारो हुने भएकोले सम्वद्ध प्रमाणको संकलन भई अपराधीले अपराधबाट उन्मुक्ति नपाउने,

(ग) कसूरहरु लुकीछिपी बस्न सक्ने तथा अपराधी पक्राउ नपरी अपराध सम्बन्धी तथ्य नखुल्ने भएकोले अपराधीले अपराधको सजाय पाउनु पर्छ भन्ने मान्यता,

(घ) खुल्ला सीमाना भएको ठाउँमा कसूरदार अर्को देशमा गएर बस्ने र हदम्याद गुज्रेपछि फर्कने भएको कारण अपराधको दायराबाट उम्कन सक्ने भएकोले,

(ङ) समाजमा अपराध गर्नेले उन्मुक्ति पाउन सक्दैन भन्ने चेतना हरेक मानिसमा जाग्रित भई अपराधजन्य घटना कम गर्न,

(ङ) पीडित तत्काल मानसिक रुपले कमजोर हुने हुँदा कसूर भएको भन्ने कुराको जानकारी तत्कालै दिन नसक्ने र आफूमाथि परेको आघातबाट बाहिर निस्कन लामो समय लाग्ने भएकोले पीडितलाई उचित उपचार प्रदान गर्न।

२.३ हदम्यादको विस्तार वा स्थगन

कतिपय अवस्थामा कानूनमा भएको हदम्याद विस्तार वा स्थगन पनि हुन सक्छ। हदम्यादलाई विस्तार गर्न सकिने वा नसकिने सम्बन्धमा विभिन्न देशका अदालतका विभिन्न व्याख्याहरु रहेको पाइन्छ, जुन पछाडि चर्चा गरिनेछ। प्रायजसो देशका अदालतहरुले अनुचित विलम्बमा हदम्याद विस्तार हुन नसक्ने व्याख्या गरेको देखिन्छ।

हदम्यादको स्थगनको सम्बन्धमा हदम्याद स्थगनको सिद्धान्त (Doctrine of tolling/ adjournment) को विकास भएको पाइन्छ।[3]यस सिद्धान्तले कानूनमा भएको हदम्यादलाई निश्चित आधारमा रोक्न वा ढिला गर्न अनुमति दिन्छ। कानूनमा तोकिएको हदम्याद सकिएपछि पनि केही औचित्यपूर्ण आधारमा मुद्दा दायर गर्न सकिने मान्यता राख्छ। मुद्दा गर्नु पर्ने कारण (cause of action) उत्पन्न भएको बखत पीडित वा वादी नाबालक रहेको, मानसिक रूपमा असक्षम रहेको, कुनै कसूरमा सजाय भई जेलमा रहेको, प्रतिवादीले दिवालियापन (bankruptcy) मा मुद्दा दायर गरेको कारण अन्य मुद्दाहरु मुलतवीमा रहेको र प्रतिवादी भौतिक रूपमा क्षेत्राधिकारभित्र नरहेको भन्ने मनासिव आधारमा यो सिद्धान्त बमोजिम कानूनमा तोकिएको हदम्याद पछि पनि उजुरी गर्न सकिन्छ।

कानूनमा हदम्याद राख्दा र नराख्दा फाइदा र बेफाइदा दुवै हुने अवस्था भए तापनि केही विशेष र गम्भीर प्रकारका कसूरहरुमा पीडितको अवस्था, वारदातको परिस्थिति, सामाजिक अवस्था आदिका कारण हदम्याद निर्धारण गर्न उपयुक्त मानिदैन। त्यस्ता कसूरहरुमा हदम्याद राख्नै पर्ने अवस्थामा लामो हदम्याद राख्नु उपयुक्त मानिन्छ।

२.४ हदम्यादको प्रभाव

हदम्यादको व्यवस्थाले न्याय प्रणालीमा सहज र असहज दुवै परिस्थित उत्पन्न हुनसक्छ। हदम्यादको व्यवस्था गरिएमा समयमा नै उजुरी परी प्रमाण सङ्कलन प्रभावकारी हुन गई न्याय प्राप्ति सहज हुन्छ भने कतिपय कसूरमा हदम्याद नाघेका कारणले पीडित न्यायबाट बञ्चित हुनसक्ने अवस्था समेत आउन सक्छ। हदम्यादका सकारात्मक र नकारात्मक प्रभावलाई देहाय बमोजिम उल्लेख गर्न सकिन्छः-

[3] McGovern, Bruce A. (Fall 2000). "*The New Provision for Tolling the Limitations Periods for Seeking Tax Refunds: Its History, Operation and Policy, and Suggestions for Reform*". Missouri Law Review. **65** (4) p. 1–80.

सकारात्मक प्रभाव	नकारात्मक प्रभाव
उजुरी गर्न पाउने अनिश्‍चितता हट्ने।	गम्भीर प्रकृतिका कसूरमा पीडित आघातबाट बाहिर निस्कन समय लाग्ने भएकोले हदम्यादमा उजुरी गर्न नसक्ने स्थिति आउन सक्ने अवस्थामा न्याय दिलाउने कार्यमा वाधा पर्नसक्ने।
वारदातको अनुसन्धान र अभियोजन यथाशिघ्र सम्पन्न गरिने भएकोले प्रभावकारी हुने।	हदम्याद नाघे पश्‍चातको उजुरी वा जाहेरी दर्ता हुन नसक्ने भई कसूरदारले सजायबाट उन्मुक्ति पाउन सक्ने।
यथासमयमा उजुरीको न्यायिक प्रकृया अघि बढ्ने।	हदम्यादप्रति जोकोही सर्वसाधारण जानकार नहुन सक्ने हुँदा दण्डहिनता बढ्न सक्ने।
अभियुक्तले फरार हुने समय पाउन नसक्ने हुँदा अभियुक्त पक्राउ गर्न, प्रमाण जुटाउन र अभियोग प्रमाणित गर्न सहज हुने।	हदम्याद नाघेपछि अभियुक्तले कसूरबाट उन्मुक्ति पाउन सक्ने, हदम्यादको अवधि ज्यादै कम बाँकी रहेको अवस्थामा उजुरी प्राप्त भएमा प्रमाण जुटाउन नसकिने, कसूर पुष्टि गर्न कठिन हुने, अतिआवश्यक प्रमाणहरु नष्ट वा औचित्यहिन हुने संभावना हुने।
पीडितलाई तत्काल कानूनी संरक्षणको प्रत्याभूति दिलाउन सकिने। न्याय प्राप्त गरेको अनुभूति दिलाउन सहज हुने।	कारणबस हदम्याद नाघेपछि पीडितलाई कानूनी संरक्षणको प्रत्याभूति दिलाउन असहज हुने। पीडितले न्याय प्राप्तिको संभावना नरहने।
अनुसन्धान र अभियोजन प्रभावकारी भई पीडकलाई जिम्मेवार बनाउन सहज हुने भएकोले कानूनी राज्यको स्थापना गर्न मद्दत पुग्ने।	हदम्यादभित्र कसूरको उजुरी प्राप्त हुन नसकेका अवस्थामा कसूरदारले उन्मुक्ति पाउन सक्ने हुँदा उसको मनोबल उच्च भई पुनः कसूर गर्न सक्ने।
समयमा नै कसूरदारलाई कानूनी दायरामा ल्याई सामाजिक व्यवस्था (social order) को प्रत्याभूति गराउन सहज हुने।	हदम्याद नाघेपछि कसूरदारले कसूरबाट उन्मुक्ति पाउन सक्ने भई सामाजिक व्यवस्था (social order) को प्रत्याभूति गराउन असहज हुने।
शिघ्र अनुसन्धान हुन सकेको अवस्थामा यथार्थता पत्ता लगाउन सजिलो हुने भएकाले झुट्टा उजुरीहरु पर्ने सम्भावना कम हुने।	लामो हदम्याद भएको अवस्थामा सोच विचार गरी झुट्टा वा बनावटी उजुरी पर्ने संभावना रहन सक्ने।

परिच्छेद-३

हदम्यादसँग सम्बन्धित अन्तराष्ट्रिय कानूनी व्यवस्था

३.१ यौनजन्य कसूरसँग सम्बन्धित अन्तराष्ट्रिय मानव अधिकारका कानूनी दस्तावेजहरुः

मानव अधिकारसँग सम्बन्धित विभिन्न घोषणापत्र, अनुबन्ध तथा अन्तर्राष्ट्रिय कानून अन्तर्गत व्यक्तिको मानवीय मर्यादाको संरक्षण, समानता, वैयक्तिक स्वतन्त्रता र सुरक्षा, आत्मरक्षाको अधिकार, यातना विरूद्धको हक, प्रभावकारी न्यायिक उपचारको हक, क्षतिपूर्तिको हक, गोपनियताको हक, पुनर्स्थापनाको हक संरक्षित छन्। मानवअधिकार सम्बन्धी अधिकांश मूलभूत सन्धिहरूको नेपाल पक्षराष्ट्र बनेको छ। यस सम्बन्धी मुख्य दस्तावेज र तिनले गरेका मुख्य-मुख्य व्यवस्थाहरु देहाय बमोजिम रहेका छन्:-

(क) महिला विरूद्ध हुने सबै प्रकारका भेदभाव उन्मूलन सम्बन्धी महासन्धि (Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women, 1979 (CEDAW)

महिला विरूद्ध हुने सबै प्रकारका भेदभाव उन्मूलन सम्बन्धी महासन्धि,१९७९ (CEDAW) संयुक्त राष्ट्र संघीय महासन्धि हो। जसले महिलाको सारभूत समानता र आधारभूत अधिकारको रूपरेखा दिन्छ। सन् १९८१ मा यो महासन्धि लागू भयो। महिला विरूद्ध हुने यौनजन्य हिंसा लगायतका सवै प्रकारका विभेदहरुको उन्मूलन सम्बन्धमा यस महासन्धिले व्यवस्था गरेको छ। महासन्धिले पक्ष राष्ट्रहरूलाई कानून, शिक्षा र बिषयगत भूमिकाहरूमा आधारित रही, पूर्वाग्रह रहित भई यौनजन्य भेदभावको विरूद्ध लड्न प्रोत्साहन गर्छ।

(ख) नागरिक र राजनीतिक अधिकार सम्बन्धी अन्तराष्ट्रिय अनुबन्ध, १९६६ (International Covenant on Civil and Political Rights, 1966 (ICCPR)[4]

नागरिक र राजनीतिक अधिकार सम्बन्धी अन्तराष्ट्रिय अनुबन्ध, १९६६ (ICCPR) सन् १९६६ मा लागू भएको हो। यस दस्तावेजमा समावेश भएका मानव अधिकारहरु महिला र पुरुषलाई समान रूपमा लागू हुने व्यवस्था गरिएको छ। यस अनुबन्धले महिलालाई यौनजन्य लगायत सबै प्रकारका यातना र क्रूर, अमानवीय वा अपमानजनक व्यवहार विरुद्धको अधिकार साथै सुरक्षाको अधिकार सुनिश्‍चित गरेको छ। यसले महिलाको

[4] https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights, accessed on 24th May, 2022.

मानव अधिकार उल्लङ्घन भएमा कानूनी उपचार पाउने अधिकारलाई पनि समावेश गरेको छ।

(ग) बाल अधिकार सम्बन्धी महासन्धी, १९८९ (Convention on the Rights of the Child, 1989 (CRC)5

बाल अधिकार सम्बन्धी महासन्धि सन् १९९० मा लागू भएको र नेपाल पनि उक्त महासन्धिको पक्षराष्ट्र बनेको छ।यस महासन्धिले अठार वर्षभन्दा कम उमेरको व्यक्तिलाई बालबालिका भनी परिभाषित गरेको छ।बालअधिकार सम्बन्धी महासन्धिले बालिकाहरूलाई यौन दुर्व्यवहार र बेचबिखन जस्ता सबै प्रकारका हिंसाबाट सुरक्षित गर्नुपर्ने कुरामा जोड दिएको छ।

(घ) बालबालिका सम्बन्धी महासन्धिको बालबालिकाको बेचविखन, बाल वेश्यबृत्ति र बाल यौन अश्लिलता सम्बन्धी इच्छाधीन आलेख २००२ (Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the sale of children, child prostitution and child pornography, 2002) 6

यो इच्छाधीन आलेखले यौन शोषणको उद्देश्यले बालबालिकाको बेचबिखन गर्ने कार्यहरूलाई रोकथाम गर्नुपर्ने विषयलाई सम्बोधन गर्दछ र पक्ष राष्ट्रहरूलाई अभियोजन, समर्थनका सेवाहरू र शैक्षिक कार्यक्रमहरू मार्फत बाल पीडितहरूको अधिकार र हकहितको रक्षा गर्न आह्वान गर्दछ।नेपाल यस आलेखको पक्ष राष्ट्र बनिसकेको छ।

(ङ)बेश्याबृत्तीका लागि महिला तथा बालबालिकाको बेचविखन तथा ओसार-पसार विरूद्ध लड्ने र निरोध गर्ने सम्बन्धी दक्षिण एशियाली क्षेत्रीय सहयोग संगठन-सार्क स्तरीय महासन्धी, २००२ (The SAARC Convention on Preventing and Combating Trafficking in Women and Children for Prostitution,2002)7

दक्षिण एशियाली क्षेत्रीय सहयोग संगठन-सार्क (SAARC) द्वारा जारी गरिएको यस महासन्धिले वेश्यावृत्तिको उद्देश्यले महिला तथा बालबालिकाको ओसारपसार गर्ने कार्य मानव जातिको सम्मान र मर्यादा विरुद्ध भई आधारभूत मानवअधिकारको उल्लङ्घन भएको मानिने कुरालाई जोड दिएको छ।यस महासन्धिको मुख्य उद्देश्य महिला र

---

5 https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-rights-child, accessed on 24th May,2022.

6 https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/optional-protocol-convention-rights-child-sale-children-child, accessed on 24th May,2022.

7 https://www.jus.uio.no/english/services/library/treaties/02/2-04/saarc-traff-women-children.xml, accessed on 24th May,2022.

बालबालिकाको बेचबिखन हुनबाट रोक्न विभिन्न पक्षहरूलाई प्रभावकारी भुमिका निर्वाह गर्न र सो विरूद्ध लड्न सदस्य राष्ट्रहरू बीचको सहयोगलाई प्रवर्द्धन गर्नु रहेको छ। यस महासन्धिमा विशेष गरी अन्तर्राष्ट्रिय वेश्यावृत्ति सञ्जालहरूमा महिला र बालबालिकाको प्रयोगको रोकथाम, बेचबिखन भएका पीडितहरूलाई स्वदेश फिर्ता गर्ने र पुनर्स्थापना गर्ने व्यवस्थाहरु रहेका छन्। नेपाल दक्षिण एशियाली सहयोग संगठन (South Asian Association for Regional Cooperation-SAARC) को सदस्य राष्ट्र भएकोले यस महासन्धीको पक्ष राष्ट्र बनेको छ।

(च) महिला विरूद्धका हिंसा निवारण सम्बन्धी घोषणा,१९९३ (Declaration on the Elimination of Violence Against Women, 1993 (DEVAW)[8]

महिला विरूद्धका हिंसा निवारण सम्बन्धी घोषणा,१९९३ महिला विरुद्ध हुने हिंसालाई स्पष्ट रूपमा सम्बोधन गरी राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय कार्यको लागि ढाँचा उपलब्ध गराउने पहिलो अन्तर्राष्ट्रिय उपकरण हो। यस घोषणापत्रले हिंसालाई पुरुष र महिलाबीचको ऐतिहासिक शक्ति असमानताको जराको रूपमा लिएको र अझै पनि महिला विरुद्धको हिंसाले विद्यमान विश्वव्यापी मानवअधिकार सम्बन्धी मापदण्डहरूको उल्लङ्घन गरेको स्पष्ट पार्छ। सार्वजनिक र निजी दुबै क्षेत्रमा हुने शारीरिक, यौनजन्य वा मनोवैज्ञानिक असरका साथै धम्की र जवरजस्ती हिंसाको सहित परिभाषा गरेको छ। घोषणापत्रले सार्वजनिक र निजी क्षेत्रहरू बीचको भेदभावलाई कम गर्दै सबै दोषीहरूलाई अनुसन्धान गरी सजाय गर्ने दायित्व राज्यको हुने कुरालाई जोड दिएको छ।

(छ) बेइजिङ्ग घोषणा, १९९५ (Beijing Declaration and Platform for Action,1995-Beijing+25)[9]

यो घोषणाले शारीरिक र मनोवैज्ञानिक दुर्व्यवहार, महिला र बालिकाको बेचबिखन र अन्य प्रकारका दुर्व्यवहार र यौन शोषण लगायत यौन तथा लैङ्गिक हिंसाले बालिका र महिलाहरूलाई शारीरिक र मानसिक आघात, रोग र अनिच्छित गर्भधारणको उच्च जोखिममा राख्दछ भनेको छ। त्यस्ता अवस्थाहरूले प्रायः महिलाहरूलाई स्वास्थ्य र अन्य सेवाहरू प्रयोग गर्नबाट रोक्छ। महिला हिंसा समानता, विकास र शान्तिको उद्देश्य प्राप्तिका लागि बाधक हो। महिला विरुद्धको हिंसाले महिलाको मानवअधिकार र मौलिक स्वतन्त्रताको उपभोगलाई उल्लङ्घन गरी ह्रास वा बेकार बनाउँछ। महिला

---

8 https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/declaration-elimination-violence-against-women, accessed on 24th May,2022.

9 Beijing Declaration and Platform for Action, https://www.un.org/womenwatch/daw/beijing/pdf/BDPfA%20E.pdf, accessed on 24th May.

अधिकार र स्वतन्त्रताहरूको संरक्षण र प्रवर्द्धन गरी महिला हिंसा उन्मुलन गर्न लामो समयदेखि प्रयत्नरत तर असफल भएका प्रायजसो राज्यहरूको लागि चिन्ताको विषय हो।

नैरोबी सम्मेलन पछि यसको कारण र नतिजाहरू, साथै यसको घटनाहरू र यसको सामना गर्ने उपायहरूको बारेमा जानकारी गरिएको छ। सबै समाजमा धेरै वा थोरै हदसम्म महिला र किशोरी तथा नाबालिकाहरू शारीरिक, यौनजन्य र मनोवैज्ञानिक दुर्व्यवहारको शिकार हुन्छन्। महिलाको न्यून सामाजिक र आर्थिक हैसियतले गर्दा महिला हिंसाको कारण र परिणाम दुबै हुन सक्छन्।

Beijing Platform for Action ले सबै सरकारहरूलाई प्रत्येक देशको राष्ट्रिय कार्य योजनाले महिला विरुद्ध हुने हिंसालाई सम्बोधन गर्ने लगायत महिलाको अवस्था सुधार गर्न सरकारले विशेष गतिविधिहरूको रूपरेखा बनाउन जोड दिन्छ।

(ज) शक्तिको दुरूपयोग र कसूरबाट पीडितहरुको न्यायका लागि आधारभूत सिद्धान्तहरुको घोषणा, १९८५ (Declaration of Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power,1985)[10]

यस घोषणाले पीडितको मर्यादाको लागि उनीहरुलाई दया र सम्मानको साथ व्यवहार गर्नुपर्ने सिद्धान्त निर्माण गरेको छ। उनीहरूलाई न्यायको संयन्त्रमा सहज पहुँच हुनुपर्ने र उनीहरूले भोगेका क्षतिको लागि राष्ट्रिय कानूनले व्यवस्था गरे बमोजिम उपचार तुरुन्त पाउने अधिकार हुनुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ। पीडितहरूलाई छिटो, निष्पक्ष, सुलभ र पहुँचयोग्य औपचारिक वा अनौपचारिक प्रक्रियाहरू मार्फत क्षतिपूर्ति प्राप्त गर्न सक्षम बनाउन बलियो न्यायिक र प्रशासनिक संयन्त्रहरू स्थापना गर्नु पर्दछ र त्यस्ता संयन्त्रहरू मार्फत पीडितहरूलाई क्षतिपूर्तिको अधिकार सम्बन्धमा जानकारी दिनुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ। संयुक्त राष्ट्र संघको सदस्य राष्ट्रको नाताले यी सिद्धान्तहरु नेपालले पनि पालना गर्नुपर्ने हुन्छ।

(झ) युद्ध अपराध र मानवता विरुद्धको अपराधमा हदम्याद सम्बन्धी कानूनी प्रावधान लागू नहुने सम्बन्धी महासन्धि, १९६८ (Convention on the Non-Applicability of Statutory Limitations to War Crimes and Crimes Against Humanity, 1968) [11]

---

[10] *Declaration of Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power*, https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/declaration-basic-principles-justice-victims-crime-and-abuse accessed on 25th May,2022.

युद्ध अपराध र मानवता विरुद्धको अपराधमा हदम्याद सम्बन्धी कानूनी प्रावधान लागू नहुने सम्बन्धी महासन्धि २६ नोभेम्बर १९६८ को संयुक्त राष्ट्र महासभाको प्रस्ताव नं. २३९१ (XXIII) द्वारा हस्ताक्षर, अनुमोदन र सम्मिलनको लागि खुला गरिएको थियो। यो ११ नोभेम्बर १९७० मा लागू भयो।

यो महासन्धिले कुनै पनि पक्ष राष्ट्रले देहायका कसूरमा आफ्नो कानूनमा हदम्यादको सीमा राख्न नहुने व्यवस्था गरेको छः-

(क) ८ अगस्त १९४५ को न्यूरेनवर्ग अन्तर्राष्ट्रिय सैन्य न्यायाधिकरणको बडापत्रमा परिभाषित गरिएको युद्ध कसूर,

(ख) न्यूरेनवर्ग अन्तर्राष्ट्रिय सैन्य न्यायाधिकरणको बडापत्रमा परिभाषित गरिए अनुसारको मानवता विरुद्धको कसूर चाहे त्यो युद्धको समयमा होस वा शान्तिको समयमा होस,सशस्त्र आक्रमण वा पेशाद्वारा निष्कासन,रंगभेदको नीतिको परिणामस्वरूपका अमानवीय कार्यहरू र नरसंहारको कसूर,

(ग) नरसंहारको कसूरको रोकथाम र सजाय सम्बन्धी,१९४८ महासन्धिमा परिभाषित गरिएको कसूरहरु।

यस महासन्धीको हाल सम्म ५६ देश पक्ष राष्ट्र बनेको भएतापनि नेपाल पक्ष बनेको छैन।

(ञ) मानव बेचविखन तथा अन्यको शोषण र वेश्यावृत्तिको दमनका लागि बनेको महासन्धि,१९४९ (Convention for the Suppression of the Traffic in Persons and of the Exploitation of the Prostitution of Others, 1949)

विद्यालयभित्र र बाहिर नैतिक शिक्षा र नागरिक चेतनाद्वारा वेश्यावृत्तिलाई रोक्न सम्बन्धित समुदायसँग प्रत्यक्ष सम्पर्कमा रहेका राज्यका निकायहरुमा महिलाको सङ्ख्या बढाउने, वेश्यावृत्तिलाई बहिष्कार गर्ने र यौनकर्मीहरूलाई समाजमा पुनः समाहित गर्दा आइपर्ने भेदभावको अन्त्य गर्ने, पोर्नोग्राफी व्यवसाय र पोर्नोग्राफीको व्यापारमा नाबालिगहरू संलग्न गराउनेलाई कडा सजाय दिने, यसलाई रोक्नको लागि सबै प्रकारका प्रोनोग्राफी व्यापार गर्नेहरुलाई सजाय दिने उद्देश्यले यो महासन्धि आएको देखिन्छ। विशेष गरी नाबालिगहरूको शोषण रोक्ने उपायहरुको अवलम्बन र त्यसको

---

11 *Convention on the Non-Applicability of Statutory Limitations to War Crimes and Crimes Against Humanity*,https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocity-crimes/Doc.27_convention%20statutory%20limitations%20warcrimes.pdf accessed on 26th May, 2022.

लागि व्यवसायिक तालिम प्रदान गरी व्यक्तिहरूको समाजमा पुनः सामाजिकरण गर्नुपर्नेमा यस महासन्धिले जोड दिन्छ।

(ट)मानव अधिकारको विश्वव्यापी आवधिक पुनरावलोकन प्रतिवेदन, २०२१ तेस्रो चक्र (Universal Periodic Review 3rd Cycle 37th Session Report, 2021) [12]

यौनजन्य तथा लिङ्गका आधारमा हुने हिंसा (Sexual and Gender-based Violence-GBV) अन्तर्गत बिभिन्न देशहरुले नेपालको मानव अधिकारको विश्वव्यापी आवधिक पुनरावलोकन प्रतिवेदन, २०२१ प्रतिवेदनमा देहाय बमोजिमको टिप्पणी र सिफारिस गरेका छन्ः-

१. **सिफारिस नं. १५९.१९७ः** लैङ्गिक दुर्व्यवहार तथा जातिय भेदभाव अन्त्यको लागि पहल गर्ने र पीडितलाई न्याय दिनका लागि अन्तराष्ट्रिय मापदण्डसँग मिल्ने गरी जवरजस्ती करणी सम्बन्धी कानून बनाउने। (अष्ट्रेलिया)[13]

२. **सिफारिस नं. १५९.१५७ :** विरोध भएतापनि जवरजस्ती करणी र यौन दुर्व्यवहारका उजुरी दिने सम्बन्घमा बर्तमान हदम्याद हटाउने। (उरुग्वे)[14]

३. **सिफारिस नं. १५९. १५८ः** न्याय सुनिश्चित गर्नका निमित्त जवरजस्ती करणी र यौन दुर्व्यवहारमा राखिएको एक वर्षको हदम्याद हटाउन आवश्यक रहेको। (बहमास)[15]

४. **सिफारिस नं. १५९.१७०ः** अन्तराष्ट्रिय मापदण्ड बमोजिम कानून ल्याउन जवरजस्ती करणी र अन्य यौन तथा लैङ्गिक हिंसाका हकसम्बन्धी हदम्यादको कानूनलाई हटाउने। (डेनमार्क)[16]

---

12 UNIVERSAL PERIODIC REVIEW – NEPAL, 3rd Cycle, *Matrix of Recommendations*, https://www.ohchr.org/sites/default/files/lib-docs/HRBodies/UPR/Documents/Session28/NP/MatriceRecommendationsNepal.docx. Accessed on 12th June, 2022.

13 159.197 Step up efforts to end gender-based violence and caste-based discrimination and ensure access to justice for survivors, including by bringing rape laws in line with international standards (Australia);
Source of Position: A/HRC/47/10/Add.1 - Para.6

14 159.157 Eliminate the current statute of limitations on reporting cases of rape and sexual violence, even in the context of conflicts (Uruguay);
Source of Position: A/HRC/47/10/Add.1 - Para.25

15 159.158 Remove the one-year statute of limitations for rape and sexual violence to ensure that cases are brought to justice (Bahamas);
Source of Position: A/HRC/47/10/Add.1 - Para.25

५. **सिफारिस नं. १५९.१७५:** जवरजस्ती करणीमा हदम्यादको प्रावधान खारेज गर्ने, जवरजस्ती करणी सम्बन्धी विद्यमान कानूनलाई अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्डअनुरूप बनाउने, घरेलु हिंसा र हानिकारक अभ्यासहरू सम्बन्धी कानून लागू गर्ने। (जर्मनी)[17]

अपराधलाई सम्बोधन गर्न नयाँ कानून ल्याउन र नीति निर्माण गर्न सरकार र संसदले प्रभावकारी भूमिका खेल्नुपर्छ। यस्ता नयाँ कानून ल्याउनुको उद्देश्य बिना पूर्वाग्रह पीडितको सेवा गर्ने र पीडित र साक्षीहरूलाई सुरक्षा प्रदान गर्ने उद्देश्य हुनुपर्छ।

महिलाको स्वास्थ्य हकमा देहाय बमोजिमको सिफारिस गरिएको छः-

सरकारले न्याय र कानूनको प्रभावकारी कार्यान्वयन र पीडितलाई समर्थन गरी यौन हिंसा, घरेलु हिंसा, वैवाहिक जवरजस्ती करणी, बालविवाहलगायत सबै प्रकारका हिंसा र महिला तथा बालिका विरुद्ध हुने भेदभाव उन्मूलन गर्ने उपाय अवलम्बन गरी कार्यान्वयन गर्नुपर्ने।

(ठ) सिड समितिको सुझावहरु (Recommendations of CEDAW Committee): [18]

सिड समितिले देहाय बमोजिमको सुझावहरु दिएको छः-

(१) मुलुकी अपराध संहिता र घरेलु हिंसा (अपराध र सजाय) लगायत संविधान र महिला विरुद्धको हिंसा (Violence Against women (VAW) सम्बन्धी विद्यमान कानूनको प्रभावकारी कार्यान्वयनलाई निष्पक्ष र प्रभावकारी रूपमा लागू गरिनुपर्छ। यसले जवरजस्ती करणी, घरेलु हिंसा र लैङ्गिक आधारमा हुने हिंसा (Gender Based Violence-GBV) र अन्य यौन अपराधहरूका लागि अदालतहरूमा महिलाहरूको निर्बाध पहुँच सुनिश्चित गर्नेछ। [19]

---

16 159.170 Eliminate the statute of limitations for rape and other sexual and gender-based violence in order to bring legislation into line with international standards (Denmark);
Source of Position: A/HRC/47/10/Add.1 - Para.25

17 159.175 Abolish the statute of limitations for rape, bring existing legislation on rape into accordance with international standards, and enforce legislation on domestic violence and harmful practices (Germany);
Source of Position: A/HRC/47/10/Add.1 - Para.25

18 CEDAW Shadow Report (Violence against Women/Girls, Female Migrant Worker, Women Human Rights Defenders, Online Gender Based Violence and Women's Health), 2018, https://tbinternet.ohchr.org/Treaties/CEDAW/Shared%20Documents/NPL/INT_CEDAW_CSS_NPL_32584_E.pdf.

19 The effective enforcement of the Constitution and existing laws related to VAW, including the Criminal Code and Domestic Violence (Crime and Punishment) should be enforced impartially, effectively and efficiently. It will ensure women's unhindered access to courts for the crime of rape, domestic violence and GBV, and other sexual offences.

(२) विद्यमान कानून, नीति तथा कार्यक्रमको कार्यान्वयनका लागि सरकार सजग हुनुपर्छ। जसले गर्दा जनता न्याय खोज्ने उद्देश्यले विरोध गर्न बाध्य नहुन्। साथै, जवरजस्ती करणीपछि हत्या जस्ता जघन्य अपराधलाई सम्बोधन गर्न नयाँ कानून ल्याउन र नीति निर्माण गर्न सरकार र संसदले प्रभावकारी भूमिका खेल्नुपर्छ। यस्ता नयाँ कानून ल्याउनुको उद्देश्य बिना पूर्वाग्रह पीडितको सेवा गर्ने र पीडित र साक्षीहरूलाई सुरक्षा प्रदान गर्ने उद्देश्य हुनुपर्छ।[20]

महिलाको स्वास्थ्य सम्बन्धी विषयमा सरकारले न्याय र कानूनको प्रभावकारी कार्यान्वयन र पीडितलाई समर्थन गरी यौन हिंसा, घरेलु हिंसा, वैवाहिक जवरजस्ती करणी, बालविवाहलगायत सबै प्रकारका लैङ्गिक आधारमा हुने हिंसा र महिला तथा बालिका विरुद्ध हुने भेदभाव उन्मूलन गर्ने उपाय अवलम्बन गरी कार्यान्वयन गर्नुपर्छ।[21]

(ङ) जवरजस्ती करणी सम्बन्धी कानूनको ढाँचा (जवरजस्ती करणी सम्बन्धी नमूना कानून)
(A Framework for Legislation on Rape (Model Rape Law), 2021, UNGA 47th Session):-

जवरजस्ती करणी सम्बन्धी कानूनको ढाँचा (Model Rape Law) मा ६ भाग र २० धारा रहेका छन्। जस अन्तर्गत पाँचौं भागमा जवरजस्ती करणी सम्बन्धी नमूना कानूनको व्यवस्था गरेको छ। जवरजस्ती करणी सम्बन्धी नमूना कानूनलाई तीन परिच्छेदमा विभाजन गरिएको छः-

(क) जवरजस्ती करणीको अपराधीकरण,

(ख) सजाय निर्धारण, अपराधको गाम्भिर्यता बढाउने तथा घटाउने अवस्था,

(ग) अनुसन्धान, अभियोजन तथा सुनुवाई।

जवरजस्ती करणी सम्बन्धी नमूना कानूनको पहिलो धारामा जवरजस्ती करणीको परिभाषा गरिएको छ। परिभाषामा मञ्जुरी विना पीडकले शरिरको कुनै अङ्ग वा वस्तुलाई पीडितको योनी, मुख वा गुदद्वारमा केही मात्रै पसाएमा पनि वा अन्य कुनै तेस्रो

[20] The government must be vigilant for enforcement of existing laws, policies and programs. So that the people are not bound to agitate for the purpose of seeking justice. Moreover, the government and the parliament should play effective role to introduce fresh laws and develop policies to address heinous crimes such as murder after rape. The purpose of introducing such fresh laws should be aimed to serve victims without prejudice, and provide security to victims and witnesses.

[21] Women’s health: The government should also adopt and implement measure to eliminate all forms of GBV and discrimination against women and girls, including sexual violence, domestic violence, and marital rape, child marriage through effective implementation of legislation and justice and support for victims. A comprehensive policy should also be adopted to end all forms of harmful traditional practices.

व्यक्तिलाई त्यस्तो कार्य गर्न लगाएमा वा पीडितलाई आफू वा अरु कोहीसँग त्यस्तो कार्य गर्न लगाएमा जवरजस्ती करणी मानिने व्यवस्था रहेको पाइन्छ।[22]

यसको साथै धारा २ मा मञ्जुरीलाई परिभाषा गरिएको छ। जस अन्तर्गत पीडित चुप बसेको कारणले, कुनै मौखिक, शारीरिक प्रतिकार नगरेको कारणले, पीडितको विगतको यौन आचरण वा पीडितको हैसियत, पेसा वा पीडितसँगको सम्बन्धको आधारमा मञ्जुरी पाएको मान्न नसकिने व्यवस्था गरिएको छ।[23] Model Rape Law को धारा ३ मा १६ वर्ष मुनिका नाबालिकले मञ्जुरी दिन नसक्ने अनुमान गरिएको छ। यसको साथै १६ वर्ष मुनिका बालबालिकाबीच मञ्जुरीमा भएको शारीरिक सम्पर्क, १८ वर्ष मुनिको बालबालिका र १४ वर्ष माथिको तर १६ वर्ष मुनिको बालबालिकाका बीच मञ्जुरीमा भएको शारीरिक सम्पर्कलाई अपराधिकरण नगर्ने व्यवस्था रहेको छ।[24]

धारा ४ मा मञ्जुरी दिन असक्षम हुने अवस्थाको व्यवस्था गरेको छ। जस अन्तर्गत होस ठेगानमा नरहेको, निदाएको वा लागूपदार्थ वा मादक पदार्थको सेवन गरेको वा गराइएको अवस्थामा कुनै व्यक्ति मञ्जुरी दिन असमर्थ रहने व्यवस्था गरिएको पाइन्छ। सोही धारामा १८ वर्ष वा सो भन्दा माथिको र पीडित नाबालिक भएको अवस्थामा पीडक पीडितसँग कुनै पनि नाता सम्बन्धको व्यक्ति रहेकोमा समेत पीडित मञ्जुरी दिन असक्षम रहेको मानिने व्यवस्था रहेको छ। यसको अतिरिक्त धारा ५ मा, जवरजस्ती गरी, त्रास वा करकापको माध्यमबाट लिइएको सहमतिलाई समेत सहमति नमानिने व्यवस्था गरिएको छ।

मञ्जुरी नहुने अनुमान गरिएका अन्य व्यवस्था अन्तर्गत नसालु पदार्थको सेवन, कुनै प्रकारको रोग, शारीरिक चोटपटकले गर्दा मञ्जुरी दिन असक्षम भएको, पीडकको पद, हैसियत, पीडितलाई प्रभाव पार्न सक्ने प्रकृतिको सम्बन्ध आदि अवस्था रहेका छन्। धारा ८ अन्तर्गत कसूरको गाम्भिर्यता बढाउने अवस्थामा शक्ति वा पदको असन्तुलनका कारण तथा पीडितको अवस्थाले पीडितलाई जोखिम उन्मुख हुने अवस्थाहरुमा सजायको गाम्भिर्यता बढ्ने व्यवस्था रहेको पाइन्छ।

अनुसन्धान र अभियोजनको प्रक्रियामा पीडित केन्द्रित दृष्टिकोणको अनुसरण गर्नु पर्ने र पीडितलाई अनावश्यक अन्तरवार्ता लिने तथा पीडितको अनावश्यक स्वास्थ्य परीक्षण

[22] *A framework for legislation on rape (Model Rape Law), 2021,* Part V, A. Article 1.
[23] *A framework for legislation on rape (Model Rape Law), 2021*, Part V, A. Article 2.
[24] *A framework for legislation on rape (Model Rape Law), 2021,* Part V, A. Article3.

गराउने जस्ता कार्यहरू गर्न नहुने भनी व्यवस्था गरिएको छ।[25]धारा १७ मा जवरजस्ती करणीको कसूरमा जुनसुकै अवस्था (युद्धको अवस्था वा सामान्य अवस्था) मा कुनै पनि हदम्यादको व्यवस्था राख्न नहुने व्यवस्था रहेको पाइन्छ। तर यदि हदम्यादको व्यवस्था रहेको अवस्थामा नाबालकको हकमा बालिग भएको अवस्थामा उजुरी दिनको लागि पर्याप्त समयको व्यवस्था गर्नुपर्ने भनी उल्लेख भएको पाइन्छ। यसैगरी धारा १९ ले जवरजस्ती करणीको मुद्दामा कुनै पनि अवस्थामा अनिवार्य मिलापत्रको व्यवस्था गर्न नहुने तथा plea bargaining लाई समेत निरुत्साहित गर्नु पर्ने व्यवस्था गरेको छ।

नेपालको सन्दर्भमा A framework for legislation on rape (Model rape Law), 2021 मा रहेका जवरजस्ती करणी सम्बन्धी मञ्जुरी, हदम्यादको व्यवस्था बाहेक अन्य व्यवस्थाहरु मुलकी अपराध संहिता,२०७४ (अपराध संहिता) ले समेटेको देखिन्छ। अपराध संहितामा नसमेटिएका व्यवस्थालाई आवश्यकता अनुसार समेटदै लगि जवरजस्ती करणी सम्बन्धी कानूनी व्यवस्थालाई थप परिस्कृत गर्न सकिने देखिन्छ।

(ढ) संयुक्त राष्ट्र संघीय मानव अधिकार परिषदको विशेष प्रतिवेदक (Special Rapporteur UNHRC) [26]

संयुक्त राष्ट्र संघीय मानव अधिकार परिषदको विशेष प्रतिवेदकले मुलुकी फौजदारी कार्यविधि संहिता, २०७४ (कार्यविधि संहिता) को परिच्छेद-१८ मा यौनजन्य अपराधहरूलाई परिभाषित र निषेध गरिएको तथा कसूरदारलाई सजायको व्यवस्था गरेको भए तापनि अन्तर्राष्ट्रिय कानून अनुरूप जवरजस्ती करणी र यौन हिंसाका अन्य प्रकारहरूलाई पर्याप्त रूपमा अपराधीकरण गर्न सकेको पाइदैन। सो संहिताको दफा २२९ को उपदफा (२) ले यौनजन्य हिंसाका मुद्दाहरू चलाउनको लागि एक वर्षको हदम्यादको विस्तार गरेको भए तापनि विशेष गरी द्वन्द्वकालमा भएका अपराधहरू र नाबालिका पीडितहरुको लागि यो प्रावधान निकै कम हुन सक्ने देखिन्छ। फलस्वरूप, सशस्त्र द्वन्द्वको सन्दर्भमा अपराधको विशिष्टतालाई वास्ता नगरी द्वन्द्वकालमा भएका जवरजस्ती करणीका घटनाहरूलाई सामान्य अपराधका रूपमा मात्र कारबाही गर्न

---

[25] *A framework for legislation on rape (Model Rape Law), 2021*, Part V, A. Article 11.

[26] UNHRC, *United Nations Special Rapporteur on Violence against women, its causes and consequences, Dubravka Šimonovic Official visit to Nepal 19 - 29 November 2018*, https://un.info.np/Net/Blog/News/524.

सकिने हुँदा नेपालको कानूनले युद्धमा घटेका अपराध र मानवता विरुद्धको अपराधलाई संहिताबद्ध गर्दैन भनी प्रतिवेदकले चिन्ता व्यक्त गरेको छ। (प्रकरण ३५)[27]

प्रतिवेदकले बेपत्ता पारिएका व्यक्तिको छानबिन, सत्य निरुपण तथा मेलमिलाप आयोग ऐन, २०७१ लाई संशोधन गर्ने विधेयकमार्फत द्वन्द्वकालमा जवरजस्ती करणी र अन्य किसिमका यौनजन्य अपराधका मुद्दा दायर गर्ने हदम्यादको प्रावधानलाई नियोजित रूपमा निलम्बन गर्ने कुरालाई ध्यानमा राख्दै द्वन्द्वका क्रममा भएका यौन हिंसा र जवरजस्ती करणीका मुद्दाहरू दर्ताका लागि अपराध संहितामा हदम्यादको प्रावधान विस्तार गरेको भए तापनि अझै पीडितहरूलाई अगाडि आउन पर्याप्त समय नहुन सक्ने आशंका ब्यक्त गरेको छ। घटनाको बारेमा नजिकैको प्रहरी कार्यालयमा अपराधको पहिलो सूचना (First Information Report-FIR) बुझाउँदा पीडकसँग आमनेसामने हुने डरले पीडितहरू बदलाको डरले अपराध भएको सूचना दिन वा उजुर गर्न नचाहने वा आफूले भोगेका आघातलाई पुनः ब्यक्त गर्न हिचकिचाउने कारणले सूचना दिन वा उजुर गर्नबाट रोक्नसक्ने तर्फ चिन्ता व्यक्त गरेको छ। (प्रकरण ५९)[28]

प्रतिवेदकले महिला हिंसा विरुद्ध संवैधानिक, संसदीय, न्यायिक र संस्थागत तरिकाले लड्न र रोकथाम गर्न सरकारले देहायका कार्यहरु गर्नुपर्ने सुझाव सिफारिस नं. ७८ मा दिएको छः[29]

---

27 In chapter 18 of the National Penal Code of 2017, a number of sexual offences are defined and prohibited and penalties are provided for the perpetrator. However, the Code fails to adequately criminalize rape and other forms of sexual violence in line with international law. While the Code, in section 229 (2), extends the statute of limitations for the prosecution of cases of sexual violence to one year, the Special Rapporteur remains concerned that this extension may be too short, especially for offences that were committed during the conflict and for cases involving young girls. Nepalese law does not codify war crimes and crimes against humanity. As a consequence, cases of rape during the conflict can be prosecuted only as ordinary offences, with no regard for the specificities of the commission of the crimes in the context of an armed conflict.

28 While noting the planned suspension of the statute of limitations on filing cases relating to rape and other forms of sexual offences during the conflict through the bill to amend the Enforced Disappearances Enquiry, Truth and Reconciliation Commission Act of 2014, the Special Rapporteur is concerned that the current provisions in the new Penal Code of 2017, which extend the statute of limitations for registering cases of sexual violence and rape, including those that occurred during the conflict, may still fail to provide victims with adequate time to come forward. In addition, they may not wish to report the crime for fear of reprisal or because they do not wish to relive the trauma that they have suffered. The fact that a victim is required to submit a first information report at the police office located nearest to the incident may also deter victims from reporting for fear of coming face-to-face with the perpetrator.

29 On the constitutional, legislative, judicial and institutional framework for combating and preventing violence against women, the Government should:

(a) Expand the activities of the National Human Rights Commission in particular in relation to receiving complaints from women who have been victims of rape and sexual violence, including during the conflict, and of gender-based violence;

(१) विशेष गरी द्वन्द्वकालमा लैङ्गिक हिंसा, जवरजस्ती करणी तथा यौन हिंसाको सिकार भएका महिलाहरुबाट उजुरी प्राप्त गर्ने सम्बन्धमा राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगको गतिविधिलाई विस्तार गर्ने।

(२) जवरजस्ती करणी र अन्य यौन हिंसाका सम्बन्धमा कुनै पनि कानुनी कारबाही शुरु गर्नका लागि हदम्यादको कानूनी प्रावधान पर्याप्त र कसूरको प्रश्न (Offence in question) अनुरूपको समयावधि जारी रहने सुनिश्चित गर्न आवश्यक प्रावधान र अन्य उपायहरू सुनिश्चित गर्न पीडितको उमेर पुगिसकेपछि कारवाहीको प्रभावकारी प्रारम्भको लागि अपराधको गम्भीरतालाई ध्यानमा राखी अनुमति दिन तत्काल कदम चाल्नु पर्ने।

त्यसैगरी सिफारिस नं. ८३ मा प्रतिवेदकले द्वन्द्वका क्रममा यौन हिंसाका पीडितहरूका सम्बन्धमा सरकारले देहायका कार्यहरु गर्नुपर्ने सुझाव दिएको छः[30]

(१) द्वन्द्वको समयमा जवरजस्ती करणी वा यौन हिंसा र यातनाको अभियोजनलाई रोक्न कानूनमा कुनै अवरोधहरू भए सो सम्बोधन गर्ने,

(२) सर्वोच्च अदालतलको २६ फेब्रुअरी २०१५ मा दिएको आदेश बमोजिम सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोग ऐन, २०७१ मा रहेको आममाफी सम्बन्धी प्रावधानहरू (Amnesty provision of the act) संशोधन गर्ने र लैङ्गिक संवेदनशीलताको ग्यारेन्टी गर्न दिएको आदेशलाई ध्यान दिई द्वन्द्वकालमा हुने

(b) Take immediate measures to ensure that the necessary legislative and other measures are taken to ensure that the statute of limitations for initiating any legal proceedings with regard to rape and other sexual violence shall continue for a period of time that is sufficient and commensurate with the gravity of the offence in question, to allow for the efficient initiation of proceedings after the victim has reached the age of majority;[29]

[30] On victims of sexual violence during the conflict, the Government should:

(a) Address any obstacles in legislation that prevent the prosecution of rape or sexual violence and torture during the conflict;

(b) Remove any statute of limitations for filing cases related to rape or sexual violence and torture perpetrated during the conflict, bring the Enforced Disappearances Enquiry, Truth and Reconciliation Commission Act of 2014 into line with the obligations of Nepal under international law, in consultation with civil society and victims and taking into account the ruling of the Supreme Court of 26 February 2015 that orders the amendment of the amnesty provisions of the Act, and guarantee the gender sensitivity of the Act;

(c) Expedite the adoption of the second national action plan for the implementation of Security Council resolution 1325 (2000) on women and peace and security and include therein measures for women and girls who have been victims of rape or sexual violence during the conflict.

जवरजस्ती करणी वा यौनजन्य हिंसा र यातना सम्बन्धी मुद्दा दायर गर्नका लागि कुनै पनि हदम्यादको प्रावधान नराख्ने तथा नागरिक समाज र पीडितहरूसँग परामर्श गरी अन्तर्राष्ट्रिय कानून अन्तर्गत नेपालको दायित्व अन्तर्गत ल्याउन बेपत्ता पारिएका व्यक्तिको छानविन, सत्य निरुपण तथा मेलमिलाप आयोग ऐन, २०७१ लाई संशोधन गर्ने,

(३) महिला र शान्ति सुरक्षा सम्बन्धी सुरक्षा परिषद्को प्रस्ताव १३२५ (२०००) को कार्यान्वयनका लागि दोस्रो राष्ट्रिय कार्ययोजनालाई तीव्रता दिने र द्वन्द्वकालमा जवरजस्ती करणी वा यौन हिंसाको सिकार भएका महिला तथा बालिकाहरूका लागि आवश्यक उपायहरू समावेश गर्ने।

३.२ विश्वका केही देशहरुको यौनजन्य कसूरमा हदम्याद सम्बन्धी कानूनी व्यवस्था

(क) दक्षिण अफ्रिकाः

दक्षिण अफ्रिकामा सन् २०१८ भन्दा अघिसम्म जवरजस्ती करणी तथा यौनजन्य कसूरमा बीस वर्षभित्र उजुरी दिनुपर्ने हदम्याद रहेको थियो। १४ जुन २०१८ मा *Nicole Levenstein and others v The Estate of the Late Sydney Lewis Frankel and others* को मुद्दामा संवैधानिक अदालतले जति नै लामो समय अगाडि जवरजस्ती करणी तथा यौनजन्य कसूर गरेको भए तापनि दोषीको विरुद्ध फौजदारी अभियोजन हुन सक्ने गरी फैसला गरेको थियो। यो फैसला गर्दा पीडित व्यक्तिको लापरवाहीले नभई समाजको डर तथा कसूरको अनभिज्ञता साथै पीडितलाई पर्न गएको मानसिक पीडाका कारणले समेत पीडितको असमर्थता हुन सक्ने तथा यौनजन्य कसूरका पीडित बालबालिकाले निकै वर्षपछि आफू पीडित भएको र जाहेरी गर्न आवश्यक देखिन सक्ने भएकोले *Criminal Procedure Act, 1977* को दफा १८ मा केही समयसम्म मात्र हदम्याद लाग्ने तथा त्यसपश्चात नलाग्ने "prescription category" बाट हदम्याद नै नलाग्ने व्यवस्था गरेको छ। अदालतले फैसला गर्दा यौनजन्य कसूरमा हदम्याद नलगाउने गरी गरेको फैसलामा लिएका आधारहरु देहाय बमोजिम रहेका छन्ः-

(क) यौनजन्य कसूरले पीडितलाई शारिरिकमात्र नभई लामो समयसम्म मानसिक समस्या गराउन सक्दछ।

(ख) फैसला हुँदाको बखत भएको कानूनी व्यवस्थाले दक्षिण अफ्रिकाले महिला र बालबालिकाको संरक्षण गर्ने गरी गरेको प्रतिवद्धता बमोजिम कार्य गर्न सकेको छैन।

(ग) वयस्क पीडित र बालबालिका पीडितमा फरक हुनुपर्ने आवश्यकता देखिएको छ।

(घ) यौनजन्य कसूरका पीडितले जाहेरी दिन नसक्ने वा अरुसँग भन्न नसक्ने यथेष्ट कारणहरु रहेका छन।

(ङ) जवरजस्ती करणीको पीडित बालिकाले कसैको सहयोग प्राप्त गरेपछि मात्र जाहेरी दिन वा कसूरका बारे सूचना दिन सक्ने साहस बटुल्छन्।

(च) मानसिक रूपमा असक्त पीडितहरु कसूर गर्ने व्यक्ति दोषी हो भन्ने नसोची आफ्नै गल्ती थियो होला भन्ने भानमा पर्दछन्। (self-blame, secrecy, fear and blame)

(छ) पहिले यौनजन्य कसूर गरिसकेको व्यक्तिलाई सजाय दिँदा पश्चातदर्शी असर अन्तर्गत राख्न मिल्दैन किनकी सारवान कानून अन्तर्गत अपराधीले जघन्य कसूर गरेको कुरामा कुनै द्विविधा नहुने र हदम्यादको कारणले यौनजन्य कसूर गरेको होइन भन्न मिल्दैन।

दक्षिण अफ्रिकामा यौनजन्य कसूरमा उक्त बीस वर्षे हदम्याद हटाउन अदालतले चौबीस महिनासम्म दफा १८ लागू नहुने र चौबीस महिनाभित्र संसदले आवश्यक तयारी गरी यौनजन्य कसूर सम्बन्धी कानूनमा आवश्यक संशोधन गर्नुपर्ने गरी निर्देशन दिएको थियो जस अनुसार हाल यौनजन्य कसूरमा हदम्यादको व्यवस्था हटाइएको छ।

(ख) क्यानडाः

क्यानडाको सरकारले यौन दुर्व्यवहार पीडितहरुको दाबीलाई प्रतिबन्ध नगरिकन न्यायमा थप पहुँच सुनिश्चित गर्न जोड दिएको छ। किनभने यौन दुर्व्यवहारका कारण पीडितहरु धेरै वर्ष पछिसम्म अगाडि आउन इच्छुक हुदैनन्। पहिले यौन दुर्व्यवहारको जाहेरी हदम्यादभित्र नगरेको कारणले न्यायको पहुँचमा रोक लगाइएको थियो। हदम्याद समाप्त भएपछि वादीलाई क्षतिपूर्तिको दावी लिन पनि रोक लगाइएको थियो। यौन दुर्व्यवहारबाट पीडितहरु डर, लाज, मनोवैज्ञानिक असर र आफूहरू यौन पीडित थिएँ भन्ने बुझाइको कमीका कारण जाहेरी गर्नका अगाडि आउन असमर्थ हुनसक्छन् भन्ने विषयलाई ध्यानमा राखी क्यानडामा हदम्यादको दायरा फराकिलो बनाउँदै लगिएको छ।

क्यानडामा यौनजन्य कसूरमा हदम्यादको कानूनी व्यवस्था राज्य (provinces) अनुसार फरक फरक छन्। British Columbia, Alberta, Saskatchewan, Nova Scotia, Newfoundland & Labrador, New Brunswick, Manitoba, Ontario, Yukon provinces

मा यौन दुर्व्यवहारको विषयमा हदम्याद रहेको छैन। यसमा जहिल्सुकै उजुर गर्न सकिन्छ। Northwest Territories province मा मुद्दाको विषय हेरेर हदम्याद लाग्दछ र Quebec province मा हदम्याद रहेको छ। Prince Edward province मा पीडित नाबालिग हुँदा मात्र हदम्याद रहेको छैन।

M.K. vs. M.H (1९९२) को मुद्दामा निवेदनकर्ताले आफ्ना बुबाबाट अभद्र यौन दुर्व्यवहारको शिकार भएकोले सन् १९८५ मा २८ वर्षको उमेरमा आफ्नो बुबालाई दुर्व्यवहारबाट भएको क्षति र आमाबाबुको fiduciary duty को उल्लङ्घनको लागि मुद्दा दायर गर्दा जूरीले उनको बुबाले आफ्नी छोरीलाई यौन दुर्व्यवहार गरेको र ५०,००० $ को क्षतिपूर्ति दिने फैसला गर्यो। तथापि न्यायाधीशको निर्णय *Limitation Act, 2012* को दफा ४५ को विपरीत रहेको थियो।[31]

यस मुद्दामा अदालतले लिएका आधारहरु देहाय बमोजिम रहेका थिएः-

(क) Whether incest constitutes a breach of fiduciary duty by a parent not subject to any limitation period.

(ख) Reasonable discoverability Rule अनुसार पीडितलाई हानि र यसको सम्भावित कारणको पर्याप्त सचेतना हुँदामात्र हदम्यादको विषय लागू हुन्छ। (Incest is both a tortious assault and a breach of fiduciary duty.)

(ग) पीडितले प्रतिवादीका कार्यहरुको गलत प्रकृति र ती कार्यहरु र वादीको चोटहरु बीचको सम्बन्ध पत्ता लगाउन उचित रूपमा सक्षम नभएसम्म हदम्यादको विषय लागू हुँदैन।

(घ) अपीलकर्ता थेरापीमा प्रवेश गरेपछि मात्र आफू पीडित भएको महसुस गरेको र त्यसपछि तुरुन्तै मुद्दा दर्ता भई सुनुवाइ शुरु भएकोले हदम्याद पीडित भएको महसुस भएपछि मात्र लागू हुन्छ। क्यानाडाको सर्वोच्च अदालतले यस व्याख्याबाट यौन दुर्व्यवहार दावीहरूको लागि हदम्याद अवधि पीडितलाई दुर्व्यवहार र दुर्व्यवहारको प्रभावहरू बीचको सम्बन्धको बारेमा थाहा नभएसम्म लागू नहुने भनी कानूनी सिद्धान्त प्रतिपादन गरेको छ।

A.L. vs Michaud, 2012[32] को मुद्दामा आफू १२ वर्षको हुँदा सन् १९७७ देखि १९७९ सम्म आफ्नो छिमेकीबाट नियमित रूपमा यौन दुर्व्यवहार गरेको दाबी गर्ने एक व्यक्तिले सन् २००३ मा ३९ वर्षको हुँदा वादीले प्रहरीमा दुर्व्यवहारको रिपोर्ट गरे।

31 https://scc-csc.lexum.com/scc-csc/scc-csc/en/item/917/index.do accessed on 23rd May, 2022
32 https://www.canlii.org/en/nb/nbqb/doc/2012 accessed on 23rd May, 2022.

पीडितले यतिका लामो समयसम्म अदालत नआउनुमा आफ्ना साथीहरूको संगतमा हुँदा असहज महसुस गरेको र लाज लागेर दुर्व्यवहारको बारेमा नभनेको बयान दिए। Limitations Act को नयाँ प्रावधान लागू हुनु अघि ती पीडितलाई यौन दुर्व्यवहार भएको र त्यस समयमा यौन दुर्व्यवहारमा जाहेरी दिने हदम्याद छ वर्ष वा नाबालकको हकमा उमेर पुगेको दुई वर्षभित्र रहको थियो। प्रतिवादीले सोही ऐनको व्यवस्थाका आधारमा वादीको जाहेरी खारेज हुनुपर्ने तर्क गरेको थियो। मुद्दाको तथ्यमा अनुसार घटना घट्दा पीडित नाबालिग थिए। पीडितलाई प्रतिवादी विरुद्ध दाबी गर्न पच्चीस वर्षको उमेर नपुग्दासम्मको समय थियो। सो अवधि ब्यतित गरी आफूलाई भएको हानि बारे जानकार भइसकेपछि अदालत प्रवेश गरेकोले हदम्यादको अवधि समाप्त भई पीडित भनिएका ती व्यक्तिको दावी अदालतले खारेज गरेको थियो।

(ग)जापानः

जापानको दण्ड संहितामा सन् २०१७ को संशोधन पश्चात् जवरजस्ती करणीको न्यूनतम सजाय तीन वर्षबाट बढाएर पाँच वर्ष गरिएको छ।[33] यसबाहेक, दफा १८१ को उपदफा (२) मा जवरजस्ती करणी वा त्यस्ता घटनामा पीडितको मृत्यु भएको वा घाइते भएकोमा न्यूनतम सजाय जवरजस्ती करणीको कारणले मृत्यु भएमा वा चोटपटक लागेमा पाँच वर्ष कैदबाट बढाएर ६ वर्ष गरिएको छ।

जापानको कार्यविधि संहिताको दफा २५० को उपदफा (१) को खण्ड (ग) ले जवरजस्ती करणी (Forced sexual intercourse) अन्तर्गत कसूरमा १० वर्ष हदम्याद हुने व्यवस्था रहेको छ।[34] साथै, Forced obscenity अन्तर्गतका कसूरको हकमा ७ वर्षको हदम्यादको व्यवस्था रहेको पाइन्छ[35] भने अन्यमा फरक-फरक हदम्यादको व्यवस्था रहेको छ।

(घ)जर्मनीः

जर्मनीको फौजदारी संहिताको दफा १७७ ले जवरजस्ती करणीको परिभाषा गरेको छ। उक्त दफाले जवरजस्ती करणीलाई Sexual assault by use of threat or force भनी परिभाषित गरेको छ। जसमा हतियारको प्रयोग गरी वा नगरी डर, धम्की, त्रास उत्पन्न

33 *Japanese Penal Code, 1907,* Article 177.

34 *Japanese Code of Criminal Procedure, 1948*, Article 250 (1) :-
(iii) 10 years for offenses punishable with imprisonment or imprisonment without work whose maximum term is 15 years or more;

35 *Japanese Code of Criminal Procedure, 1948,* Article 250 (1), 250 (1):-
(iv) 7 years for offenses punishable with imprisonment or imprisonment without work whose maximum term is less than 15 years;

गरी जवरजस्ती करणी गरेकोमा कसूरको गाम्भिर्यता हेरी ६ महिनादेखि १० वर्षसम्म सजायको व्यवस्था गरिएको छ।[36] सोही संहिताको दफा ७८ को उपदफा (३) को खण्ड ३ मा अधिकतम १० वर्षभन्दा बढी सजाय नहुने कसूरको हकमा १० वर्ष हदम्यादको व्यवस्था रहेको छ।[37]

यसका साथै, यस्ता कुनै गतिविधिबाट पीडितको ज्यान गएमा जन्मकैद वा कम्तीमा १० वर्षको सजाय हुने व्यवस्था रहेको छ।[38] संहिताको दफा ७८ को उपदफा (१) को खण्ड २ मा १० वर्षभन्दा बढी कैद सजाय हुने कसूरको हकमा २० वर्ष हदम्याद रहने व्यवस्था रहेको छ।[39]

(ङ)संयुक्त अधिराज्यः

संयुक्त अधिराज्य बेलायतमा *Sexual Offence Act, 2003* मा *Sexual assault, rape,* र *sexual* assault *by penetration* को परिभाषा गरिएको छ।सो ऐनको दफा १ मा जवरजस्ती करणीको परिभाषा गरी उक्त कसूरको लागि आजिवन कारावासको सजाय हुने व्यवस्था गरिएको छ।

उक्त ऐनको दफा २ मा Assault by penetration को परिभाषा गरी सो कसूरको लागि समेत आजिवन कारावासको सजाय हुने व्यवस्था गरिएको छ।[40] दफा ३ मा Sexual assault को परिभाषा गर्दै त्यस सम्बन्धी कसूरमा ६ महिना देखि १० वर्षसम्मको सजाय हुनसक्ने व्यवस्था गरिएको छ।

दफा ४ मा Causing a person to engage in sexual activity without consent सम्बन्धी कसूरको परिभाषा गर्दै सो कसूरमा ६ महिनादेखि १० वर्षसम्म कैद हुनसक्ने व्यवस्था रहेको पाईन्छ।१३ वर्षभन्दा कम उमेरका बालबालिकाको हकमा समेत दफा ५ देखि ९ सम्म rape, assault by penetration, sexual assault र causing or inciting to engage in sexual activity गरी ४ वटा कसूरलाई परिभाषित तथा दण्डित गर्ने व्यवस्था गरिएको छ।[41]

बेलायतमा *Limitations* Act, *1980* मा कुनै पनि यौन दुर्व्यवहारको विषयमा हदम्यादको व्यवस्था रहेको पाँइदैन।पीडितहरू विशेष गरी बालबालिकाहरूले आफूलाई परेको

36 *Criminal code of Federal republic of Germany*, Section 177. (As of Amendment of 2019).
37 *Criminal code of Federal republic of Germany*, Section 78(1).3. (As of Amendment of 2019).
38 *Criminal code of Federal republic of Germany*, Section 178.
39 *Criminal code of Federal republic of Germany*, Section 78(1).3. (As of Amendment of 2019).
40 *Sexual Offences Act, 2003*, Section 2.
41 *Sexual Offence Act, 2003*, Section 5-9.

अन्यायका बारेमा महशुस गर्न र थाहा पाउन नसक्ने र उनीहरूले महसुस गरेको भए तापनि कसैलाई बताउन डराउने वा बताउन नसक्ने अवस्था हुने हुँदा यस्ता कसूरमा हदम्याद नलाग्ने व्यवस्था गरेको देखिन्छ।

यसै गरी विद्युतीय माध्यमबाट गरिने यौनजन्य कसूरको सन्दर्भमा Sexual Offences Act, २००३ बालबालिका सँग गरिने यौनजन्य सम्बाद, Exposing a Child to Sexual Material to child, voyeurism, extreme pornography लगायतका विद्युतीय अपराधका लागि सजायको व्यवस्था गरिएको देखिन्छ र यस विषयमा समेत कुनै पनि हदम्याद रहेको देखिदैन।[42]

(च)अमेरिकाः

अमेरिकामा हदम्याद सम्बन्धी कानूनी व्यवस्था प्रत्येक राज्यमा फरक फरक रहेको छ। केही प्रकारका जवरजस्ती करणी वा सबै जवरजस्ती करणी सम्बन्धी अपराधहरूमा संयुक्त राज्य अमेरिकाका धेरै राज्यहरूमा हदम्यादको कानूनी व्यवस्था छैन। Alabama, Alaska, Arizona, Connecticut, Delaware, Idaho, Louisiana, Maryland, Michigan, Minnesota, Mississippi, Missouri, Nebraska, Nevada, New Jersey, New York, North Carolina, Rhode Island, South Carolina, South Dakota, Utah, Vermont, Virginia, West Virginia, Wisconsin, Wyoming जस्ता राज्यमा यौनजन्य कसूरमा हदम्यादको व्यवस्था रहेको छैन। हदम्याद भएका राज्यहरूमा ३ देखि ३० वर्षसम्मको अवधि रहेको कायम रहेको पाइन्छ। जस्तैः Ohio मा २० वर्ष छ भने District of Columbia, Georgia, Massachusetts मा १५ वर्षको हदम्याद रहेको छ। त्यसैगरी, Oklahoma, Pennsylvania मा १२ वर्ष, California, Colorado, Illinois, Iowa, Kansas, Montana, Texas, Washington मा १० वर्ष, Maine, Tennessee मा ८ वर्ष, North Dakota मा ७ वर्ष, Arkansas, Hawaii, New Hampshire, New Mexico, Oregon मा ६ वर्ष र Florida मा ४ वर्ष रहेको छ। मिनेसोटा राज्यमा ३ वर्षको छोटो हदम्याद रहेको छ।

संघीय संहिताको शिर्षक १८, अध्याय २१३ मा हदम्यादको प्रावधानहरू रहेका छन्। धारा ३२८१ बमोजिम मृत्युदण्डको सजाय हुने कसूरमा कुनै हदम्याद तोकेको छैन। सो बाहेकका कसूरहरुमा सामान्यतयाः ५ वर्षको प्रिस्क्रिप्शन अवधिको हदम्यादको व्यवस्था गरिएको पाइन्छ। बाल दुर्व्यवहार, आतंकवाद र युद्धको समयमा गरिएका अपराधहरू जस्ता केही गम्भीर अपराधहरूमा संघीय संहिता अन्तर्गत हदम्याद विस्तार हुनसक्ने व्यवस्था रहेको छ।

[42] Lawtons Solicitors, *What is the statute of limitations on sexual assault in the UK?* https://www.lawtonslaw.co.uk/resources/statute-limitations-sexual-assault/#:~:text=There%20is%20no%20statute%20of,place%20between%201956%20and%202004.

(छ) बंगलादेशः

The Penal Code, 1860 ले जवरजस्ती करणीको परिभाषा गर्दै वैवाहिक जवरजस्ती करणीलाई समेत दण्डनीय बनाएको छ। उक्त संहिताको दफा ३७६ बमोजिम जवरजस्ती करणी गर्नेलाई आजीवन कारावास वा १० वर्षसम्मको अवधिसम्मको कैद सजाय र जरिवाना पनि हुने व्यवस्था छ। जवरजस्ती करणी भएकी महिला आफ्नै पत्नी भएको खण्डमा र १२ वर्षभन्दा कम उमेरको नभएमा, निजलाई दुई वर्षसम्म कैद वा जरिवाना वा दुवै सजाय हुनसक्ने व्यवस्था छ। तर हदम्यादको व्यवस्था गरिएको छैन।[43]

Children's Act 2013 को दफा ७७[44] मा बालबालिकालाई बेश्यालयमा रहन दिन नहुने, तथा Seduction का लागि बालबालिकालाई प्रयोग गर्ने वा उक्साउने कार्यलाई कसूर मानिएको छ। तर उक्त ऐनमा यस विषयलाई दण्डित गरिएको भए तापनि सो सम्बन्धमा हदम्याको कुनै जिकिर भएको पाइदैन।

(ज) पाकिस्तानः

पाकिस्तानको *पाकिस्तान दण्ड संहिता, १८६०* *(Pakistan Penal Code, 1860)* को धारा ३७५ मा जवरजस्ती करणीलाई देहाय बमोजिम परिभाषित गरिएको छः-[45]

तलका पाँचमध्ये कुनै अवस्थामा पुरूषले महिलासँग करणी गरेमा "जवरजस्ती करणी" भएको मानिन्छः-

(क) महिलाको इच्छा विरुद्ध करणी गरेमा,

(ख) महिलाको सहमति बिना करणी गरेमा,

(ग) ज्यान मार्ने डर,धाक, धम्की देखाई वा कुटपीट चोटपटकमा राखेर उनको सहमति प्राप्त गरी करणी गरेमा,

(घ) महिलासँग विवाह नगरी विवाह गर्ने आश्वासन र भरमा पारी महिलाको सहमतिमा करणी गरेमा; वा

(ङ) १६ वर्ष मुनिको महिलाको सहमति लिएर वा सहमति बिना करणी गरेमा।

---

43 *The Penal Code, 1860*, Sec 376, https://www.minlaw.gov.bd accessed on May 28, 2022.
44 Children's Act, 2013, Section 77, Bangladesh.
45 *Rape Laws in Pakistan*, Legal Brief, https:// lawyereadia.wordpress.com/ 2015/02/20/rape-laws-in-pakistan *accessed* on May 27, 2022.

पाकिस्तानमा जवरजस्ती करणीको कसूरमा अधिकतम सजाय मृत्युदण्ड र न्यूनतम जरिवाना देखि २५ वर्षसम्म कैद सजाय हुन सक्छ। वैवाहिक जवरजस्ती करणी बैध नै मानिएको छ।

पाकिस्तानमा विद्युतीय माध्यमबाट हुने गरेका यौनजन्य कसूर सम्बन्धमा *Electronic Crimes Act,2016* प्रचलनमा रहेको छ। ऐनको दफा २१ मा प्राकृतिक व्यक्ति तथा नाबालकको modesty विरुद्धको कसूर तथा दफा २२ मा Child Pornography लाई दण्डित गरिएको छ। दफा २१ को कसूरमा नाबालकको हकमा ७ वर्षसम्म कैद र सत्तरीलाख रुपैंयासम्म जरिवाना तथा अन्य अवस्थामा ५ वर्षसम्म कैद वा पचासलाख रुपैंयासम्म जरिवाना वा दुवै सजाय हुने व्यवस्था रहेको छ। उक्त विषयमा कुनै पनि हदम्यादको व्यवस्था गरिएको देखिँदैन।

पाकिस्तानको पाकिस्तान *दण्ड संहिता, १८६०* (*Pakistan Penal Code, 1860)* ले पाकिस्तानमा जवरजस्ती करणीको कसूरमा अधिकतम सजाय मृत्युदण्ड र न्यूनतम जरिवाना देखि २५ वर्षसम्म कैद सजाय हुन सक्ने व्यवस्था रहेको छ। पाकिस्तानमा जवरजस्ती करणीको मुद्दामा हदम्याद राखिएको देखिँदैन।

(झ) भारतः

भारतमा जवरजस्ती करणीमा पीडितले चाहेको बेला जहिलेसुकै पनि उजुरी गर्न सक्ने व्यवस्था छ। तर समयको ढिलाइको औचित्य दिई बलियो कारण दिन सक्नुपर्ने हुन्छ। लामो र अत्यधिक ढिलाइ किन भएको हो भन्ने कुरा पूर्णतया तथ्यको प्रश्न् (Fact in issue) हो भनी भारतीय सर्वोच्च अदालतले बोलेको छ।

भारतीय फौजदारी कार्यविधि संहिता, १९७३ *(Code of Criminal Procedure, 1973)* को परिच्छेद-३६ मा हदम्याद सम्बन्धी व्यवस्था गरिएको छ। कसूरसँग सम्बन्धित सजाय अनुसार हदम्याद अवधि फरक हुन्छ। सो संहिताको धारा ४६८ मा अधिकतम सजाय जरिवानामात्र भएमा ६ महिनाभित्र मुद्दा दायर गर्नुपर्ने व्यवस्था छ। कसूरमा १ वर्ष वा सोभन्दा कम कैद सजाय हुने भएमा त्यस्तो कसूर भएको १ वर्षभित्र जानकारी गराउनु पर्ने र कसूरमा १ वर्षभन्दा बढी र ३ वर्षभन्दा कम जेल सजाय भएमा ३ वर्षभित्र कसूरको उजुरी गर्न सकिने व्यवस्था रहेको छ। तर, ३ वर्ष वा सोभन्दा बढी सजाय हुने जवरजस्ती करणी र हत्या जस्ता कसूरको हकमा कुनै किसिमको हदम्याद तोकिएको देखिदैंन।

भारतीय *फौजदारी कार्यविधि संहिता, १९७३* को धारा ४७३ मा ढिलाइको उचित व्याख्या गरिएको वा न्यायको हितमा गर्न आवश्यक छ भन्ने मुद्दामा, तथ्य र परिस्थितिमा सन्तुष्ट भएमा अदालतले हदम्याद सकिएपछि पनि कसूरको रूपमा लिन सक्नेछ भन्ने व्यवस्था रहेको छ। भारतको *हदम्याद ऐन, १९६३* (*The Limitation Act, 1963)* को दफा ५ मा समेत निश्चित अवस्थामा तोकिएको हदम्याद विस्तार गर्न सकिने व्यवस्था रहेको छ।[46]

भारतको सर्वोच्च अदालतबाट *Asst. Customs Collector, Bombay v. L.R. Melwani* र *Sajjan Kumar Vs Central Bureau of Investigation* को मुद्दामा "उजुरी दर्ता गर्न ढिलाइको प्रश्नलाई अन्तिम निर्णयमा पुग्न विचार गर्नुपर्ने हुनसक्छ, तर यो आफैंमा उजुरी खारेज गर्नको लागि कुनै आधार हुन सक्दैन" भन्ने व्याख्या गरिएको पाइन्छ।[47]

त्यसैगरी, Sarah *Mathew Vs. Institute of Cardio Vascular Diseases & Othrs.* को मुद्दामा हदम्यादको सिद्धान्त *"nullum tempus aut locus occurrit regi."* अर्थात राज्यको विरुद्ध हदम्याद हुँदैन र काम भएको ठाउँले प्रभाव पार्दैन *(*No times runs against, or place affects, the King*)* र *"vigilantibus et non dormientibus, jura subveniunt."* अर्थात कानूनले आफ्नो अधिकारप्रति उदासीन हुने व्यक्तिलाई नभएर सचेत हुनेलाई सहयोग वा सहायता गर्दछ *(*The law helps or assists those who are watchful of their rights, not those who are careless of them.) भन्ने दुई सिद्धान्तहरु बीच सन्तुलन हुनुपर्छ भनी व्याख्या गरेको पाइन्छ (*2014(2) SCC 62*।[48]

भारतमा जवरजस्ती करणीमा जाहेरी दर्ता गर्न ढिलाई हुनुलाई धेरै महत्त्वपूर्ण विषयको रूपमा लिइदैन। *Karnel Singh vs State of MP* को मुद्दामा जाहेरी दर्ता गर्न ढिलाई भएको तर्कमा प्रतिक्रिया दिँदै सर्वोच्च अदालतले "भारतीय महिलाहरु यस्ता घटनाहरुको बारेमा

---

46 (*AIR* (1970) SC 962, 965) Any appeal or any application, other than an application under any of the provisions of Order XXI of the Code of Civil Procedure, 1908 (5 of 1908), may be admitted after the prescribed period if the appellant or the applicant satisfies the court.

47 *In* Asst. Customs Collector, Bombay v. L.R. Melwani, *AIR (1970) SC 962, 965 case* "The question of delay in filing a complaint may be a circumstance to be taken into consideration in arriving at the final verdict. But by itself it affords no ground for dismissing the compliant".

48 The five judges' bench of the Supreme Court of India, consisting of P. Sathasivam CJ, Dr.B.S.Chauhan, Ranjana P.Desai, Ranjan Gogoi and S.A.Bobde, JJ, in the case titled as " Sarah Mathew Vs. Institute of Cardio Vascular Diseases & Ors."; 2014(2) SCC 62, sought to ensure justice to the citizens of the country, by striking a balance between the legal maxim "nullum tempus aut locus occurit regi', (the crown may decide to proceed with action that may be barred by time and that the lapse of time does not bar the right of the crown) and the legal maxim 'vigilantibus et non dormientibus, jura subveniunt' (the law shall only assist those who are vigilant and not those who are careless or lazy about their rights).

जाहेरी गर्न ढिलो र हिचकिचाउछन् र ढिला जाहेरी दिएकै आधारमा त्यसलाई गलत भन्न मिल्दैन" भनेको छ। अदालतले "पीडितहरु प्रहरीमा जान हिचकिचाउनु कारण त्यस्ता महिलाहरूप्रति समाजको मनोवृत्ति हो; यसले उनीहरूप्रति सान्त्वना र सहानुभूतिको सट्टा शंका र लाज पैदा गर्दछ, त्यसैले यस्ता घटनाहरूमा जाहेरी दर्ता गर्न ढिलाइ भएकै आधारमा जाहेरी गलत हो भन्ने कुरालाई संकेत गर्दैन" भनी व्याख्या गरेको छ (*AIR 1995 SC 2472)* /

त्यस्तै, *State of Punjab vs Gurmit Singh* को मुद्दामा केटीलाई उठाई ट्युबवेलमा लगियो र जवरजस्ती करणी गरियो। त्यसपछि उनलाई कलेजको गेटमा लगेर झारियो। त्यसपछि उनी परीक्षामा सहभागी भइन् र आफ्नो घर फर्कने क्रममा उनले घटनाको खुलासा आफ्नी आमालाई गरिन्। तत्पश्चात जाहेरी दर्ता गरियो। यस मुद्दामा भारतीय सर्वोच्च अदालतले ढिलाइ भएकोले मुद्दा खारेज गरी पाउँ भनी प्रतिवादीले दिएको निवेदन खारेज गरेको छ। अदालतले "यौन कसूरमा जाहेरी दर्ता गर्न ढिलाइ विभिन्न कारणले हुन सक्छ, विशेष गरी अभियोजक वा उनको परिवारका सदस्यहरू प्रहरीमा गएर घटनाको बारेमा जाहेरी गर्न अनिच्छुक हुन सक्छ जुन अभियोजकको प्रतिष्ठा र उनको इज्जतसँग सम्बन्धित छ। सामान्यतयाः परिवारले धेरै विचार गरेपछि मात्रै यौन कसूरको जाहेरी दर्ता हुने गर्छ। जवरजस्ती करणीको कसूरमा जाहेरी दर्ता गर्न अलिकति ढिलाइ भएपनि मुद्दाको तथ्य र परिस्थितिको सही व्याख्या र स्पष्टीकरण भएमा यस्तो ढिलाइले फरक पर्दैन" भनेको छ *(AIR 1996 SC 1993)*।

Dildar Singh vs State of Punjab को मुद्दामा पीडित १६ वर्ष भन्दा कम उमेरको रहेको र आरोपी-अपीलकर्ता उनको शिक्षक थिए। उनले कसैसँग गुनासो गरिनन् तर आमाले उनको गर्भ रहेको थाहा पाएपछि उनले यो कुरा गोप्य राख्न सकिनन् र त्यसपछि जाहेरी दर्ता गरियो। सर्वोच्च अदालतले जवरजस्ती करणी मुद्दामा जाहेरी दर्ता गर्न ढिलाइ विभिन्न कारणले हुनसक्ने र त्यसको आधारमामात्रै मुद्दा खारेज गर्न नसकिने ब्याख्या गरेको छ *(AIR 2006 SC 3084*)।

पछिल्ला मुद्दाहरूमा पनि सर्वोच्च अदालतले यस्तै दृष्टिकोण अपनाएको छ र जवरजस्ती करणीका मुद्दाहरूमा जाहेरी दर्ता गर्न ढिलाइलाई धेरै महत्त्व नदिने कुरामा जोड दिएको छ। उदाहरणका लागि Sohan Singh vs State of Bihar, (2010) 1 SCC 68, Ram Naresh vs State of Chhattisgarh, AIR 2012 SC 1357, Deepak vs State of Haryana, (2015) 4 SCC 762, State of HP vs Sanjay Kumar alias Sunny, (2017) 2 SCC 31 and P Rajagopal vs State of Tamilnadu, (2019) 5 SCC 403 को मुद्दाहरुमा सर्वोच्च अदालतले

जवरजस्ती करणी मुद्दामा जाहेरी दर्ता गर्न ढिलाइ गर्नु धेरै महत्त्वपूर्ण कुरा होइन किनकी पीडित र परिवारका सदस्यहरूले साहस जुटाउनुपर्छ। सामाजिक कलङ्कको डर र त्यस्ता मुद्दाहरूमा कानूनी लडाइमा जानको लागि भित्रि शक्तिको अभाव हुँदा बाहिर आउन ढिला हुनसक्छ भन्ने व्याख्या गरेको पाइन्छ।

भारतमा *The Protection of Children from Sexual Offences Act, 2012* ले बालबालिका सम्बन्धी यौनहिंसा सम्बन्धी व्यवस्था गरेको पाइन्छ। उक्त ऐनमा भएका मुख्य मुख्य व्यवस्था देहाय बमोजिम रहेका छन् :-

(१) ऐनको दफा ३ ले Penetrative sexual assault लाई परिभाषित गरेको छ। ऐनको दफा ४ ले उक्त कार्यलाई दण्डित गरेको छ। उक्त दफा बमोजिम सो कसूरमा कम्तिमा ७ वर्षदेखि जन्मकैद सम्मको व्यवस्थाका साथै जरिवानाको समेत व्यवस्था गरिएको देखिन्छ।

(२) ऐनको दफा ५ ले Aggravated penetrative sexual assault लाई परिभाषित गरेको छ तथा सोही ऐनको दफा ६ ले उक्त कार्यलाई दण्डित गरेको छ। उक्त दफा बमोजिम सो कसूरमा कम्तिमा १० वर्षदेखि जन्मकैद सम्मको व्यवस्थाका साथै जरिवानाको समेत व्यवस्था गरिएको देखिन्छ।

(३) ऐनको दफा ७ ले Sexual assault लाई परिभाषित गरेको छ र ऐनको दफा ८ ले उक्त कार्यलाई दण्डित गरेको छ। उक्त दफा बमोजिम सो कसूरमा कम्तिमा ३ वर्षदेखि पाँच वर्षसम्मको कैद सजायको व्यवस्थाका साथै जरिवानाको समेत व्यवस्था गरिएको देखिन्छ।

(४) ऐनको दफा ९ ले Aggravated sexual assault लाई परिभाषित गरेको छ। उक्त ऐनको दफा १० ले उक्त कार्यलाई दण्डित गरेको छ। उक्त दफा बमोजिम सो कसूरमा कम्तिमा ५ वर्ष देखि ७ वर्षसम्मको कैद सजायको व्यवस्थाका साथै जरिवानाको समेत व्यवस्था गरिएको देखिन्छ।

(५) ऐनको दफा ११ ले Sexual harassment लाई परिभाषित गरेको छ। सोही ऐनको दफा १२ ले उक्त कार्यलाई दण्डित गरेको छ। उक्त दफा बमोजिम सो कसूरमा ३ वर्षसम्मको कैद सजायको व्यवस्थाका साथै जरिवानाको समेत व्यवस्था गरिएको देखिन्छ।

(६) दफा १३ ले बालबालिकालाई Pornographic Purpose का लागि प्रयोग गर्ने कार्यलाई कसूर परिभाषित गरेको छ। दफा १४ ले उक्त कार्यलाई दण्डित गर्दै सजाय निर्धारण गरेको छ। उक्त दफाले दफा ३, ५, ७, ९ र ११ दफा बमोजिमका कसूरको लागि सजायको गाम्भिर्यता अनुसार ३ वर्षदेखि जन्मकैद सम्मको सजायको व्यवस्था गरेको छ।

(७) कसैले बालबालिका प्रयोग गरिएको pornographic Content भण्डारण गरेकोमा ३ वर्षसम्म कैद वा जरिवाना वा दुवै सजाय हुने व्यवस्था दफा १५ ले गरेको देखिन्छ।

(८) भारतीय दण्ड कार्यविधि विधायन, १९७३ को दफा ४७८ बमोजिम ३ वर्ष भन्दा बढी कसूरको सजाय हुने अवस्थामा हदम्यादको कुनै व्यवस्था नभई जुनसुकै बेलामा पनि उजुर लाग्न सक्ने व्यवस्था रहेको देखिन्छ।

भारतमा इलेक्ट्रोनिक विद्युतीय माध्यमबाट हुने यौन हिंसा सम्बन्धी कानून

भारतमा इलेक्ट्रोनिक माध्यमबाट हुने यौन हिंसा अथवा साइबर यौन हिंसामा उत्पीडन, ब्ल्याकमेल र गोप्य तस्विर वा भिडियोहरूको गैर-सहमतिमा प्रकाशन वा वितरण जस्ता कसूर समावेश हुन्छ। यौन हिंसालाई दण्डित गर्ने उद्देश्यले सूचना प्रविधि (संशोधन) ऐन, २००८ मा दण्ड तथा जरिवानको व्यवस्था गरिएको छ। ती मध्ये केही महत्वपूर्ण प्रावधान देहाय बमोजिम रहेका छन्:-

(१) ऐनको दफा ६७क. ले इलेक्ट्रोनिक रूपमा यौन स्पष्ट समावेश (Sexually explicit content) भएको सामग्रीको प्रकाशन वा प्रसारण गर्ने कार्यलाई ५ वर्षसम्म कैद र १० लाख रुपैंयासम्म जरिवानाको व्यवस्था गरेको छ।

(२) ऐनको दफा ६७क. ले इलेक्ट्रोनिक रूपमा बालबालिका संलग्न यौन स्पष्ट समावेश (Sexually explicit content) भएको सामग्रीको प्रकाशन वा प्रसारण गर्ने कार्यलाई ५ वर्षसम्म कैद र १० लाख रुपैंयासम्म जरिवानाको व्यवस्था गरेको छ। यस कसूरलाई दोहोर्‍याउने व्यक्तिलाई ७ वर्षसम्म कैद र १० लाख रुपैंयासम्म जरिवानाको व्यवस्था समेत गरिएको छ।

३.३ यौनजन्य कसूरमा हदम्याद सम्बन्धी तुलनात्मक अध्ययन

(१) कार्यस्थलमा हुने यौनजन्य हिंसा

सि.नं.	देश	ऐन/व्यवस्था
१.	नेपाल	कार्यस्थलमा हुने यौनजन्य हिंसा (निवारण) ऐन, २०७१ को दफा ६ उपदफा (१) — व्यवस्थापक समक्ष १५ दिनभित्र लिखित वा मौखिक रुपमा गुनासो गर्न सक्नेछ। दफा ७ — पिडित व्यक्तिले वा निजको तर्फबाट जोसुकैले ९० दिन भित्र उजुरी सुन्ने अधिकारी समक्ष उजुरी दिन सकिने।
२.	भारत	*The Sexual Harassment of Women at Workplace (Prevention, Prohibition and Redressal) Act, 2013: Section 9:* यौनजन्य दुर्व्यवहार भएको मितिले ३ महिनाभित्र आन्तरिक व्यवसथापक (Internal Committee) समक्ष
३.	बंगलादेश	छुटै कानून छैन। श्रम ऐनमा code of conduct को रुपमा रहेको
४.	पाकिस्तान	*The Protection Against Harassment of Women at the Workplace Act 2010,* कुनै हदम्याद नतोकिएको
५.	अमेरिका	छुट्टै कानून छैन।
६.	बेलायत	*Sexual Offences Act*, 2003: हदम्याद नतोकिएको

(२) जवरजस्ती सम्बन्धी

सि.नं.	देश	ऐन/व्यवस्था
१.	नेपाल	मुलुकी अपराध संहिता, २०७४ दफा २२९ कसूर भएको मितिले २ वर्षभित्र। दफा २२० अन्तर्गत हाडनाता करणीमा भने जहिले सुकै उजुरी लाग्न सक्ने।
२.	भारत	*The Limitation Act, 1963)* को दफा ५ मा हदम्याद विस्तार गर्न सकिने व्यवस्था। *फौजदारी कार्यविधि संहिता, १९७३* को परिच्छेद -३६ ३वर्ष वा सो भन्दा

		बढी सजाय हुने जवरजस्ती र हत्याउपर हदम्याद नलाग्ने
३.	बंगलादेश	*The Penal Code, 1860* जवरजस्ती करणीको उजुर गर्न हदम्याद नतोकिएको
४.	पाकिस्तान	*Pakistan Penal Code, 1860* जवरजस्ती करणीको उजुर गर्न हदम्याद नतोकिएको
५.	अमेरिका	संघीय संहिताको शीर्षक १८, अध्याय २१३ मा हदम्यादको प्रावधानहरू छन्। धारा ३२८१ बमोजिम मृत्युदण्डको सजाय हुने कसूरमा कुनै हदम्याद छैन।
६.	बेलायत	*Limitations* Act, *1980: section 33:*हदम्याद नतोकिएको तर ढिला उजुर गर्नुको कारण पुष्टी गर्नुपर्ने।

(३) बाल यौन दुर्व्यवहार

सि.नं.	देश	ऐन/व्यवस्था
१.	नेपाल	बालबालिका सम्बन्धी ऐन, **२०७५**को दफा ७४ (१) दफा ६६ अन्तर्गतको कसूरको सम्बन्धमा प्रचलित कानूनमा कुनै हदम्याद तोकिएकोमा त्यस्तो हदम्यादभित्र र हदम्याद नतोकिएकोमा सो कसूर भए गरेको मितिले १ वर्षभित्र मुद्दा दायर गरिसक्नु पर्नेछ। (२) उपदफा (१) बमोजिम मुद्दा दायर नगरिएको अवस्थामा प्रचलित कानूनमा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि बालबालिका विरूद्धको कसूरको सम्बन्धमा मुद्दा दायर गर्ने हदम्याद त्यस्तो बालबालिका १८ वर्ष पूरा भएको मितिले १ वर्षसम्म कायम रहनेछ।
२.	भारत	भारतीय दण्ड कार्यविधि विधायन, १९७३ को दफा ४७८ बमोजिम ३ वर्ष भन्दा बढी कसूरको सजाय हुने अवस्थामा हदम्यादको कुनै व्यवस्था नभई जुनसुकै बखत पनि उजुर लाग्न सक्ने व्यवस्था रहेको छ।
३.	बंगलादेश	
४.	पाकिस्तान	
५.	अमेरिका	
६.	बेलायत	

(४) विद्युतीय माध्यमबाट महिलालाई जिस्क्याउने, हैरानी गर्ने, अपमान गर्ने वा यस्तै अन्य कुनै किसिमको अमर्यादित कार्य गर्ने वा गर्न लगाउने

सि.नं.	देश	ऐन/व्यवस्था
१.	नेपाल	विद्युतीय (इलेक्ट्रोनिक) कारोबार ऐन, २०६३ दफा ७४- यो ऐन वा यस ऐन अन्तर्गत बनेको नियमको उल्लङ्घन भएकोमा वा यो ऐन बमोजिम कसूर ठहर्ने कुनै कुरा भएकोमा त्यस्तो उल्लङ्घन वा कसूर भए गरेको थाहा पाएको मितिले ३५ दिनभित्र उजुर गर्नु पर्नेछ।
२.	भारत	
३.	बंगलादेश	
४.	पाकिस्तान	
५.	अमेरिका	
६.	बेलायत	

(५) बोक्सीको आरोप

सि.नं.	देश	ऐन/व्यवस्था
१.	नेपाल	बोक्सीको आरोप (कसूर र सजाय) ऐन, २०७२ दफा १७-बोक्सीको आरोप सम्बन्धी कसूर भए गरको मितिले ९० दिनभित्र जाहेरी वा सूचना दिनु पर्नेछ।
२.	भारत	बोक्सीको आरोप सम्बन्धी छुट्टै कानून नभएको।
३.	बंगलादेश	बोक्सीको आरोप सम्बन्धी छुट्टै कानन नभएको।
४.	पाकिस्तान	बोक्सीको आरोप सम्बन्धी छुट्टै कानन नभएको।
५.	अमेरिका	बोक्सीको आरोप सम्बन्धी छुट्टै कानन नभएको।

(६) घरेलु हिंसा यौनजन्य यातना

सि.नं.	देश	ऐन/व्यवस्था
१.	नेपाल	घरेलु हिंसा(कसूर तथासजाय) ऐन, २०६६ दफा १४ -यस ऐन बमोजिमको कसूर गरेको मितिले ९० दिनभित्र उजुरी दिनु पर्नेछ।
२.	भारत	*The Protection of Women from Domestic Violence Act, 2005* उजुरी दर्ता गर्नको लागि कुनै निश्चित समय सिमा छैन, तर पिडकले हिंसा भएको प्रमाणित गर्नु पर्दछ।
३.	बंगलादेश	*The Domestic Violence Prevention and Protection Act, 2010* घरेलु हिंसाको बिरूद्ध उजुरी दर्ता गर्नको लागि कुनै निश्चित समय सिमा छैन।
४.	पाकिस्तान	पाकिस्तानमा घरेलु हिंसाको बिरूद्ध उजुरी दर्ता गर्नको लागि कुनै निश्चित कानून छैन।
५.	फिलिपिन्स	Republic Act number 9262 घरेलु हिंसाको बिरूद्ध उजुरी दर्ता गर्नको लागि कुनै निश्चित समय सिमा छैन ।
६.	बेलायत	Criminal Justice Act 1988 section 39A(4)- कसूर गरेको मितिले २ वर्षभित्र उजुरी दिनु पर्नेछ।
७.	दक्षिण अफ्रिका	Domestic violence act 116 of 1998 घरेलु हिंसाको विरूद्ध उजुरी दर्ता गर्नको लागि कुनै निश्चित समय सिमा छैन

(७) मानव वेचविखन तथा ओसारपसार वेश्यावृत्तिमा लगाउने वेश्यागमन गर्ने

सि.नं.	देश	ऐन/व्यवस्था
१.	नेपाल	मानव बेचविखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ मानव बेचविखन तथा ओसारपसार बिरूद्ध उजुरी दर्ता गर्नको लागि कुनै निश्चित समय सिमा तोकेको छैन।
२.	भारत	मानव बेचविखन तथा ओसारपसार विरूद्ध छुट्टै कानून छैन। यस्को विषय *Indian Penal Code 1860* को दफा ३७० मा मानव बेचविखन तथा ओसारपसारको प्रावधान उल्लेख छ तर यस्को विरूद्ध उजुरी दर्ता गर्नको

		लागि कुनै निश्चित समय सिमा तोकेको छैन।
३.	बंगलादेश	*The Prevention and Suppression of Human Trafficking Act, 2012* मानव बेचविखन तथा ओसारपसार विरूद्ध उजुरी दर्ता गर्नको लागि कुनै निश्चित समय सिमा तोकेको छैन।
४.	पाकिस्तान	मानव बेचविखन तथा ओसारपसार विरूद्ध छुट्टै कानून छैन। यसको विषय *Pakistan Penal Code 1860* को दफा ३७१ (क) र (ख) मा मानव बेचविखन तथा ओसारपसारको प्रावधान उल्लेख छ तर यस्को विरूद्ध उजुरी दर्ता गर्नको लागि कुनै निश्चित समय सिमा तोकेको छैन।
५.	फिलिपिन्स	*Republic Act number 9208* दफा १२ - १० वर्ष , तर सिन्डिकेट बाट भएका तस्करीहरु को हकमा २० वर्ष ।
६.	बेलायत	*Human Trafficking and Exploitation (Criminal Justice and Support for Victims) Act (Northern Irela*nd) 2015 उजुरी दर्ता गर्न निश्चित समय सिमा तोकेको छैन।
७.	दक्षिण अफ्रिका	Prevention and Combating of Trafficking in Persons, 2013 (Act No. 7 of 2013) उजुरी दर्ता गर्नको लागि कुनै निश्चित समय सिमा तोकेको छैन।

३.४ अन्य मुलुकमा भएको हदम्याद सम्बन्धी कानूनी व्यवस्था र नेपाल कानूनमा भएको व्यवस्थाको तुलना

१.	नेपालः घरेलु हिंसा कसूर र सजाय ऐन, २०६६ दफा १४. हदम्यादः यस ऐन बमोजिमको कसूर गरेको मितिले ९० दिनभित्र उजुरी दिनु पर्नेछ।	भारतः THE PROTECTION OF WOMEN FROM DOMESTIC VIOLENCE Act, 2005 घरेलु हिंसाको बिरूद्ध उजुरी दर्ता गर्नको लागि कुनै निश्चित समय सिमा छैन, तर पिडकले हिंसा भएको प्रमाणित गर्नु पर्दछ।	बङ्गलादेशः The Domestic Violence Prevention and Protection Act, 2010 घरेलु हिंसाको बिरूद्ध उजुरी दर्ता गर्नको लागि कुनै निश्चित समय सिमा छैन।	पाकिस्तानः पाकिस्तानमा घरेलु हिंसाको बिरूद्ध उजुरी दर्ता गर्नको लागि कुनै निश्चित कानून छैन।
२.	मानव बेचविखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ मानव बेचविखन तथा ओसारपसार बिरूद्ध उजुरी दर्ता गर्नको लागि कुनै निश्चित समय सीमा तोकेको छैन।	भारतः भारतमा मानव बेचविखन तथा ओसारपसार विरूद्ध छुट्टै कानून छैन। यस्को विषय Indian Penal Code 1860 को दफा ३७० मा मानव बेचविखन तथा ओसारपसारको प्रावधान उल्लेख छ तर यस्को विरूद्ध उजुरी दर्ता गर्नको लागि कुनै निश्चित समय सिमा तोकेको छैन।	बङ्गलादेशः The Prevention and Suppression of Human Trafficking Act, 2012 मानव बेचविखन तथा ओसारपसार विरूद्ध उजुरी दर्ता गर्नको लागि कुनै निश्चित समय सिमा तोकेको छैन।	पाकिस्तानः पाकिस्तानमा मानव बेचविखन तथा ओसारपसार बिरूद्ध छुट्टै कानून छैन। यस्को विषय Pakistan Penal Code 1860 को दफा ३७१ (क) र (ख) मा मानव बेचविखन तथा ओसारपसारको प्रावधान उल्लेख छ तर यस्को बिरूद्ध उजुरी दर्ता गर्नको लागि कुनै निश्चित समय सिमा तोकेको छैन।

परिच्छेद-४

नेपालमा यौनजन्य कसूरमा हदम्याद सम्बन्धी कानून

४.१ नेपालमा यौनजन्य कसूरमा हदम्याद सम्बन्धी वर्तमान संवैधानिक तथा कानूनी व्यवस्थाः

नेपालको संविधानले महिला विरुद्ध हुने सबै किसिमका हिंसाजन्य र शोषण गर्ने कार्य दण्डनीय हुने र त्यस्ता कार्यबाट पीडितलाई क्षतिपूर्ति पाउने मौलिक हक हुने व्यवस्था गरेको छ।[49] साथै, त्यस्ता मौलिक हकको संरक्षण र सम्बर्द्धन गर्ने दायित्व राज्यलाई सुम्पेको छ।[50]

यौनजन्य कसूरमा हदम्याद सम्बन्धी नेपालको वर्तमान कानूनी व्यवस्थालाई देहाय बमोजिम उल्लेख गर्न सकिन्छः-

(क) मुलुकी अपराध संहिता, २०७४

मुलुकी अपराध संहिता, २०७४ को दफा २१९ मा जवरजस्ती करणीलाई परिभाषित गरी सो सम्बन्धी कसूरमा सजायको व्यवस्था गरेको छ।दफा २१९ को उपदफा (२) मा "कसैले कुनै महिलालाई निजको मञ्जुरी नलिई करणी गरेमा वा मञ्जुरी लिएर भए पनि १८ वर्षभन्दा कम उमेरको कुनै बालिकालाई करणी गरेमा निजले त्यस्तो महिला वा बालिकालाई जवरजस्ती करणी गरेको मानिनेछ" भन्ने व्यवस्था गरिएको पाइन्छ।सोही उपदफा (२) को स्पष्टीकरणमा करकाप, अनुचित प्रभाव, डर, त्रास, झुक्यानमा पारी वा अपहरण गरी वा शरीर बन्धक लिई लिएको मञ्जुरी, होस ठेगानमा नरहेको अवस्थामा लिएको मञ्जुरीलाई मञ्जुरी नमानिने व्यवस्था समेत रहेको छ।

सोही दफाको उपदफा (३) ले जवरजस्ती करणी गर्ने व्यक्तिलाई करणी गर्दाको परिस्थिति र महिलाको उमेर हेरी सजाय हुने व्यवस्था गरेको छ।जसमा दश वर्षभन्दा कम उमेरकी बालिका, पूर्ण अशक्त, अपाङ्गता भएका वा सत्तरी वर्षभन्दा बढी उमेरका महिला भए जन्म कैद हुने र दश वर्ष वा दश वर्षभन्दा माथि चौध वर्षभन्दा कम उमेरका बालिका भए अठार देखि २० वर्ष कैद, चौध वर्ष वा चौध वर्षभन्दा बढी सोह्र वर्षभन्दा कम उमेरकी बालिका भए बाह्र देखि चौध वर्ष कैद, सोह्र वा सोह्र भन्दा बढी

---

49 *नेपालको संविधान,* धारा ३८।

50 *नेपालको संविधान,* धारा ५२।

देखि अठार वर्ष भन्दा कम उमेरको बालिकाको हकमा दश देखि बाह्र वर्ष, अठार वा सो भन्दा बढी उमेरको हकमा ७ देखि १० वर्ष सजायको व्यवस्था समेत रहेको छ। साथै, वैवाहिक सम्बन्ध कायम रहेको अवस्थामा पतिले पत्नीलाई जवरजस्ती करणी गरेमा ५ वर्षसम्म कैद हुने व्यवस्था समेत रहेको छ।[51]

हाडनाता करणीको सन्दर्भमा उपदफा (२) मा व्यवस्था गरेको कसूर अनुसार कम्तीमा १ वर्ष र बढीमा जन्म कैदसम्मको सजाय हुनसक्ने व्यवस्था रहेको छ।[52]

यसका साथै थुनामा रहेको व्यक्तिसँग करणी गर्न नहुने,[53] आफ्नो संरक्षण वा सुरक्षामा रहेको व्यक्तिसँग करणी गर्न नहुने,[54] कार्यालय वा पेशागत सेवा प्राप्त गर्ने व्यक्तिसँग करणी गर्न नहुने[55], यौन दुर्व्यवहार गर्न नहुने,[56] बालयौन दुरुपयोग गर्न नहुने[57] अप्राकृतिक मैथुन गर्न नहुने[58] व्यवस्था रहेको छ।

मुलुकी देवानी कार्यविधि संहिता, २०७४ को दफा ४७ को उपदफा (१) ले "कुनै अदालतमा फिरादपत्र दायर गर्न कानून बमोजिम कुनै निश्चित समयवधि तोकिएकोमा त्यस्तो समयावधिलाई हदम्यादको व्यवस्था भएको मानिनेछ" भनी परिभाषा गरेको छ। सोही दफाको उपदफा (३) मा हदम्यादको व्यवस्थाको प्रतिकूल हुने गरी कुनै व्यक्तिले फिरादपत्र दायर गर्न अदालतमा उपस्थित भएमा निजको फिरादपत्र दर्ता हुने छैन र कुनै कारणवश दर्ता हुन गएको रहेछ भने पनि त्यस्तो फिरादपत्र खारेज हुनेछ भन्ने व्यवस्था छ।

मुलुकी अपराध संहिता, २०७४ को दफा २२९ मा करणी सम्बन्धी कसूरको हदम्यादको व्यवस्था गरिएको छ।यस अन्तर्गत हाडनाता करणीको मुद्दाको कसूरमा जहिले सुकै उजुरी गर्न सकिने व्यवस्था रहेको छ।[59] थुनामा रहेको व्यक्तिसँग करणी गरेको, आफ्नो संरक्षण वा सुरक्षामा रहेको व्यक्तिसँग करणी गरेको, कार्यालय वा पेशागत सेवा प्राप्त गर्ने व्यक्तिसँग करणी गरेको, यौन दुर्व्यवहार गरेको, बालयौन

51 *मुलुकी अपराध संहिता,* दफा २१९ को उपदफा (४)।
52 *मुलुकी अपराध संहिता,* दफा २२० को उपदफा (२)।
53 *मुलुकी अपराध संहिता,* दफा २२१।
54 *मुलुकी अपराध संहिता,* दफा २२२।
55 *मुलुकी अपराध संहिता,* दफा २२३।
56 *मुलुकी अपराध संहिता,* दफा २२४।
57 *मुलुकी अपराध संहिता,* दफा २२५।
58 *मुलुकी अपराध संहिता,* दफा २२६।
59 *मुलुकी अपराध संहिता,* दफा २२९ को उपदफा (१)।

दुरुपयोग गरेको, बालबालिकासँग अप्राकृतिक मैथुन गरेको, त्यस्तो कसूरमा मिलापत्र गरे वा गराएको अवस्थामा त्यस्तो कसूर बालबालिका विरूद्ध भएकोमा त्यस् बालबालिका १८ वर्ष पूरा भएको मितिले ३ वर्षसम्म, त्यस्तो कसूर पूर्ण अशक्त अपाङ्गता भएका,सुस्त मनस्थिति भएका वा सत्तरी बर्षभन्दा बढी उमेर भएका ब्यक्तिका विरूद्ध भएमा कसूर भएको मितिले ३ बर्षसम्म र अन्य कसूरमा त्यस्तो कसूर भएको कुरा थाहा पाएको मितिले ३ महिनासम्म हदम्याद रहने व्यवस्था छ।[60]

थुनामा रहेको वा नियन्त्रणमा लिएको वा अपहरण गरेको वा शरीर बन्धक लिएको व्यक्ति विरुद्ध कसूर भएकोमा थुना, नियन्त्रण अपहरण वा शरीर बन्धकबाट मुक्ति पाएको मितिले ३ महिनाको लागि हदम्याद रहने व्यवस्था रहेको छ।[61]

(ख) कार्यस्थलमा हुने यौनजन्य दुर्व्यवहार (निवारण) ऐन, २०७१

कार्यस्थलमा हुने यौनजन्य दुर्व्यवहार (निवारण) ऐन, २०७१ को दफा ४ ले विभिन्न कार्यलाई यौनजन्य दुर्व्यवहार मानेको छ। कसैले आफ्नो पद, शक्ति वा अधिकारको दुरुपयोग गरी, दबाव, प्रभाव वा प्रलोभनमा पारी वा हतोत्साहित गरी कुनै कर्मचारी वा सेवाग्राहीलाई कार्यस्थलमा कुनै यौनजन्य आशयका साथ देहायका कार्य गरे वा गराएमा यौनजन्य दुर्व्यवहार गरेको मानिने व्यवस्था रहेको छः-[62]

(क) यौनजन्य आशयले शरीरको कुनै अङ्गमा छोएमा वा छुने प्रयास गरेमा,

(ख) अश्लिल तथा यौनजन्य क्रियाकलापसँग सम्बन्धित शब्द, चित्र, पत्रपत्रिका, श्रव्य, दृश्य, अन्य सूचना प्रविधि, साधन, वस्तु वा सामग्री प्रयोग वा प्रदर्शन गरेमा,

(ग) लेखेर, बोलेर वा इशाराले अश्लील तथा यौनजन्य आशय प्रदर्शन वा प्रकट गरेमा,

(घ) यौनजन्य क्रियाकलापको लागि प्रस्ताव गरेमा,

(ङ) यौनजन्य आशयले जिस्काएमा वा हैरानी दिएमा।

सोही ऐनको दफा ७ मा पीडित कर्मचारी, सेवाग्राही वा निजका तर्फबाट जोसुकैले त्यस्तो व्यक्ति उपर यौनजन्य दुर्व्यवहार भए गरेको मितिले ९० दिनभित्र प्रमाण सहित उजुरी सुन्ने अधिकारी समक्ष उजुरी दिन सक्ने व्यवस्था छ।[63]

---

60 *मुलुकी अपराध संहिता,* दफा २२९ को उपदफा (२)।

61 *मुलुकी अपराध संहिता,* दफा २२९ को उपदफा (२) को प्रतिवन्धात्मक वाक्यांश।

62 *कार्यस्थलमा हुने यौनजन्य दुर्व्यवहार) निवारण (ऐन ,२०७१,* दफा ४ को उपदफा) १(।

63 *कार्यस्थलमा हुने यौनजन्य दुर्व्यवहार (निवारण) ऐन, २०७१,* दफा ७ ।

(ग)मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४

मानव बेचबिखन र ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ ले मानव बेचबिखन र ओसारपसार सम्बन्धी कसूरको परिभाषा गरी त्यस्तो कसूरमा हुनसक्ने सजायको व्यवस्था गरेको छ। सो ऐनको दफा ४ ले कुनै पनि उद्देश्यले मानिस बेच्ने वा किन्ने, कुनै प्रकारको फाइदा लिई वा नलिई वेश्यावृत्तिमा लगाउने, प्रचलित कानून बमोजिम बाहेक मानिसको अङ्ग झिक्ने र वेश्यागमन गर्ने कार्यलाई मानव बेचबिखन सम्बन्धी कसूरको रूपमा परिभाषित गरेको छ। सोही दफाको उपदफा (२) मा मानव ओसारपसार गरेको मानिने कसूर उल्लेख गरिएको छ।

ऐनको दफा ४ बमोजिम किन्ने वा बेच्ने उद्देश्यले मानिसलाई विदेशमा लैजाने, वेश्यावृत्तिमा लगाउने वा शोषण गर्ने उद्देश्यले कुनै प्रकारले ललाई फकाई, प्रलोभनमा पारी, झुक्याई, जालसाज गरी, प्रपञ्च मिलाई, जबर्जस्ती गरी, करकापमा पारी, अपहरण गरी, शरीर बन्धक राखी, नाजुक स्थितिको फाइदा लिई, बेहोस पारी, पद वा शक्तिको दुरुपयोग गरी, अभिभावक वा संरक्षकलाई प्रलोभनमा पारी, डर, त्रास, धाक, धम्की दिई वा करकापमा पारी कसैलाई बसिरहेको घर, स्थान वा व्यक्तिबाट छुटाई लग्ने वा आफूसँग राख्ने वा आफ्नो नियन्त्रणमा लिने वा कुनै स्थानमा राख्ने वा नेपालभित्रको एक ठाउँबाट अर्को ठाउँमा वा विदेशमा लैजाने वा अरु कसैलाई दिने कार्यलाई मानव ओसारपसारको कसूरको रूपमा लिएको छ। सोही ऐनको दफा १५ ले मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार सम्बन्धी कसूरलाई २० वर्षसम्म सजाय हुने व्यवस्था रहेको छ। साथै यस सम्बन्धी कसूरमा कुनै प्रकारको हदम्यादको व्यवस्था गरिएको छैन।

४.२ नेपालमा हदम्याद निर्धारण नगरिएका कसूरहरुः

नेपालमा देहायका कसूरहरुमा हदम्याद निर्धारण गरिएको छैन। जहिलेसुकै उजुरी दिन सकिन्छः-

(क) राज्य विरुद्धको कसूरः

मुलुकी अपराध संहिता, २०७४ को दफा ५९ को उपदफा (१) मा दफा ४९, ५०, ५१, ५२, ५३ र ५७ अन्तर्गतका कसूरमा जहिले सुकै पनि उजुर लाग्न सक्ने भन्ने व्यवस्था गरिएको छ।

(ख) सार्वजनिक न्याय विरुद्धका कसूरः

मुलुकी अपराध संहिता, २०७४ को दफा १०३ को उपदफा (१) दफा १०१ मा रहेको पक्राउको बाधा विरोध गर्न वा थुनाबाट भाग्न नहुने कसूर वा १०२ मा रहेको पक्राउबाट उम्काउन वा थुनाबाट भगाउन नहुने कसूरमा जहिलेसुकै पनि उजुर लाग्नेछ भन्ने व्यवस्था गरिएको छ।

(ग) सार्वजनिक हित, स्वास्थ्य, सुरक्षा, सुविधा र नैतिकता विरुद्धका कसूरः

मुलुकी अपराध संहिता, २०७४ दफा १२८ को उपदफा (१) मा कुनै कसूरबाट कसैको ज्यान मरेकोमा जहिलेसुकै पनि उजुर गर्न सकिनेछ भन्ने व्यवस्था रहेको छ।

(घ)राष्ट्रिय तथा सार्वजनिक सम्पदा विरुद्धका कसूरः

मुलुकी अपराध संहिता, २०७४ को दफा १५४ को उपदफा (१) बमोजिम दफा १४७ मा व्यक्ति विशेषले सार्वजनिक घर, जग्गा आफ्नो बनाउन नहुने, दफा १४८ मा व्यक्ति विशेषले सार्वजनिक सम्पदा आफ्नो बनाउन नहुने र दफा १४९ मा प्रकृतिक सम्पदामाथि अतिक्रमण गर्न नहुने कसूरमा जहिलेसुकै पनि उजुर गर्न सकिनेछ भन्ने व्यवस्था रहेको छ।

(ङ)भेदभाव तथा अन्य अपमानजन्य व्यवहार सम्बन्धी कसूरः

मुलुकी अपराध संहिता, २०७४ को दफा १७० को उपदफा (१) मा दफा १६३ मा दास बनाउन नहुने र दफा १६४ मा बन्दक बनाउन वा बाधा राख्न नहुने कसूरमा जहिले सुकै उजुर लाग्नेछ भनी व्यवस्था गरिएको छ।

(च)ज्यान सम्बन्धी कसूरः

मुलुकी अपराध संहिता, २०७४ को दफा १८७ को उपदफा (१) मा दफा १७७ मा ज्यान मार्ने नियतले कुनै काम गर्न नहुने, दफा १७८ मा ज्यान जान सक्ने काम गर्न नहुने, दफा १७९ मा गम्भीर उत्तेजना वा रिसको आवेशबाट ज्यान लिन नहुने, दफा १८० मा मार्न चाहेको व्यक्ति नमरी अर्को व्यक्ति मरेमा सजाय हुने, दफा १८१ मा लापरवाहीपूर्ण काम गरी ज्यान मार्न नहुने, दफा १८२ मा हेलचेक्र्याइँ गरी ज्यान मार्न नहुने र दफा १८४ को उपदफा (३) मा रहेको प्रतिबन्धात्क वाक्यांश अन्तर्गतका कसूरदार आफैं साबित भई पोलेकोमा जहिलेसुकै उजुर लाग्ने व्यवस्था रहेको छ।

(छ) अपहरण वा शरीर बन्धक सम्बन्धी कसूरः

मुलुकी अपराध संहिता, २०७४ को दफा २१८ को उपदफा (१) मा परिच्छेद-१७ अपहरण वा शरीर बन्धक सम्बन्धी कसूर अन्तर्गतका कुनै कसूर गरी कसैको ज्यान लिएकोमा जहिले सुकै पनि उजुर गर्न सकिने छ भन्ने व्यवस्था गरिएको छ।

(ज) हाडनाता करणी सम्बन्धी कसूरः

मुलुकी अपराध संहिता, २०७४ को दफा २२९ को उपदफा (१) मा हाडनाता करणी अन्तर्गतको कसूरमा जहिले सुकै पनि उजुर गर्न सकिनेछ भनी व्यवस्था गरिएको छ।

४.३ यौनजन्य कसूरमा हदम्याद सम्बन्धमा नेपालको सर्वोच्च अदालतबाट भएका आदेशहरुः

देहायका मुद्दाहरुमा नेपालको सर्वोच्च अदालतबाट देहाय बमोजिम आदेश जारी भएको पाइन्छः-

(क) अधिवक्ता सपना प्रधान मल्ल विरुद्ध नेपाल सरकार, कानून, न्याय तथा संसदीय व्यवस्था मन्त्रालय समेत[64]

अधिवक्ता सपना प्रधान मल्ल विरुद्ध नेपाल सरकार, कानून, न्याय तथा संसदीय व्यवस्था मन्त्रालय समेत भएको परमादेश मुद्दामा सर्वोच्च अदालतको संयुक्त इजलासबाट देहाय बमोजिमको आदेश जारी भएको छः-

"जवरजस्ती करणीको महलको ११ नं. को हदम्यादको वर्तमान व्यवस्था ज्यादै कम भई पीडितलाई न्याय दिलाउने कार्यमा वाधा पर्न गएकोले पीडितहरूको सामाजिक मनोविज्ञान, अनुसन्धानमा लाग्ने समय र न्यायमा पहुँचको अवस्थालाई ध्यानमा राखी कसूरको गम्भिरतालाई हेरी प्रभावकारी अनुसन्धान र अभियोजन गर्न सक्ने गरी पर्याप्त हदम्यादको व्यवस्था गर्ने हिसावले जवरजस्ती करणीको ११ नं. मा व्यवस्था भएको हदम्याद वढाउने गरी कानूनमा सुधार गर्नु भनी नेपाल सरकारका नाममा निर्देशनात्मक आदेश जारी हुने।"

64 *ने.का.प.* २०६५, अंकः ११, निर्णय नं.८०३८।

(ख) सुन्तली धामी (शाह) विरुद्ध प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषदको कार्यालय समेत[65]

सुन्तली धामी (शाह) विरुद्ध प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषदको कार्यालय समेत भएको परमादेश मुद्दामा सर्वोच्च अदालतको संयुक्त इजलासबाट देहाय बमोजिमको आदेश जारी भएको छः-

"अरु महिला सरह पीडित सुन्तली धामीले पनि कानून बमोजिम न्याय पाउनु पर्छ। मुद्दा नचल्ने गरी सरकारी वकीलले गरेको मिति २०६६।७।१५ को निर्णयमध्ये प्रतिवादी दानसिंह भण्डारी, विरादत्त बडु र नरिमान महत्तराको हकमा मुद्दा नचलाउने गरी गरेको हदसम्म उक्त निर्णय बदर गरी दिएको छ, बाँकीको हकमा उक्त निर्णय कायम हुन्छ। अव उल्लिखित प्रतिवादीहरू दानसिंह भण्डारी, विरादत्त बढु र नरिमान महत्तरा समेतका व्यक्तिहरूलाई समेत मुलुकी ऐन जवरजस्ती करणीको महल अनुसार कसूर अनुसारको अभियोग लगाई मुद्दा चलाउनु भनी जिल्ला सरकारी वकीलको कार्यलय अछामका नाउमा परमादेश आदेश जारी हुने ठहर्छ। त्यसरी चलाइने मुद्दा अ.व ८८ नं. बमोजिमको पुरक अभियोग हुने छैन र हदम्यादका सम्बन्धमा सरकारी वकीलको मिति २०६६।७।१५ को निर्णय उक्त तीन जनाउपर मुद्दा नचलाउने हदसम्म मात्र बदर भएको हुदा उक्त मिति कै निर्णयअनुसार मुद्दा चल्ने हुनाले हदम्यादको प्रश्न आउने छैन। त्यसरी चलाइएको मुद्दालाई रितपूर्वकको अभियोगपत्र मानी अछाम जिल्ला अदालतले पनि प्रमाण मूल्याङ्कनका सम्बन्धमा यस आदेशवाट प्रभावित नभई उक्त मुद्दामा भएको प्रमाणको आधारमा कानून बमोजिमको मुद्दाको कारवाई अघि बढाई कानून बमोजिम र निष्पक्ष निर्णय गर्नु"।

(ग) रामहरि लामिछाने विरुद्ध ऋषेश्वर न्यौपानेको जाहेरीले नेपाल सरकार[66]

रामहरि लामिछाने विरुद्ध ऋषेश्वर न्यौपानेको जाहेरीले नेपाल सरकार रहेको जवरजस्ती करणी मुद्दामा सर्वोच्च अदालतको पूर्ण इजलासबाट देहायको आदेश जारी भएको छः-

"जाहेरी तत्काल दियो वा दिएन भन्दा पनि कसूर भयो वा भएन र कसूरमा कस्को संलग्नता थियो भन्ने कुरा बढी महत्वपूर्ण हुन्छ। जाहेरी दरखास्त ढिला पर्नाको विभिन्न कारण हुन सक्छन्। देशको भौगोलिक अवस्था, घटनास्थलबाट प्रहरी रहेको स्थानको दूरी र बिकटता, समाजको चेतनाको स्तर, सामाजिक परिवेश, यस्तो कसूरबाट पीडितको

65 *ने.का.प.* २०६८, अंक १, निर्णय नं. ८५४१।

66 *ने.का.प* .२०६८ ,अङ्क १०, निर्णय नं. ८६९५।

भाबी जीवनमा पर्नसक्ने प्रभाव तथा अभियुक्तको पीडितउपर पर्ने दबाव वा प्रभाव आदि जस्ता कारणले गर्दा जवरजस्ती करणी जस्तो कसूरका सम्बन्धमा जाहेरी ढिला पर्नसक्ने हुन सक्छ। तसर्थ जवरजस्ती करणीजस्तो प्रत्यक्ष रूपमा नारी अस्मितासँग जोडिएको गम्भीर विषयमा जाहेरी दर्खास्त दर्ता गराउन लागेको समयलाई मात्र निरपेक्ष रूपमा मूल्याङ्कन गरेर कसूरको मात्रा र गाम्भीर्यता घटीबढी हुन नसक्ने। कसूरको घटना जाहेरी दरखास्तबाट मात्र पुष्टि हुने नभई अन्य तथ्यगत प्रमाणको पनि आवश्यकता पर्दछ। त्यस्तै कसूरदारलाई सजायबाट बच्न तत्काल भागेर जाने क्रममा गाउँ समाजले पक्राउ गरी प्रहरी जिम्मा नलगाएको वा प्रहरीले मौकामा पक्राउ गर्न नसकेको भन्ने मात्र कारण पनि कसूर भए नभएको बारे निश्चयमा पुग्ने आधार बन्न नसक्ने। ढिलो जाहेरी परेको भन्दैमा जवरजस्ती करणीको वारदात स्थापित नहुने भनी भन्न नमिल्ने।"

(घ)समयकुमारी (परिवर्तित नाम) को जाहेरीले नेपाल सरकार विरुद्ध नारायण पौडेल खत्री समेत[67]

समयकुमारी (परिवर्तित नाम) को जाहेरीले नेपाल सरकार विरुद्ध रवीन भन्ने नारायण पौडेल खत्री समेत रहेको जवरजस्ती करणी मुद्दामा सर्वोच्च अदालतको संयुक्त इजलासबाट देहाय बमोजिमको आदेश जारी भएको छः-

"कसूरको सूचना दर्ता गर्ने कुरा समाजमा रहेको चेतनाको स्तर, आर्थिक, सामाजिक, र साँस्कृतिक भेदभावबाट ग्रसित अवस्था, भौगोलिक स्थिति, परिवारको इज्जत र प्रतिष्ठा, सामाजिक दृष्टिकोण, पृष्ठभूमि, कुसंस्कार, द्विविधाजनक मनोविज्ञान र कसूर को प्रकृति जस्ता विभिन्न कारक तत्वहरूले निर्धारण गर्ने कुरालाई पनि सहजरूपमा मनन् गर्नुपर्ने। सामाजिक परिवेश, पारिवारिक अवस्था, पीडितको चेतनास्तर, भौगोलिक विकटता, डरत्रास, द्विविधाजनक मनोविज्ञान जस्ता कारण छेकबार हुन सक्ने सम्भाव्यतालाई मनन् गरी घटना घटेको ३५ दिनभित्र नालेस दिनसक्ने प्रावधान गर्नुको पछाडि उपरोक्त अवस्था समेतको मनन् गरी व्यवस्थित गरिएको हुनु पर्दछ। उल्लिखित विभिन्न कारक तत्वहरूले जाहेरी दिन केही दिन वा समय ढिलो हुन सक्ने कुरालाई नजरअन्दाज गर्न कदापि मिल्दैन। तसर्थ, जवरजस्ती करणीको वारदात घटेको विषयमा जाहेरी दिन ३५ दिनको समय दिने गरी भएको प्रस्तुत कानूनी व्यवस्थाले पनि विविध कारण हुन सक्ने यथार्थतालाई आत्मसात गरेको पाइन्छ। यसकारण

67 *ने.का.प.* २०६८, निर्णय नं. ८५६४।

मौकामा तत्काल जाहेरी नदिनुलाई मात्र आधार मानी कसूर बाट उन्मुक्ति दिनु पर्दछ भनी सोच्न कानूनसँगत नहुने।"

(ङ)अधिवक्ता राजुप्रसाद चापागाईं समेत विरूद्ध नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषदको कार्यालय, सिंहदरबार, काठमाडौं समेत[68]

अधिवक्ता राजुप्रसाद चापागाईं समेत विरूद्ध नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद कार्यालय समेत रहेको नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ तथा १०७ को उपधारा (२) बमोजिम परमादेश जारी गरिपाऊँ भन्ने मुद्दामा सर्वोच्च अदालतको संयुक्त इजलासबाट देहाय बमोजिमको आदेश भएको छः-

"मुलुकी ऐन, जवरजस्ती करणीको ११ नं. र अदालती बन्दोबस्तको ४० नं. को सामन्जस्यता पूर्ण व्याख्या गरिनुपर्छ भन्ने जिकिरसम्बन्धमा विचार गर्दा अदालती बन्दोबस्तको ४० नं. को व्यवस्था हदम्यादको व्यवस्था निलम्बन हुने सिद्धान्त (Doctrine of tolling) मा आधारित देखिन्छ।Doctrine of Tolling भइरहेको हदम्यादलाई कुनै निश्चित अवधिसम्म निश्चित सर्तमा स्थगित गरिनु हो।जसलाई कानूनी भाषामा हदम्याद स्थगनको सिद्धान्त (Doctrine of Equitable Tolling) भनिएको छ।यो विषय कसूर भन्दा दुष्कृति (Equity) सँग सम्बन्धित विषय हो।यसको प्रयोग देवानी प्रकृतिका विषयमा हुने कुरा उल्लिखित ४० नं. को कानूनी व्यवस्थाले नै गरेको देखिने।फौजदारी मुद्दामा अपराधी सँगै कसूर मर्छ भन्ने फौजदारी कानूनको मान्य सिद्धान्त अनुसार कसूर को हकवाला हुन नसक्ने। कुनैपनि फौजदारी मुद्दामा यो व्यवस्था लागू हुन्छ भनी व्याख्या गर्न मिल्दैन र विधायिकी मनसाय पनि यही देखिन्छ।सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा ३ ले अनुसूची-१ अन्तर्गतका मुद्दाहरूमा कसूर भएको वा भइरहेको थाहा पाउने जोसुकैले पनि कसूरको लिखित तथा मौखिक सूचना दिन सक्ने र नेपाल सरकारका तर्फबाट अनुसन्धान तहकिकात गरी मुद्दा दायर गर्न सकिने हुनाले हकवालाको प्रश्न नआउने। अदालती बन्दोबस्तको ४० नं. को व्यवस्था जवरजस्ती करणी मुद्दामा पीडितका तर्फबाट मुद्दा दायर गर्ने हदम्याद गणना गरिनुपर्छ भन्न मिल्ने नदेखिने। जवरजस्ती करणी मुद्दामा पीडित स्वयंले पनि कसूरको सूचना दिन सक्नेसम्म हो अनुसन्धान गरी मुद्दा दायर हुने नहुने कुरा राज्यको तर्फबाट सरकारले अनुसन्धानको आधारमा निर्णय गर्ने विषय भएकोले पीडित व्यक्ति उमेर पुगेको हुँदैमा वा नहुँदैमा मुद्दा चलाउन सक्ने कुरामा बाधा नहुने हुँदा यो

[68] *ने.का.प .२०७३,* अंक २, नि.नं .९५४७।

व्यवस्था जवरजस्ती करणीबाट पीडित नाबालकको हकमा पनि लागू हुन्छ भन्न नसकिने। हदम्याद निर्धारण गर्दा कसरी र कति निर्धारण गर्ने भन्ने सम्बन्धमा कसूरको गाम्भीर्यता समसामयिक परिवेश देशको सामाजिक तथा भौगोलिक अवस्था तथा अन्तर्राष्ट्रिय कानून र अभ्यास समेतलाई विचार गरी गरिनु पर्ने हुन्छ। यो विषय विधायिकी विवेक (legislative Wisdom) को विषय भएकोले यति नै हदम्याद निर्धारण गर्नु उपयुक्त हुन्छ भनी अदालतले दिन किटान गरिदिन भने मिल्ने नहुने।"

(च)अमरबहादुर बोगटी विरूद्ध कैलाली (ङ) परिवर्तित नामको जाहेरीले नेपाल सरकार[69]

अमरबहादुर बोगटी विरूद्ध कैलाली (ङ) परिवर्तित नामको जाहेरीले नेपाल सरकार भएको जवरजस्ती करणी मुद्दामा सर्वोच्च अदालतको संयुक्त इजलासद्वारा देहायको नजिर सिद्धान्त प्रतिपादन गरिएको छः-

"जवरजस्ती करणी जस्तो नेपाल सरकार वादी भई चल्ने मुद्दामा पीडितको जाहेरी नै पर्नुपर्छ भन्ने पनि हुँदैन। पीडितले सामाजिक लज्जा, लाग्न सक्ने लाञ्छना, कसूरदारको डर धाक, आफ्नो चेतना स्तर, आर्थिक सामाजिक पारिवारिक स्थिति जस्ता कारणले पनि जाहेरी दिन नसक्ने अवस्था हुने हुँदा जाहेरी नपरी अन्य कुनै किसिमले घटनाको बारेमा थाहा जानकारी भएमा पनि प्रहरीले अनुसन्धान गरी मुद्दा चलाउनु पर्ने हुन्छ। यस्तो अवस्थामा जवरजस्ती करणी जस्तो मुद्दामा हदम्यादको परम्परागत मान्यतालाई कठोरताका साथ अंगिकार गरिरहनु न्यायोचित पनि नहुने।"

(छ) मानकुमार थामी विरुद्ध रामकृष्ण तिमल्सिना[70]

मानकुमार थामी विरुद्ध रामकृष्ण तिमल्सिनाको मुद्दामा "घटनाको तत्कालै जाहेरी नपरेको भन्ने आधारमा मात्र कानूनले निर्धारण गरेको हदम्यादभित्र परेको जाहेरी दर्खास्तलाई अन्यथा भन्न नमिल्ने। कसूर को प्रकृति, समाजको चेतनाको स्तर, भौगोलिक अवस्था, पीडितको पारिवारिक पृष्ठभूमि, कसूरको पीडा, पीडित भएर पनि पीडितउपर नै धार्मिक वा सामाजिक कुसंस्कारको परिणामस्वरूप पीडितलाई नै दोषी बनाउने प्रवृत्तिको फलस्वरूप कसूरको जाहेर गर्ने वा नगर्ने भन्ने विषयमै द्विविधा हुने मनोवैज्ञानिक दबाबजस्ता तत्वले यसमा प्रभाव पारिरहेका हुन्छन्। यसरी उल्लिखित कानूनी व्यवस्था एवं सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्तसमेतका आधारमा जबर्जस्ती करणी मुद्दामा कानूनद्वारा हदम्याद निर्धारण गरेको सो हदम्यादभित्र नै

---

69 *ने.का.प., २०७३,* अंक ६, नि.नं. ९६२३।

70 *ने.का.प . २०७६* ,नि.नं .१०३३२ ।

जाहेरी परेको अवस्थामा घटना भएको यति दिन वा यति घन्टाभित्रै जाहेरी दर्खास्त दिनुपर्ने, ढिलो गरी जाहेरी दिएका कारणले मात्र जाहेरी दर्खास्त बनावटी हुने भनी तर्क गर्नु कानूनसंगत देखिँदैन" भनेर सर्वोच्च अदालतबाट नजिर सिद्धान्त प्रतिपादन भएको छ।

४.४. नेपालको वर्तमान सामाजिक परिवेशः

कानून जतिसुकै प्रगतीशील भएपनि विभेदपूर्ण सामाजिक संरचनाहरूका कारण महिलालाई हेर्ने विभेदपूर्ण दृष्टिकोणमा परिवर्तन हुन सकेन भने महिलामाथि हुने हिंसाको अन्त्य गर्न सकिँदैन। यसको नियन्त्रणमा चुनौती खडा हुन्छ। हाम्रो समाजमा महिला तथा बालिकालाई हेर्ने नकारात्मक दृष्टिकोण, उनीहरूप्रतिको हानिकारक सोचका कारण महिलालाई नियन्त्रणमा राख्ने, कुटपिट गर्ने, गालीगलौज गर्ने कार्यलाई सामान्य र पुरुषको अधिकारका रूपमा समेत लिने गरेको पाइन्छ। अर्कोतिर महिलाको शरीरलाई परिवार तथा समाजको इज्जत र प्रतिष्ठासँग जोडेर हेर्ने हानिकारक सोच समेत सामाजिक परिवेशमा विद्यमान रहेको छ।

विभिन्न सामाजिक कारणले समेत यौनजन्य हिंसा प्रभावितले नै घर छोड्नुपर्ने, समयमा न्याय नपाउने, पीडकले पटक-पटक धम्की दिने, सामाजिक रूपमा लाञ्छना खेप्नुपर्ने, पारिवारिक र सामाजिक सहयोगको कमी हुने, परिवार समाज र आफन्तहरूबाट एक्लिने, बालबालिकाको पालनपोषणका लागि चुनौती जस्ता कारणले गर्दा अझ धेरै घटना बाहिर आउन नसकेका तथ्यहरु विभिन्न सामाजिक संस्थाहरुले औंल्याएको पाइन्छ।

बालिकाहरू आफ्नै बाबु, दाजु र नजिकका आफन्तबाट बलात्कृत भइरहेका र ती पीडकहरू कानूनको दायरामा आउन नसकेको भन्ने तथ्य विभिन्न सामाजिक अभियान्ता र संस्थाहरुले उल्लेख गर्ने गरेका छन्। कोरोना महामारीमा जवरजस्ती करणीका जघन्य र अति निकृष्ट घटनाहरू सार्वजनिक भएका छन्। नेपाल प्रहरीको तथ्याङ्क अनुसार विगत १० वर्षमा १७ हजार ७८० महिला तथा बालिका बलात्कृत भएको भन्ने देखिन्छ। यस तथ्याङ्कलाई हेर्दा नेपालमा प्रत्येक वर्ष औसत २० प्रतिशतका दरले जवरजस्ती करणीका घटना बढेको देखिन्छ। नेपाल प्रहरीको आर्थिक वर्ष २०७६/०७७ को तथ्याङ्कअनुसार २ हजार १४४ जवरजस्ती करणी र ६८७ जवरजस्ती करणी प्रयासका घटनाको जाहेरी दर्ता भएको देखिन्छ। कोरोना महामारीको समयमा २०७६ चैत्रदेखि २०७७ भदौसम्म मात्रै देशभर १ हजार २ सय २१ जनामाथि जवरजस्ती करणी भएको थियो। त्यसैगरी २०७७ श्रावणदेखि

२०७८ असारसम्म ३६ मुद्दा दर्ता भएको भनिएको छ।[71] जवरजस्ती करणीमा २५३२ सोको उद्योगमा ७३५ वालयौन दुर्व्यवहारमा २८१ र अप्राकृतिक मैथुनमा ...... यसरी हेर्दा औसत दैनिक सात जना महिला उपर जवरजस्ती करणी भएको भन्ने देखिन्छ। यसैगरी अनौपचारिक क्षेत्र सेवा केन्द्र (इन्सेक)को महिला तथा बालिकामाथि भएको हिंसा सम्बन्धी अध्ययन प्रतिवेदनमा पनि २०१८ को तुलनामा २०१९ मा जवरजस्ती करणीका घटना बढेको उल्लेख छ। इन्सेकको तथ्याङ्कअनुसार २०१८ मा सातसयको हाराहारीमा जवरजस्ती करणीका घटनाको अभिलेख भएकोमा सन् २०२० को अगस्टसम्ममा दोब्बर भएको छ। सन् २०२० मा १४०० भन्दा बढी महिला तथा बालिकामाथि जवरजस्ती करणी भएको तथ्याङ्क इन्सेकले सार्वजनिक गरेको छ।

जवरजस्ती करणीका घटना घट्नुको साटो किन बढिरहेको छन् भन्ने विषयमा सरोकारवाला सवैको तत्काल ध्यान जानु जरुरी छ। व्यक्ति, परिवार, समाज र नीतिगत तथा राष्ट्रिय राजनीतिसम्म नै महिलालाई हेर्ने विभेदकारी दृष्टिकोण र महिलाको शरीर र यौनिकतामाथिको नियन्त्रणले यस्ता हिंसाका घटनालाई प्रश्रय दिइरहेको छ। यस्ता घटनाहरूमा हुने समाजको मौनताले महिलाको शरीर जसरी पनि प्रयोग गर्न सकिन्छ भन्ने सोचलाई अझ बलियो बनाउँदै विभेदकारी सामाजिक संरचनागत प्रणालीलाई निरन्तरता दिने हुँदा यसबाट दण्डहिनता बढ्न सक्छ। त्यसैले नागरिक सचेतना पनि अति नै महत्वपूर्ण छ।

हालै मात्र सन् २०१४ मा भएको सौन्दर्य प्रतियोगितामा सहभागी एक किशोरीले सामाजिक सञ्जाल टिकटकमा २० वटा भिडियो क्लिप सार्वजनिक गर्दै उनले आफूलाई कार्यक्रमका आयोजकमध्येका एक व्यक्तिले जवरजस्ती करणी गरेको खुलाएपछि यस विषयमा सामाजिक बहस सुरु भएको छ। सो वारदातमा शरीरबन्धक तथा मानव बेचविखन मुद्दा दर्ता गरी अनुसन्धान सुरु भएको छ।[72] हदम्यादका कारण जवरजस्ती करणीका हदम्याद नाघेका घटनाको उजुरी नलिँदा पीडितले हरेस खाने तथा कसूरदारले सहजै उन्मुक्ति पाउने अवस्था आएको भन्ने गुनासो सुनिन्छ।

स्पोटलाइट म्यागजिनले सन् २०२० मा गरेको एक अध्ययनले नेपालमा हुने गरेका जवरजस्ती करणीजन्य कसूरमध्ये सबैभन्दा धेरै ७७ प्रतिशत जवरजस्ती करणी उमेर नपुगेका बालिकाहरूमाथि हुने गरेको तथ्य सार्वजनिक गरेको थियो।

---

71 *लैङ्गिक हिंसाको बार्षिक तथ्यपत्र, २०७८,* प्रहरी प्रधान कार्यालय, नक्साल।

72. *गोरखापत्र राष्ट्रिय दैनिक,* २०७९।२।९, पृ.२ ।

महिला पुनर्स्थापना केन्द्र ओरेकले दिएको डाटामा स्पोटलाइट लेख्छ "त्यसमा पनि सबैभन्दा धेरै ११ देखि १८ वर्षसम्मका किशोरीहरू बलात्कृत भएका छन्। २०२० को आकडामा ११ देखि १८ वर्षसम्मका पीडितहरू ८६ प्रतिशत थिए भने २ देखि १० वर्षका १३ प्रतिशत थिए।"[73]

मुलुकी अपराध संहिता २०७४ ले जवरजस्ती करणीमा हदम्याद राखे पनि हाडनातामा हुने जवरजस्ती करणीका भने हदम्यादको व्यवस्था राखेको छैन। जहिलेसुकै पनि उजुरी लाग्छ। दफा २२० ले हाडनाता करणीका समबन्धमा व्यवस्था गरेको छ। तर दफा २२० बाहेक २१९ देखि दफा २२६ सम्म घटना घटेको मितिले एक वर्षसम्म उजुरी गर्न सकिने व्यवस्था छ।

यी दफाहरूमा हाडनाता बाहेकका जवरजस्ती करणी, कार्यालय वा पेशागत सेवा प्राप्त गर्ने व्यक्तिसँग करणी गर्न नहुने, बाल यौन दुर्व्यवहार, बालयौन दुरूपयोगदेखि अप्राकृतिक मैथुनसम्म पर्छन्। जसमा कानून अझ स्पष्ट पार्दै भन्छ कोही व्यक्तिलाई बन्धक बनाएर वा थुनामा राखेर वा अपहरण गरेर जवरजस्ती करणी गरिएको रहेछ भने त्यस्तो कृयाकलापबाट मुक्त भएको मितिले तीन महिना पछि उजुरी लाग्दैन। कसूर भएकै भएपनि पीडितले न्याय पाउने संभावना रहँदैन।

बालबालिको हकमा बालिग भएको एक वर्षभित्र उजुरी गर्न सकिन्छ। त्यसैगरी ज्यान सम्बन्धी कसूर अन्तर्गतका ज्यान मार्नेदेखि ज्यान मार्ने उद्योगसम्मका कसूरमा कसूरदार आफै सावित भई स्वीकार गरेकोमा जहिलेसुकै पनि उजुरी लाग्छ। तर उजुरी परेकोमा २० वर्ष र उजुरी नपरेको विषयमा घटनाको मितिले २ वर्षसम्ममात्र हदम्याद रहन्छ।

पछिल्लो समयमा सर्वोच्च अदालतले वैवाहिक जवरजस्ती करणीलाई पनि कसूर ठहर गर्नेदेखि जवरजस्ती करणीमा न्यून रहेको हदम्याद बढाउन आदेश दिएको छ। हाल उल्लिखित परिवेशमा जवरजस्ती करणीजन्य कसूरमा हदम्याद अझै पुगेको छैन भन्ने बहस सुरु भएको छ।

एकातर्फ यौनजन्य हिंसाको अवस्था बढोत्तरी भएको छ भने अर्कातिर यौनहिंसा भएको भन्दै निर्दोष उपर झुट्टा आरोप लगाएको घटनाहरु पनि प्रसस्तै देखा पर्न थालेका छन्। केहि दृष्टान्तहरु देहायमा उल्लेख गरिएको छः-

73 Civil Society Spotlight Report 2020, *SDGs National Network Nepal Secretariat-National Campaign for Sustainable Development Nepal* Goal, Achieve gender equality and empower all women and girls, pp.26.

(१) दाङको घोराहीस्थित एक होटलमा आफूहरूलाई सामूहिक जवरजस्ती करणी गरेको भन्दै स्थानीय एक महिला र एक बालिकाले तीन जना युवा विरुद्ध मिति २०७७।६।१९ मा जिल्ला प्रहरी कार्यालय, दाङमा जाहेरी दिएकोमा अदालतमा अभियोग दायर भएपछि दाङ देउखुरी जिल्ला अदालतले थुनछेक आदेश गर्दा तत्काल प्राप्त प्रमाणको आधारमा प्रतिवादीहरु निर्दोष रहेको भन्न नसकिने भन्दै पूर्पक्षका लागि थुनामा राख्ने आदेश भएकोमा अदालतमा बकपत्र गर्ने क्रममा पीडित भनिएकी महिलाले जवरजस्ती करणी नभएको भनी बकपत्र गरेपछि सो अदालतले झुट्टो जाहेरी दिनेलाई एक महिना कैद र प्रतिवादी बनाइएका निर्दोष तीन युवालाई पच्चीस हजार रुपैयाँका दरले पचहत्तर हजार रुपैयाँ क्षतिपूर्ति दिनुपर्ने ठहर गरी फैसला भएको छ।[74]

(२) त्यसैगरी अछामको चौरपाटी गाउँपालिका-४ धामीगाउँमा २०७५।२।४मा एक महिलाले ससुराले आफूमाथि जवरजस्ती करणी गरेको ससुराले घटनाबारे कसैलाई भनेमा मारिदिने धम्की दिएको भनी जाहेरी दिएकोमा अनुसन्धान भई अदालतमा मुद्दा दायर भएको र अदालतमा पीडित महिलाले बकपत्र गर्दा आफूलाई ससुराले जवरजस्ती करणी नगरेको बरु कुटपिट र गाली गरेको रिसमा आफूले झुटो उजुरी दिएको भनी बकपत्र गरेको हुँदा अछाम जिल्ला अदालतले अभियुक्तलाई सफाइ र जाहेरवाली महिलालाई तीन हजार रुपैयाँ जरिवाना हुने फैसला गर्‍यो।[75]

(३) अछाममा नै विवाहको कुरा गर्न मिति २०७८।१०।१५ गते आफ्नो घरमा विवाहका लागि माग्न भनी आएका बेला राति एकै कोठामा सुतिरहेको अवस्थामा आफूमाथि प्रतिवादीले जवरजस्ती करणी गरेको जाहेरी दिएर अनुसन्धान भई मुद्दा दायर भएकोमा अदालतमा बकपत्र गर्ने क्रममा ती युवतीले युवकले विवाह गरौं भन्दा घरमा मान्छेको मृत्यु भएको र उमेर पुगेपछि बिहे गरौंला भनेका कारण आफूले रिसले मुद्दा दायर गरेको भनी बकपत्र गरेपछि प्रतिवादीलाई सफाइ दिई झुट्टा जाहेरी दिए वापत जाहेरवालीलाई मुलुकी फौजदारी कार्यविधि संहिता, २०७४ को दफा ४४ बमोजिम ३ वर्ष ६ महिना कैद हुने गरी अछाम जिल्ला अदालतबाट फैसला भएको देखिन्छ।[76]

---

74 https://www.himalkhabar.com/news/१२२९९६, source: Nepal press, accessed on 8th June 2022

75 https://www.himalkhabar.com/news/१२२९९६, accessed on 8th June 2022

76 https://www.onlinekhabar.com/२०२२/०३/११०२२०२, accessed on 8th June 2022

(४) पूर्व सभामुख कृष्णबहादुर महरा प्रतिवादी भएको जवरजस्ती करणी मुद्दामा काठमाण्डौ जिल्ला अदालतका आदेशले प्रतिवादीलाई पूर्पक्षका लागि थुनामा राखिएकोमा जाहेरवालीले अदालतमा जाहेरी झुट्टा हो भनी बकपत्र गरेको समेतको आधारमा काठमाडौं जिल्ला अदालतले प्रतिवादीलाई दोषी मान्न नमिल्ने भनी सफाइ दिएको थियो।

सहमतिले भएको करणी दुवै पक्ष बीच सम्बन्धमा दरार नआउदासम्म बाहिर नआउने र सम्बन्धमा फाटो आएपछि पछि जवरजस्ती करणीमा जाहेर पर्ने गरेको र जवरजस्ती करणी जस्तो गम्भीर कसूरमा समेत झुट्टा आरोप लगाउने प्रबृत्ति समेत बढ्दै गएको तथ्य माथिका दृष्टान्तले पुष्टि गरेको छ।

(५) अभिनेता पूर्णविक्रम (पल) शाह प्रतिवादी रहेको बाल यौन दुरुपयोग मुद्दामा नवलपुर जिल्ला अदालतबाट प्रतिवादीलाई दुई वर्ष छ महिना कैद सजाय हुने तथा पीडितलाई दश लाख रुपैयाँ क्षतिपूर्ति दिनुपर्ने फैसला भएको देखिन्छ। सोही पीडित र प्रतिवादी भएको सोही विषयको तनहुँ जिल्ला अदालतमा चलेको जवरजस्ती करणी मुद्दामा भने अभियोगमा दाबी नपुगेको भन्दै तनहुँ जिल्ला अदालतबाट निज प्रतिवादीले सफाइ पाएको देखिन्छ।[77]

उक्त मुद्दामा उच्च अदालत पोखराले निज प्रतिवादी विरुद्धको अभियोगमा दाबी नपुग्ने भन्दै सफाइ दिने ठहर गरेको देखिन्छ।[78]

---

77 *तनहुँ जिल्ला अदालतबाट पल शाहले पाए सफाइ,* **नयाँ पत्रिका दैनिक**, मिति २०७९ माघ ३, https://www.nayapatrikadaily.com/news-details/105310/2023-01-17

78 *बलात्कार अभियोग लागेका पल शाह रिहाः कतै खुसी, कतै असन्तोष,* **BBC Nepali**, मिति फाल्गुन १५, २०७९, https://www.bbc.com/nepali/articles/cv२०४rr४९nzo

परिच्छेद-५

हदम्याद सम्बन्धी कानूनी ब्यवस्थाको विश्लेषण

अन्तराष्ट्रिय मानव अधिकारका (खासगरी यौनजन्य कसूरसँग सम्बन्धित) कानूनी दस्तावेजहरुले महिला र बालबालिकाका अधिकारहरु सुनिश्चित गरिनु पर्ने, महिला र बालबालिका उपरका सबै विभेद उन्मूलन गर्ने र जोखिममा रहेकाको अवस्थामा राज्यले विशेष ध्यान दिनु पर्ने कुरामा जोड दिनुका साथै पक्ष राष्ट्रहरुलाई जिम्मेवार बनाउन विभिन्न संयन्त्रहरु समेतको विकास गरेका छन्। यसबाट मुद्दाको हदम्याद लगायतका प्राविधिक विषयहरु देखाएर पीडितलाई न्याय दिनबाट बञ्चित गर्न नहुने तर्फ बढी जोड दिएको पाइन्छ। यौनजन्य लगायतका कसूरमा पीडितहरुको न्याय पाउने हकमा हदम्यादको कानूनी प्रबन्धका कारण बाधा अड्चन उत्पन्न हुने र त्यस्ता कानूनी व्यवस्थामा सुधार गर्नु पर्ने जिम्मेवारी पनि यी दस्तावेजहरुले पक्ष राष्ट्रहरुलाई सुम्पेको देखिन्छ। मानव अधिकारको विश्वव्यापी आवधिक पुनरावलोकन प्रतिवेदनमा विभिन्न देशहरुले महिला हिंसा रोकथाम र महिला अधिकारको उल्लंघनमा प्रभावकारी उपचारको ब्यवस्था गर्ने सम्बन्धमा नेपाललाई सुझाव दिएको पाइन्छ। साथै संयुक्त राष्ट्र संघीय विशेष प्रतिवेदकले समेत यस विषयमा नेपाललाई जिम्मेवार बन्न सुझाव दिएको देखिन्छ।

नेपाल यौनजन्य कसूरसँग सम्बन्धित अन्तर्राष्ट्रिय मानव अधिकारका कानूनी दस्तावेजहरुको सदस्य राष्ट्र रहेको छ। नेपालले संविधान तथा राष्ट्रिय कानूनमा यौनजन्य अपराधलाई कारवाही हुने कुराको सुनिश्चितता गरेको छ। जवरजस्ती करणी सम्बन्धी कसूरमा मुद्दा दायर गर्न एक वर्षको हदम्यादको व्यवस्था गरिएको छ।

विश्वका विभिन्न देशहको यौनजन्य कसूरमा हदम्याद सम्बन्धी ब्यवस्था हेर्दा फरक फरक ब्यवस्था रहेको पाइन्छ। दक्षिण अफ्रिकामा यौनजन्य कसूरले पीडितलाई शारिरिक मात्र नभई लामो समयसम्म मानसिक समस्या गराउन सक्ने, वयस्क पीडित र बालबालिका पीडितमा हदम्यादको व्यवस्था फरक हुनुपर्ने, यौनजन्य कसूरका पीडितले जाहेरी दिन नसक्ने वा अरुसँग भन्न नसक्ने यथेष्ट कारणहरु रहने, जवरजस्ती करणीको पीडित बालबालिकाले कसैको सहयोग प्राप्त गरेपछि मात्र जाहेरी दिन वा कसूरका बारे सूचना दिन सक्ने, मानसिक रूपमा असक्त पीडितले आफैंलाई दोषी ठान्ने, पहिले यौनजन्य कसूर गरिसकेको व्यक्तिलाई सजाय दिँदा पश्चातदर्शी असर अन्तर्गत राख्न मिल्दैन किनकी सारवान कानून अन्तर्गत अपराधिले जघन्य कसूर गरेको कुरामा कुनै द्विविधा नहुने र हदम्यादको कारणले यौनजन्य कसूर गरेको होइन भन्न नमिल्ने लगायतका कारण देखाई हदम्यादको व्यवस्था हटाइएको देखिन्छ।

अमेरिका जोडिन आएको (Coming Together) संघीय राज्य भएको हुँदा यौनजन्य कसूरमा फरक फरक राज्यमा हदम्यादको कानून फरक फरक हुने र कुनै राज्यहरूमा हदम्याद नलाग्ने व्यवस्था समेत रहेको देखिन्छ। देशभर हदम्यादमा एकरुपता कायम गर्न सकेको देखिन्न। जवरजस्ती करणी (Forced Sexual Intercourse) अन्तर्गतका फौजदारी कसूरमा १० वर्षको हदम्याद हुने व्यवस्था रहेको छ। साथै जवरजस्ती अश्लिलता प्रदर्शन (Forced Obscenity) अन्तर्गतका कसूरको हकमा ७ वर्षको हदम्यादको व्यवस्था गरेको देखिन्छ।

बेलायत, बंगलादेश, पाकिस्तान लगायतका केही देशहरुले यौनजन्य कसूरमा हदम्याद नलाग्ने व्यवस्था गरेको देखिन्छ। जर्मनीमा अधिकतम दश वर्षभन्दा बढी सजाय नहुने कसूरको हकमा दश वर्ष र दश वर्षभन्दा बढी कैद सजाय हुने कसूरको हकमा बीस वर्ष हदम्यादको व्यवस्था गरेको देखिन्छ।

भारतले कसूरसँग सम्बन्धित सजाय अनुसार हदम्यादको फरक फरक अवधिको व्यवस्था गर्दै अधिकतम सजाय जरिवानामात्र भएमा छ महिना, एक वर्ष वा सोभन्दा कम कैद सजाय हुने भएमा त्यस्तो कसूर भएको एक वर्ष, एक वर्षभन्दा बढी र तीन वर्षभन्दा कम जेल सजाय हुनेमा तीन वर्ष हदम्याद राखेको देखिन्छ भने तीन वर्ष वा सोभन्दा बढी सजाय हुने जवरजस्ती करणी र हत्या जस्ता कसूरको हकमा कुनै किसिमको हदम्याद नलाग्ने व्यवस्था गरेको देखिन्छ। त्यसै गरी क्यानडाका धेरै राज्यले जवरजस्ती करणीमा साविकको व्यवस्था संशोधन गरी हदम्याद हटाएको देखिन्छ। तर भारत, क्यानडा तथा जापानको अदालतले अनुचित विलम्बको औचित्य स्थापित हुनु पर्ने व्याख्या गरेको पाइन्छ।

क्यानाडाको सर्वोच्च अदालतले पीडितलाई दुर्व्यवहार र दुर्व्यवहारको प्रभावहरू बीचको सम्बन्धको बारेमा थाहा नभएसम्म यौन दुर्व्यवहार दावीहरूको लागि हदम्याद अवधि लागू नहुने भनी प्रतिपादन गरेको कानूनी सिद्धान्त अनुकरणीय देखिन्छ। त्यसै गरी भारतीय सर्वोच्च अदालतले मुद्दामा जाहेरी दर्ता गर्न विभिन्न कारणले ढिलाई हुनसक्ने, ढिलाई हुनुको औचित्य स्थापित भएको अवस्थामा अनावश्यक विलम्ब भएको भनी मुद्दा खारेज गर्न नहुने भनी बोलेको विषय पनि अनुकरणयोग्य नै छ।

उल्लिखित देशका जवरजस्ती करणीको कसूरमा हदम्याद सम्बन्धी कानूनी ब्यवस्थाको अध्ययन गर्दा जवरजस्ती करणी जस्तो गम्भीर र मानवता विरूद्धको कसूरमा हदम्याद जस्तो प्राविधिक विषयको कारणले मात्र पीडकलाई उन्मुक्ति दिई पीडितलाई न्याय पाउनबाट बञ्चित गर्नु मनासिव नहुने तथ्य एकातर्फ देखिन्छ भने अर्का तर्फ हाम्रोजस्तो प्रभावकारी र वैज्ञानिक प्रमाणमा

आधारित अनुसन्धान र अभियोजन प्रणाली विकास भई नसकेको मुलुकमा हदम्याद नलाग्ने व्यवस्था गर्दा यसको दुरुपयोग हुन सक्ने तथ्यलाई समेत विचार पुर्‍याउनु पर्ने देखिन्छ।

नेपालको सर्वोच्च अदालतबाट भएका माथि उल्लिखित विभिन्न आदेशमा समेत कसूरको प्रकृति, समाजको चेतनाको स्तर, भौगोलिक अवस्था, पीडितको पारिवारिक पृष्ठभूमि, कसूरको पीडा, पीडित भएर पनि पीडितउपर नै धार्मिक वा सामाजिक कुसंस्कारको परिणामस्वरूप पीडितलाई नै दोषी बनाउने प्रवृत्तिको फलस्वरूप कसूरको जाहेर गर्ने वा नगर्ने भन्ने विषयमै द्विविधा हुने, मनोवैज्ञानिक दबाब, सामाजिक लज्जा, लाग्न सक्ने लाञ्छना, कसूरदारको डर धाक, आफ्नो चेतना स्तर, आर्थिक सामाजिक पारिवारिक स्थिति जस्ता कारणले पनि जाहेरी दिन नसक्ने अवस्था हुन सक्ने भनी हदम्यादभित्रै जाहेरी हुन नसकेको कारणले मात्र अपराधीले अपराधबाट उन्मुक्ति पाउन सक्दैन भन्ने किसिमको व्याख्या गरेको पाइएको छ।

माथि उल्लिखित अध्ययनबाट यौनजन्य अपराधमा हदम्यादको सीमा बढाउनु पर्ने कुरामा द्विविधा देखिँदैन। तर यसो भन्दैमा हदम्याद नै हटाउने गरी व्यवस्था गर्नु समेत उपयुक्त हुँदैन। विभिन्न सञ्चार माध्यममा आएका विषयवस्तुका आधारमा सामाजिक परिवेशको अध्ययन गर्दा समेत हदम्यादलाई पूर्ण रूपमा हटाई जुनसुकै बेला जाहेरी दिन मिल्ने व्यवस्था राख्दा समय समयमा अपराध नगरेको व्यक्तिले समेत अनावश्यक झमेला व्यहोर्नुपर्ने,प्रमाण संकलन गर्न समस्या देखापर्ने, अदालतमा अनावश्यक मुद्दाको चाप बढ्ने, सजाय पाउनु पर्ने व्यक्तिले सजाय नपाइ अरुले नै सजाय पाउन सक्ने लगायतका न्यायिक त्रुटी प्रशस्त मात्रामा हुन सक्ने अवस्था विद्यमान नै रहन्छ। यी दुवै विकल्पको विश्लेषण गर्दा पीडितको उमेर, अपराधको गाम्भर्यता, प्रमाणको आवश्यकता आदि आधारमा अहिलेको हदम्यादको सीमालाई बढाउन उपयुक्त हुने भएपनि हदम्यादलाई नै पूर्ण रूपमा हटाउन भने हुँदैन। हदम्यादलाई पूर्ण रूपमा हटाउँदा न्याय निरुपणमा थप जटिलता आउन सक्छ।

यौनजन्य हिंसामा आरोप लगाइने प्रवृतिको विकास हुँदै जाने हो भने वास्तविक पीडित को हुन र वास्तविक अपराधी को हुन भनेर यकिन गर्न कठिन हुने र हदम्यादको व्यवस्था हटाउँदा समाजमा झनै बढी अराजकता फैलिन सक्ने देखिन्छ। त्यसैले जवरजस्ती करणीको कसूरमा हदम्याद हटाउनु भन्दा हदम्यादको अवधि बढाउन उपयुक्त हुने देखिन्छ।

यसरी हदम्याद सम्बन्धमा कानून परिमार्जन गर्दा कानूनतः बलात्कार सम्बन्धी सजायमा समेत विचार गर्नु पर्ने देखिन्छ। समाज वा सामान्य समझ भएको व्यक्तिले बलात्कार होईन भनी बुझेको यौन क्रियालाई कानूनले जवरजस्ती करणी मानेको कार्य नै कानुनतः बलात्कार हो, जसलाई

sexual assault, rape of a child, corruption of a minor पनि भन्ने गरिन्छ।[79]धेरैजसो कानून प्रणालीहरुले यौन कार्यको लागी अर्को पक्षले सहमती दिने उमेर निर्धारण गरेका छन्। त्यस्तो उमेर भन्दा अगावै उमेर पुगेको व्यक्तिले उमेर नपुगेको व्यक्तिसँग सहमतिमै यौन कार्य गर्छ भने पनि त्यस्तो कार्यलाई फौजदारी कानूनले कसूरको रुपमा परिभाषित गरी सजायको व्यवस्था गरेको हुन्छ।त्यस्तो उमेर कति हो भन्ने सम्बन्धमा फरक फरक कानूनी प्रणालीहरुले फरक फरक हद निर्धारण गरेका छन्।

नेपालको कानूनले कानूनतः जवरजस्ती करणी (Statutory Rape) भन्ने शव्द प्रयोग नभए तापनि यस सम्बन्धमा न्यायविकासिनी (मानवन्यायशास्त्र) देखि हाल प्रचलनमा रहेको मुलुकी अपराध संहिता, २०७४ सम्मका कानूनहरुमा समेत यस सम्बन्धी व्यवस्था गरिएको देखिन्छ। मुलुकी अपराध संहिता, २०७४ को दफा २१९ को उपदफा (२) ले अठार वर्षभन्दा कम उमेरको कुनै बालिकालाई निजको सहमतिमा नै करणी गरेमा पनि जवरजस्ती करणी हुने कानूनतः जवरजस्ती करणी (Statutory Rape) सम्बन्धी व्यवस्था गरेको छ। तर कानूनतः जवरजस्ती करणी (Statutory Rape) मा विद्यमान सजायको व्यवस्था बैज्ञानिक देखिदैन। अतः सो सम्बन्धी सजायमा पुनरावलोकन गर्न सकिने अवस्था देखिएको छ।

कानूनतः बलात्कार (Statutory Rape) मानिने अवस्थामा दुबैको मञ्जुरिले यौन सम्बन्ध स्थापित गरेका जोडी उमेर नपुगेको अवस्थामा त्यस्तो कार्यलाई अवस्था अनुसार कसूर नमान्ने वा कम सजाय गर्ने कानूनी व्यवस्थालाई नजिकको उमेर छुटको कानून (Close-in-exemption) वा (Romeo and Juliet Law) भनिन्छ।[80]

नेपालमा जबरजस्ती करणी सम्बन्धी कसूरमा नजिकको उमेर छुटको कानून (Close-in-exemption) को कानूनी व्यवस्था छैन।तर शिक्षा, चेतना र आर्थिक अवस्था कमजोर भएको समाजमा कानूनले तोकेको उमेरभन्दा अगावै विवाह हुने, उमेर नपुगी प्रेम सम्बन्ध हुने र त्यसको परिणाम स्वरुप यौनजन्य क्रियाकलाप हुने गरेको देखिएको छ।यस्तो कार्यलाई अपराधीकरण गरी समाजमा अपराधीहरुको सङ्ख्या वृद्धि गर्नु भन्दा संयुक्तराष्ट्र संघीय बालअधिकार सम्बन्धी महासन्धी, १९८९ (United Nations Convention on the Rights of the Child, 1989) को हस्ताक्षरकर्ता पक्ष भएको हुनाले बालबालिकाको सर्वोत्तम हितको लागि समेत नजिकको उमेर

---

[79] पाण्डेय, पदम प्रसाद, *जवर्जस्ती करणी सम्बन्धी कानूनको तुलनात्मक विश्लेषण,* मानव मर्यादा संरक्षणसम्बन्धी कानूनी व्यवस्था र न्यायिक दृष्टिकोण, महान्याधिवक्ताको कार्यालय, काठमाण्डौ, नेपाल, पृ. २२ ।

[80] ऐ. ऐ., पृ. ५१ ।

छुटको कानून (Close-in-exemption) को कानूनी व्यवस्था गरी शिक्षा, चेतना र सम्वृधि मार्फत यस्ता क्रियाकलाप न्यून गर्न सकिन्छ।

परिच्छेद-६

निष्कर्ष, सुझाव तथा सिफारिस

६.१ निष्कर्ष

जवरजस्ती करणी सभ्य समाजको कलङ्कको रूपमा रहेको जघन्य र निकृष्ट कसूर हो। यो अत्यन्त निन्दनीय, करुणाहिन र नैतिक पतन देखिने फौजदारी अपराध हो। पछिल्लो समयमा जवरजस्ती करणी र जवरजस्ती करणी पछिको हत्याका घटनाले यस्तो कसूरको रोकथाम र नियन्त्रणमा चुनौति सृजना भएको छ। महिला तथा बालबालिका उपर हुने यस्ता जघन्य अपराधका घटनामा वास्तविक पीडकको पहिचान गरी कारवाही गर्न सकिएन भने पीडितले न्याय पाउन असंभव हुन्छ, दण्डहिनताको स्थिति उत्पन्न हुनसक्छ। दण्डहिनताले अपराधीको मनोबल बढ्न गई त्यस्ता अपराधका घटनामा बढोत्तरी हुन सक्छ।

वर्तमान कानूनमा हदम्याद नराखिएको मानव बेचबिखन वा ओसारपसारको मुद्दामा पीडित र पीडकको शारिरिक प्रमाणको आवश्यकता नपर्न सक्छ। सो मुद्दामा प्रमाणको भार पनि प्रतिवादीमा निहित हुन्छ। जवरजस्ती करणी मुद्दामा प्रमाणको भार अभियोजन गर्ने पक्ष (बादी) मा नै निहित हुन्छ। त्यसैले जवरजस्ती करणी मुद्दामा भौतिक प्रमाणको बैज्ञानिक परीक्षणको लागि पीडितको शारीरिक जाँच मेडिकल रिर्पोट अनिवार्य जस्तै हुन्छ।

जवरजस्ती करणी पुष्टि गर्न पीडकको विर्य, रौं, लगायतका शारीरिक तथा भौतिक प्रमाण, पीडक र पीडितमा चिथोरेको, कोपरेको वा संघर्षका चिन्ह (Sign of Struggle) र पीडितको योनी तथा शारिरीक परीक्षणबाट प्राप्त प्रमाणलाई विधिविज्ञान प्रयोगशालामा विभिन्न परीक्षण जाँच आवश्यक पर्छ। जवरजस्ती करणी भएको मुख्य प्रमाण पीडकको विर्य पीडितको शरीरमा लामो समयसम्म रहिरहँदैन। जवरजस्ती करणी भएको महिलाको योनी पनि केही दिनमा नै निको भई सक्छ। लामो समयपछिको परीक्षणबाट बैज्ञानिक र भौतिक प्रमाणहरु प्राप्त हुने संभावना क्षीण भएर जान्छ र लामो विलम्ब पछिको उजुरीमा न्याय प्राप्त हुन सक्ने संभावना समेत न्यून हुन जान्छ। हाम्रो जस्तो सरकारवादी मुद्दाको सफलता दर न्यून (४५.१३ प्रतिशत)[81] भएको मुलुकमा कुनै ब्यक्तिलाई जहिले सुकै अनुसन्धानको दायरामा आउन सक्ने आशंकाको तरवार टाउकोमा झुण्ड्याइ रहनु पनि उपयुक्त हुँदैन। वर्तमान संविधानले प्रत्याभूत गरेको स्वच्छ सुनुवाइ गरी शीघ्र निर्णयको अधिकारको पनि हनन हुन सक्ने सम्भावना पनि रहन सक्छ।

---

81 *महान्यायाधिबक्ताको कार्यालयको बार्षिक प्रतिवेदन, २०७७,* पृ. ४८ तालिका नं. २२।

अर्को तर्फ कसूरको गाम्भिर्यता, हाम्रो वर्तमान सामाजिक परिवेश, पीडितको पारिवारिक अवस्था र चेतनास्तर, भौगोलिक विकटता, डरत्रास, द्विविधाजनक मनोविज्ञान जस्ता विविध कारणले कसूरको जानकारी दिन ढिलाई हुने र कसूर लुकाएर बस्न सक्ने सम्भावनालाई नकार्न सकिँदैन। उल्लिखित विभिन्न कारक तत्वहरूले जाहेरी दिन ढिलो हुन सक्ने कुरालाई नजरअन्दाज गर्न सकिदैन। हदम्याद नाघेर बाहिर आउने जवरजस्ती करणीका घटनाबाट पीडकले स्वतः उन्मुक्ति पाउने हुन्छ। यस्तो परिवेशमा हदम्याद राख्ने वा नराख्न वा राख्न पर्ने भएमा कति राख्ने भन्ने प्रश्न अहम् हुन्छ। यस्तो अवस्थामा विधि निर्माण गर्ने र मस्यौदाकर्ता निकायले मनन गरी हदम्याद निर्धारण गर्ने वा हदम्याद नराख्ने भन्ने निर्णय गरिनु पर्छ। विश्वका केही देशहरुको यौनजन्य कसूरमा व्यवस्था भएको हदम्याद सम्बन्धी कानूनी व्यवस्थाहरु विश्लेशण गर्दा कुनै कुनै मुलुकहरुमा हदम्याद निर्धारण गरेको र कुनै कुनैमा नगरेको पाइयो। हदम्याद निर्धारण कसूरको गाम्भीर्यता र सामाजिक परिवेश समेतका आधारमा हुनु पर्नेमा दुइमत हुन सक्दैन।

माथि अध्ययन गरिएको मुलुकहरुको तुलनामा नेपालमा यौनजन्य कसूरमा निर्धारण गरिएको हदम्याद कम रहेको हुँदा सामाजिक परिवेश, पीडितको पारिवारिक अवस्था र चेतनास्तर, भौगोलिक विकटता, डरत्रास, द्विविधाजनक मनोविज्ञान जस्ता विविध कारणले कसूरको जानकारी दिन ढिलाई हुने र कसूर लुकाएर बस्न सक्ने सम्भावनालाई समेत मध्यनजर गर्दा त्यसरी हदम्याद नाघेको वास्तविक घटनामा समेत कसूरदारले सजिलै उन्मुक्ति पाउन सक्ने अवस्थालाई नकार्न सकिँदैन। नेपालको सामाजिक, धार्मिक तथा सांस्कृतिक परिवेश, सामाजिक संवेदनशीलता लगायत सबै पक्षलाई मध्यनजर गर्ने हो भने यौनजन्य कसूरमा प्रचलनमा रहेको हदम्यादको दायरालाई बढाउन पर्ने देखिन्छ। साथै, निश्चित शर्त र आधार तोकेर न्यायोचित कारण प्रस्तुत गर्न सकिने अवस्थामा हदम्यादकै कारणले यौनजन्य कसूरका पीडितले न्याय पाउनबाट वञ्चित हुने अवस्था अन्त्य गर्दै नेपालका यौनजन्य कसूर सम्बन्धी विद्यमान कानूनी व्यवस्थालाई संशोधन गर्नु पर्ने आवश्यकता देखिएको छ।

कतिपय अवस्थामा हदम्यादका कारण यौनजन्य कसूरमा प्रमाण जुटाउन पर्याप्त समय नहुने र त्यस्तै मानसिक आघात र हिंसापछि शारीरिक कठिनाइ भोगिरहेकाहरूलाई पनि हदम्याद न्याय प्राप्तिका निम्ति बाधक बन्न सक्ने देखिन्छ। पीडितलाई यौन आघातबाट बाहिर निस्किन समय चाहिने हुनाले पनि लामो हदम्याद आवश्यक हुन्छ। सामाजिक संरचना र न्याय प्राप्तिको लामो र झन्झटिलो प्रकृयाले पनि पीडितहरूलाई समयमै कानूनी प्रक्रियामा जानबाट वञ्चित गरेको हुन सक्छ।

यौनजन्य कसूरमा हदम्याद सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय दस्तावेज, वर्तमान समयमा हदम्याद पछि जवरजस्ती करणीका घटनाहरु प्रकाशमा आएको तथ्य, सामाजिक परिवेश र पीडितको अवस्था तथा माथि विवेचना गरिएका विभिन्न देशका कानूनी व्यवस्था तथा अदालतहरुले प्रतिपादन गरेका सिद्धान्तहरुको आधारमा मुलुकी अपराध संहिता, २०७४ को दफा २२९ को हालको व्यवस्थामा संशोधन गरी जवरजस्ती करणीको वारदातमा हदम्याद बढाउनु पर्ने देखिन्छ। साथै उक्त दफाको विभिन्न उपदफामा व्यवस्था गरिएको यौनजन्य कसूरका घटनामा पनि उपयुक्त ढंगले हदम्याद बढाउनु पर्ने तर्फ समेत विचार पुर्‍याउनु पर्ने हुन गएको छ।

६.२ सुझाव तथा सिफारिशहरुः

(१) यौनजन्य कसूरमा मौजुदा कानूनमा रहेको हदम्याद न्यून रहेको भन्ने यस अध्ययनको निष्कर्षबाट देखिएको हुँदा मुलुकी अपराध संहिता, २०७४ को दफा २२९ को हालको व्यवस्थामा संशोधन गरी होस ठेगानमा नभएको व्यक्ति विरूद्धको जवरजस्ती करणीको कसूरमा पीडित होस ठेगानमा आएको मितिबाट हदम्याद शुरु व्यवस्था गर्नु उपयुक्त हुने।

(२) मुलुकी अपराध संहिता, २०७४ को दफा २२९ को विभिन्न उपदफामा व्यवस्था गरिएको यौनजन्य कसूरका घटनामा पनि उपयुक्त ढंगले हदम्याद बढाउनु पर्ने र कार्यस्थलमा हुने यौनजन्य दुर्व्यवहार (निवारण) ऐन, २०७१ ले व्यवस्था गरेको हदम्याद बढाउनु पर्ने।

(३) यौनजन्य कसूर मानवता विरोधी कसूर मात्र नभई सभ्य समाजका लागि कलङ्कको विषय समेत हुँदा समाजमा बढ्दै गई रहेको आपराधिक मनोवृति र यसलाई नियन्त्रण गर्न राज्यबाट रोकथाममूलक स्पष्ट अपराध नियन्त्रण नीतिको तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गर्नु पर्ने।

(४) झुट्टा उजुरीलाई निरुत्साहित गर्न झुट्टा उजुरी गरे बापत हुने सजाय बढाउनु पर्ने।

(५) झुट्टा उजुरी दिएको प्रमाणित भएमा त्यस्तो उजुरीका कारण अनावश्यक थुनामा परेका निर्दोष व्यक्तिलाई त्यस्तो झुट्टा उजुरी दिने व्यक्तिबाट आवश्यक क्षतिपूर्ति भराइदिने कानूनी व्यवस्था गर्ने। त्यसरी झुट्टा उजुरी दिने व्यक्तिबाट आवश्यक क्षतिपूर्ति दिलाउन नसकिने अवस्थामा त्यस्तो पीडितलाई क्षतिपूर्ति दिलाउन स्थापना गरिएको पीडित राहत कोषबाट क्षतिपूर्ति दिलाउने।

(६) यौनजन्य कसूरमा पीडितले जाहेरी दिने व्यवस्थालाई सहज बनाउन पीडितले स्थानीय निकाय मार्फत उजुरी दिन सक्ने र त्यसरी उजुरी प्राप्त भएकोमा स्थानीय निकायले पीडितको गोपनियता कायम राखी यथाशिघ्र सम्बन्धित प्रहरी कार्यालयमा पठाउने व्यवस्था गर्ने। त्यसरी प्राप्त उजुरीमा सम्बन्धित प्रहरी कार्यालयले पीडितको सनाखत गराई अनुसन्धान अगाडी बढाउन सक्ने कानूनी व्यवस्था गर्ने।

(७) यौनजन्य हिंसा र कसूर रोकथाम र नियन्त्रणका लागि प्रभावकारी रूपमा जनचेतना अभिवृद्धिका कार्यक्रम र कानूनी साक्षरता कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने।

(८) मुलुकी अपराध संहिता, २०७४ को दफा २१९ मा जवरजस्ती करणीलाई लैङ्गिक पूर्वाग्रह (Gender Bias) अर्थात् महिला वा बालिकालाई करणी गरिएका कार्यमात्र जवरजस्ती करणीजन्य कसूरको रूपमा परिभाषा गरिएको हुँदा मौजुदा कानूनमा संशोधन गरी जवरजस्ती करणीको परिभाषा लैङ्गिक तटस्थताका (Gender Neutral) आधारमा व्यापक एवं विस्तृत गरिनु पर्ने।

(९) प्रचलित कानूनले जवरजस्ती करणी सम्बन्धी कसूरलाई सरकार वादी हुने मुद्दाको रूपमा परिभाषित गरेको र यस्ता कसूरका सम्बन्धमा जानकारी हुने जो कोहीले पनि नजिकको प्रहरी कार्यालयमा सूचना दिनु पर्ने र त्यस्ता कसूरका अभियुक्तलाई पक्राउ गर्न, पीडितको उद्धार, उपचार, सहयोग र संरक्षण गर्नु पर्ने कानूनी दायित्व रहेकोमा सो दायित्व पूरा नगरी कसूरजन्य कार्य वा घटनालाई गैरकानूनी रूपमा मिलापत्र वा सहमति गराउने वा कसूरको सूचना दिन पीडित वा पीडित पक्षलाई वाधा एवं अवरोध गर्ने कार्य आफैंमा कसूरजन्य कार्य भएको देखिएको र यस्ता प्रकृतिका कार्यमा संलग्न सार्वजनिक पदाधिकारीहरू वा व्यक्तिहरूलाई कारवाहीको दायरामा ल्याउन सो कार्यलाई गम्भीर कसूरजन्य कार्यको रूपमा स्पष्ट कानूनी प्रवन्ध गरी सजायको व्यवस्था गर्ने।

(१०) जवरजस्ती करणी सम्बन्धी कसूरमा कसूरदारलाई हुने जरिवानाको रकम राज्यकोषमा जम्मा हुने व्यवस्थाको सट्टा त्यस्तो रकम कसूरबाट पीडित व्यक्ति वा निजको आश्रित परिवारलाई उपलव्ध गराई दिने व्यवस्थाका लागि पीडित राहत कोषमा जम्मा गर्नु उपयुक्त हुने।

(११) कानूनतः जवरजस्ती करणी (Statutory Rape) मा विद्यमान सजायको व्यवस्थामा उपयुक्त पुनरावलोकन गर्ने र नजिकको उमेरमा छुट सम्बन्धी कानून (Romeo and Juliet Law) सम्बन्धमा उपयुक्त कानूनी व्यवस्था गर्ने।

सन्दर्भ सामाग्री

१. **संविधानहरु**

(क) *नेपालको संविधान*

(ख) *नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३*

२. **ऐनहरु**

क. नेपाली कानूनहरु

(१) *मुलुकी ऐन,१९१०*

(२) *मुलुकी ऐन,२०२०*

(३) *सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९*

(४) *लैङ्गिक समानता कायम गर्न केही नेपाल ऐनलाई संशोधन गर्न बनेको ऐन, २०६३*

(५) *मानव बेचबिखन र ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४*

(६) *कार्यस्थलमा हुने यौनजन्य दुर्व्यवहार (निवारण) ऐन, २०७१*

(७) *मुलुकी अपराध संहिता, २०७४*

(८) *मुलुकी फौजदारी कार्यविधि संहिता,२०७४*

ख. विदेशी कानूनहरु

(१) *The Penal Code, 1860 (Bangladesh)*

(२) *Pakistan Penal Code, 1860 (Pakistan)*

(३) *Japanese Penal Code, 1907*

(४) *Japanese Code of Criminal Procedure, 1948*

(५) *The Limitation Act, 1963(India)*

(६) *Criminal code of Federal republic of Germany, 1971*

(७) *Code of Criminal Procedure, 1973 (India)*

(८) *Criminal Procedure Act, 1977(South Africa)*

(९) *Limitations Act, 1980 (UK)*

(१०) *Limitation Act, २००२ (Canada)*

(११) *Sexual Offence Act, 2003(UK)*

३. नजिरहरू

(क) अधिवक्ता सपना प्रधान मल्ल विरुद्ध नेपाल सरकार, कानून, न्याय तथा संसदीय व्यवस्था मन्त्रालय समेत, निर्णय नं.८०३८, २०६५ फागुन, अङ्क ११, मुद्दा: परमादेश।

(ख) सुन्तली धामी (शाह) विरुद्ध प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय समेत, निर्णय नं. ८५४१, २०६८ वैशाख, अङ्क १, मुद्दा : परमादेश।

(ग) समयकुमारी (परिवर्तित नाम) को जाहेरीले नेपाल सरकार विरुद्ध रवीन भन्ने नारायण पौडेल खत्री समेत, निर्णय नं. ८५६४, २०६८ जेष्ठ, अङ्क २, मुद्दाः जबर्जस्ती करणी।

(घ) रामहरि लामिछाने विरुद्ध ऋषेश्वर न्यौपानेको जाहेरीले नेपाल सरकार, निर्णय नं. ८६९५, २०६८ माघ, अङ्क १०, मुद्दाः जबर्जस्ती करणी।

(ङ) अधिवक्ता राजुप्रसाद चापागाईं समेत बिरुद्ध नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद् कार्यालयसमेत, निर्णय नं. ९५४७, २०६८ जेष्ठ, अङ्क २, मुद्दा : परमादेश।

(च) अमरबहादुर बोगटी विरूद्ध कैलाली (ङ) परिवर्तित नामको जाहेरीले नेपाल सरकार, निर्णय नं. ९६२३, २०७३ असोज, अङ्क ६, मुद्दाः जबर्जस्ती करणी।

(छ) साइला भन्ने मानकुमार थामी विरूद्ध रामकृष्ण तिमल्सिनाको जाहेरीले नेपाल सरकार, निर्णय नं. १०३३२,२०७६ मंसिर, अङ्क ८, मुद्दाः जबर्जस्ती करणी।

४. अन्तराष्ट्रिय मुद्दाः

(क) *Nicole Levenstein and others v The Estate of the Late Sydney Lewis Frankel and others*,2018, South Africa

(ख) *Ewert v. Canada, 2018 Canada*

(ग) *M.K. vs. M.H, 1992, Canada*

(घ) *A.L. vs Michaud, 2012, Canada*

(ङ) *Asst. Customs Collector, Bombay v. L.R. Melwani, AIR (1970) SC 962, 965, India*

(च) *Sajjan Kumar Vs Central Bureau of Investigation, India*

(छ) *Sarah Mathew Vs. Institute of Cardio Vascular Diseases & Others, 2014(2) SCC 62, India*

(ज) *Karnel Singh vs State of MP, 1995 AIR 2472, 1995 SCC (5) 518, India*

(झ) *State of Punjab vs Gurmit Singh, AIR 1996 SC 1993, India*

(ञ) *Dildar Singh vs State of Punjab, AIR 2006 SC 3084, India*

(ट) *Sohan Singh vs State of Bihar, (2010) 1 SCC 68, India*

(ठ) *Ram Naresh vs State of Chhattisgarh, AIR 2012 SC 1357, India*

(ड) *Deepak vs State of Haryana, (2015) 4 SCC 762, India*

(ढ) *State of HP vs Sanjay Kumar alias Sunny, (2017) 2 SCC 31, India*

(ण) *P Rajagopal vs State of Tamilnadu, (2019) 5 SCC 403, India*

५. अन्तराष्ट्रिय दस्तावेजहरु (International Instruments)

(क) *नागरिक र राजनीतिक अधिकार सम्बन्धी अन्तराष्ट्रिय अनुबन्ध, १९६६ (International Covenant on Civil and Political Rights, 1966*

(ख) *युद्ध कसूर र मानवता विरुद्धको कसूर मा कानूनी हदम्यादको गैर-कार्यान्वयन सम्बन्धी महासन्धि, १९६८ (Convention on the Non-Applicability of Statutory Limitations to War Crimes and Crimes Against Humanity, 1968)*

(ग) *महिला विरूद्ध हुने सवै प्रकारका भेदभाव उन्मूलन सम्बन्धी महासन्धि(Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women, 1979- CEDAW.)*

(घ) *शक्तिको दुरूपयोग र कसूर बाट पीडितहरुको न्यायका लागि आधारभूत सिद्धान्तहरुको घोषणा, १९८५(Declaration of Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power, 1985)*

(ङ) *बालबालिका सम्बन्धी महासन्धी, १९८९ (Convention on the Rights of the Child, 1989)*

(च) *महिला विरूद्धका हिंसा निवारण सम्बन्धी घोषणा,१९९३ (Declaration on the Elimination of Violence against Women, 1993)*

(छ) *बेइजिङ्ग घोषणा,१९९५(Beijing Declaration and Platform for Action, 1995 – Beijing + 25)*

(ज) *बालबालिका सम्बन्धी महासन्धिको बालबालिकाको बेचविखन, बाल वेश्यबृत्ति र बाल यौन अश्लिलता सम्बनधी इच्छाधीन आलेख २००२ (Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the sale of children, child prostitution and child pornography, 2002)*

(झ) *बेश्याबृत्तीका लागि महिला तथा बालबालिकाको बेचविखन तथा ओसार-पसार विरूद्ध लड्ने र निरोध गर्ने सम्बन्धी दक्षिण एशियाली क्षेत्रीय सहयोग संगठन-सार्क स्तरीय महासन्धी, २००२ (The SAARC Convention on Preventing and Combating Trafficking in Women and Children for Prostitution of 2002)*

(ञ) *Declaration of Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power.*

६. पुस्तकहरु

(क) *कार्यविधि कानूनको रूपरेखा, ज्ञाइन्द्र बहादुर श्रेष्ठ।*

७. प्रतिवेदन

(क) *महान्यायाधिबक्ताको कार्यालयको बार्षिक प्रतिवेदन, २०७७।*

(ख) *लैङ्गिक हिंसाको बार्षिक तथ्यपत्र, २०७८, प्रहरी प्रधान कार्यालय।*

८. लेख कृति

(क) McGovern, Bruce A. (Fall 2000). *"The New Provision for Tolling the Limitations Periods for Seeking Tax Refunds: Its History, Operation and Policy, and Suggestions for Reform". Missouri Law Review*. **65** (4).

९. वेबसाइट

(क) *CRC, 1989* https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-rights-child.

(ख) *Ewert vs Canada, 2018* Supreme Court of Canada, https://scc-csc.lexum.com/scc-csc/scc-csc/en/item/917/index.do.

(ग) *ICCPR,* 1966, https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international- covenant-civil-and-political-rights.

(घ) *Nullum tempus, aut locus, occurrit regi* – LawPage https://lawpage.in/legal_language/nullum_tempus_aut_locus_occurrit_regi_826512019.

(ङ) *The Penal Code, 1860* | 376. Punishment for rape, Mini Law. https://www.minlaw.gov.bd The Penal Code, 1860 | 376. Punishment for rape. Rape laws in Pakistan, The Legal Brief, https:// lawyereadia.wordpress.com/2015/02/20/rape-laws-in-pakistan.

(च) https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/optional-protocol-convention-rights-child-sale-children-child

(छ) https://www.jus.uio.no/english/services/library/treaties/02/2-04/saarc-traff-women-children.xml,

(ज) https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/declaration-elimination-violence-against-women,

(झ) https://www.un.org/womenwatch/daw/beijing/pdf/BDPfA%20E.pdf,

(ञ) https://www.un.org › documents › atrocity-crimes. Convention on the Non-Applicability of Statutory Limitations to ...PDF

(ट) www.lawcommission.gov.np wp-content/uploads/2021/08/मुलुकी-ऐन-१९१०.pdf

१०.समाचार

(क) *गोरखापत्र राष्ट्रिय दैनिक, २०७९।२।९*